Присвячую Гелові Сміту

ДАРЛ

Ми з Джуелом вертаємося з поля, йдемо стежкою один за одним. І хоч я кроків на п'ятнадцять попереду, кожен, хто дивиться в наш бік з комори для бавовни, бачить Джуелів розтріпаний потертий бриль на цілу голову вище над моїм.

Стежка, вичовгана ногами й запечена липнем на цеглу, стелеться рівненько, як стріла, поміж зелених рядків бавовнику аж до комори серед поля, там звертає й огинає її з усіх боків, а далі знов біжигь навпростець полем, все так само нерівно вичовгана людськими ногами.

Комору складено з грубих колод, прокладка між якими давно вже повипадала. Прямокутна, "з широким односхилим дахом, вона стоїть порожньою руїною під ясним сонцем, два широких вікна в протилежних стінах виходять на стежку. Дійшовши туди, я звертаю разом із стежкою, що огинає комору. Джуел, п'ятнадцять кроків позад мене, дивиться просто вперед і одним широким скоком перемахує через вікно. Не одводячи вбік блідих очей, що мов деревинки на його дерев'яному обличчі, він чотирма сягнистими кроками перетинає приміщення, хода у нього застигло поважна, як у сигаретно-рекламного індіанця в латаному комбінезоні, живого тільки нижньою половиною тіла, і одним скоком перемахує через протилежне вікно на стежку, саме коли я показуюся з-за пргу. Ми знову один за одним, тільки тепер Джуел на п'ять кроків попереду, йдемо стежкою до підніжжя кручі.

Біля джерела стоїть Таллова підвода, припнута до огорожі, віжки обмотані круг стійки передка. На підводі два стільчики. Джуел зупиняється коло джерела, бере з вербового сучка гарбузовий коряк і п'є. Я обганяю його, йду вгору стежкою і вже чую Кешеву пилку.

Коли я виходжу на самий верх, пилка стихає. Стоячи поміж купи стружок, Кеш припасовує дошку до дошки. У просвітлинах вони жовті, як золото, як м'яке золото, а боки у них ледь хвилясті від рубанка: Кеш — добрий тесля. Він кладе на кобилицю дві дошки, приміряє їх до вже готової частини труни. Потім стає навколішки, примружено дивиться, як дошки виглядають з ребра, відкладає їх і береться за рубанок. Добрий тесля. Кращої труни Едді Бандрен годі й бажати. У ній їй буде зручно й приємно. Я йду в хату, а за мною звук рубанка: ширк

ширк ширк,

КОРА

Отож я заощадила яєць і вчора напекла пирогів. Пироги вийшли чудові. Ми дуже залежимо від курей. Несуться вони добре, скільки їх там лишилося після опосумів і всякого іншого звіра. Та ще й змії влітку. Змія швидше за будь-кого залізе в курник. А оскільки вони обійшлися нам набагато дорожче, ніж містер Талл — мій чоловік — думав, і оскільки я запевнила, що ці витрати ми перекриємо яйцями, то тепер мені треба більш ніж коли стерегтися, бо ж це тільки через моє наполягання ми завели їх. Ми могли б сторгувати й дешевших курей, але я пристала на пораду міс Ловінгтон — узяти їх доброї породи, бо ж і містер Талл згоден, що добра порода, скажімо, корів чи свиней, зрештою окупаеіься. А що у нас так багато загибло курей, ми не могли дозволити собі розкоші їсти ці яйця, та й я не могла допустити, щоб місі ер Талл дорікав, бо ж це через мене ми їх узяли. Отож коли міс Ловінгтон сказала мені про пироги, я й подумала, що зможу їх напекти й трохи заробити, щоб покрити вартість хоч двох курей — яйця ж будуть дармові, я візьму з тих, які заощадила. А цей тиждень вони неслися так добре, що я мало що назбирала досить яєць і на продаж, як ми й хотіли, і на пироги, а ще й зібрала їх стільки, що й борошно, і цукор, і самі дрова мені дісталися майже задарма. Отож учора я напекла пирогів — я старалася якомога, і вони вийшли чудові. Та коли ми сьогодні вранці поїхали до міста, міс Ловінгтон і каже, що та пані передумала й гостей не збирає.

— Але пироги вона все одно мала б узяти,— каже Кейт.

— Може, й так, тільки навіщо вони їй тепер здалися!— відказую я.

— Вона повинна була їх узяти,— каже Кейт.— Хоча ці міські багачки можуть і передумати. А от бідні не можуть міняти своєї думки.

Проте багатство — ніщо перед лицем господа, бо він бачить аж до серця.

— Може, мені вдасться їх продати в суботу на базарі,— кажу я.—■ Дуже ж вони ладні вийшли.

— По два долари за пиріг ти не візьмеш,— каже Кейт.

— Але ж вони мені дістались мало не задарма,— кажу я.

Я ж заощадила яєць, і з дванадцятко їх поміняла на цукор та борошно. Пироги мені задурно обійшлися, таж і містер Талл розуміє, що заощаджені яйця були зверх тих, які ми збиралися продати,— то так, наче ці яйця ми знайшли або хтось їх нам подарував.

— То хай би взяла ці пироги, коли дала тобі слово,— каже Кейт. Господь бачить аж до серця. І якщо його воля така, щоб люди мали

різні поняття про чесність, не мені ставити під сумнів його присуд.

— Та навіщо вони їй тепер!— кажу я. Хоча, правда, дуже ж вони ладні вийшли.

Ковдра натягнена у неї до самого підборіддя, дарма що душно,— ззовні тільки її обличчя й руки. Плечі їй підперли подушкою, голова високо, щоб вона могла дивитись у вікно, і нам кожен раз чутно, коли

Кеш береться за рубанок чи пилку. Якби ми й оглухли, то з її обличчя могли б і чути, й бачити його. Обличчя її схудло, кістки під шкірою проступають білими смугами. Очі немов дві свічечки, коли вони опливають на залізні підсвічники. Та нема в них вічного й незнищенного спасіння й милосердя божого.

— А таки гарні вони вийшли,— кажу я.— Але, правда, не рівня тим, які Едді вміла пекти.— З наволочки знати, що дівчина прала її й прасувала, хоча яке там те прасування! Може, в Едді аж тепер нарешті очі відкриються, коли полежить, віддана отак на ласку й опіку чотирьох чоловіків та дівулі-вітрогонки.— Ніхто в нашій околиці не міг змагатися з Едді Бандрен, коли йшлося про всяке печиво,— кажу я.— І як тільки вона встане й знов заходиться пекти, з нашими пирогами на ринок уже можна й не потикатись.

Під ковдрою вона видається худою, мов скіпка, а що вона дихає — видно лише по тому, як поширхує матрац. І волосся у неї на щоці навіть не колихнеться, дарма що дівчина стоїть над нею, обмахує віялом. Ми бачимо, як вона, не перестаючи віяти, бере його в другу руку.

— Спить?— питає пошепки Кейт.

*— їй неприємно дивитись, що Кеш там-о робить,— каже дівчина.

Нам чутно, як пилка врізається в дошку: звук такий, мов хтось хрипить. Юла обертається на скрині й виглядає у вікно. Намисто у неї справді гарненьке з цим її червоним капелюшком. І не подумаєш, що вся ціна йому двадцять п'ять центів.

— Вона повинна була взяти пироги,— знову каже Кейт.

Я б ці гроші знайшла куди притулити. Але ж пироги мені задурно обійшлися, от тільки що я їх пекла. Я можу йому сказати, що кожен

може дати маху, але не кожен може викараскатися без збитків — я можу так йому й сказати. Не кожен може свою помилку собі на вигоду обернути — отак можу сказати.

Хтось входить у сіни. Це Дарл. Пройшов повз двері, а в кімнату й не заглянув. Юла дивиться йому вслід, доки він зникає у глибині дому. Рука її підноситься й ледь торкається намистин, а тоді волосся. Коли ж вона помічає, що ми на неї дивимось, погляд її пригасає,

ДАРЛ

Тато з Верноном сидять на задньому ґанку. Тато, відкопиливши нижню губу великим і вказівним пальцями, насипає пучку тютюну з покришки табакерки. Вони оглядаються, коли я проходжу через ґанок, зачерпую гарбузовим коряком води з відра й п'ю.

— Де Джуел?— питає тато.

Я ще хлопцем уперше зрозумів, наскільки смачніша вода, коли постоїть у кедровому відрі. Літепла, з легенбким присмаком, що нагадує гарячий липневий подмух між кедрів. Вона має постояти годин із шість, не менш, і пити її слід гарбузовим коряком. Воду ніколи не треба пити з металевої посудини.

А вночі вона ще краща. Я, бувало, лежу в сінях на своєму сіннику, дожидаючи, коли всі поснуть, тоді встаю і йду до відра. Воно чорне на чорній полиці, непорушна поверхня води, мов округла дірка в ніщо, у ній видно, може, зірочку або й дві, поки я не розколишу її коряком, а потім зірочки вже в коряку, поки я не вип'ю. Згодом я вже був більший і дорослiший. Тоді я чекаю, доки всі позасинають, щоб задерти сорочку й, лежачи, слухати, як вони сплять,— я відчував своє тіло, не доторкаючись до нього, відчував, як обвіває його остудлива тиша, і мені було цікаво знати, чи й Кеш те саме робить у темряві,— може, він навчився це робити ще років за два до мене.

Стопи татові потворно вигнуті, пальці ніг судомно викривлені й покручені, на мізинцях зовсім нема нігтів — це тому, що змалку він мусив тяжко працювати у болоті, у саморобних узувках. Біля стільця стоять його грубі черевики. Вони мають такий вигляд, мов їх тупою сокирою витесано з чавунної брили. Верной побував у місті. Я зроду не бачив, щоб він їздив до міста у комбінезоні. Це, кажуть, через жіи-ку. Вона колись теж учителювала.

Я вихлюпую рештки води з коряка на землю й витираю рота доло" нею. До ранку буде дощ. А може, ще до смерку.

— У клуні він,— кажу я.— Запрягає.

Блазнює він з цим конем. Через клуню він пройде на пасовище. Коня там не видко: кінь у холодку, де молодий сосняк. Джуел свистить, пронизливо так. Кінь фуркає, і тоді Джуел помічає його, він промайнув на мить серед синіх тіней. Джуел знову свистить. Кінь стрімголов несеться вниз схилом на негнучких ногах, вуха стригочуть, різнобарвні очі ходять ходором — зупиняється він аж кроків за двадцять від Джуе-ла, стоїть боком і поглядає через плече, грайливо й насторожено.

— Сюди, голубе! — каже Джуел.

Кінь ураз поривається до нього. Так швидко, що шкура збігається складками й вихриться, мов полум'я. Закинувши гриву й задерши хвоста, очі ходором, кінь рвучко підбігає ближче — і знов зупиняється, ноги випростані, дивиться на Джуела. Той упевнено підходить до коня, кладе руки йому на спину. Якби не Джуелові ноги, вони були б як дві вирізьблені фігурки, виставлені на сонце.

Тільки-но Джуел пробує його доторкнутись, як він стає дибки й кидається на нього. Обабіч Джуела вимахують копита, мов ті крила; він зміясто вигинається між копит, під занесеним тулубом. Щё й не встигши відштовхнутись руками, він чує, як усе тіло його піднеслося в повітря,

затрималось поземно, і ось уже гнучкий, як змія, він намацує коневі ніздрі й знову опускається на землю. Потім вони застигають напружено, , аройняті жахом,— кінь ледь відсахнутий на заціпенілих нетвердих нові гах, голова похилена, Джуел — п'ятами вперся в землю, одною рукою затуляє ніздрі коня, а другою раз у раз пестливо поплескує його по шиї, запекло кленучи всякими словами.

Вони стоять так напружено й нажахано, кінь тремтить і стогне. Та ось Джуел опиняється у нього на спині. Пригнувшись, він злітає вгору, наче вимах батога, тіло його вже напівдорозі зливається з крупом коня. Ще хвилину кінь стоїть розкаряч, схиливши голову, і раптом зривається бігти. З пагорба вони несуться чвалом, Джуел аж на шиї коня, він вчепився в загривок, мов п'явка. Перед огорожею кінь різко зупиняється.

— Ну,— каже Джуел,— можеш і перепочити, коли збив оскому. У клуні Джуел зіскакує на землю ще до того, як кінь зупинився.

Кінь іде в стійло, Джуел за ним. Не обертаючись, кінь копає в нього, але попадає копитом у стіну, так наче хто з пістолета вистрелив. Джуел лупить його в живіт, кінь вигинає шию назад і щирить зуби. Джуел б'є його по морді кулаком і, протиснувшись до корита, вилазить нагору. Припавши до ясел, він нахиляє голову й дивиться поверх стійла за двері. Стежка порожня, йому навіть не чутно, як пиляє Кеш. Він хапливо нагрібає вгорі кілька оберемків сіна й тягне до ясел.

— Іж,— каже він.— Жери цю чортячу потерть, поки дають, бай-стрюченя. Синочок ти сучий,— додає він.

ДЖУЕЛ

Це тому, що він стовбичить під самим вікном — гупає молотком, ширкає пилкою з цим чортовим ящиком. Просто на очах у неї! Аж подих їй забиває цим стуканням і пилянням, вона бачить, як він немов каже їй:

бач, яку добру штуку я майструю для тебе! Казав же я йому, щоб робив це десь в іншому місці. Боже, казав я, тобі кортить укласти її туди? Це як ото він був малим хлопцем і вона сказала, що коли б їй трохи добрив, то вона б виростила квіток. А він схопив деко, побіг до клуні й приволік його повне гною.

Та й усі вони порозсідалися, мов канюки. Дожидають, віяльцями обмахуються. Я ж казав: та перестань ти пиляти й цвяхи загачувати, заснути не даєш, а її руки лежать на ковдрі, як два зсохлі корінці, скільки не мий їх — дочиста не відмиєш. Мені видно віяльце і руку Дьюї Делл. Казав же, дайте їй спокій. Пиляють і стукають і зняли над головою у неї такий вітер, що коли втомлений, то й дихати нема чим, і цей чортів рубанок "все менш, все менш, все менш"—аж кожен, хто дорогою йде, зупиниться і скаже: он який він вправний тесля. Коли б це я, а не Кеш звалився тоді з церкви, і коли б це мене, а не тата придушило колодою, то тепер не було б так, що кожен йолоп з усієї округи приходить витріщатись на неї, бо якщо є господь бог, то якого чорта він на світі. То ми вдвох із нею були б на високій горі, і я скочував би каміння звідтіля усім їм просто в морди, підбирав би й кидав униз, в морди і в зуби, їй-бо, аж поки вона б заспокоїлась і цей чортів рубанок перестав би "все менш, все менш", і ми б мали спокій.

ДАРЛ

Ми дивимось, як Верной виходить з-за рогу й підіймається сходинками. На нас він навіть погляду не зводить.

— То ви готові?— питає він.

— Якщо ви вже запрягли,— кажу я. І ще кажу:— Зачекайте... Верной зупиняється, дивиться на тата. Потім спльовує, стоячи на

місці. Спльовує достойно й виважено в самий куток під ґанком, де пилюга. Тато повільно тре руки об коліна. Погляд його втуплений по той

бік кручі, через поле. Джуел трохи приглядається до нього, потім підходить до вира і знову п'є.

— Мені як і всім не подобається, коли хто нерішучий,— каже тато.

— Але ж три долари — це гроші,— кажу я.

Сорочка на горбу^ в уаха вигоріла більше, як в інших місцях. Однак слідів від поту на його сорочці нема. Я ніколи не бачив їх у нього на одежі. Одного разу, коли йому було двадцять два роки, він занедужав, попрацювавши на сонці, і тепер він каже, що помре, як упріє. Мабуть, він і сам у це вірить.

— Але якщо вона не дотягне до вашого повороту,— каже тато,— їй буде досадно.

Верной спльовує у пилюгу. До ранку, проте, буде дощ.

— Вона ж сподівається на підводу,— каже тато.— Вона схоче відразу й рушити. Я її знаю. І я обіцяв їй, що запряг буде напоготові, вона на це розраховує.

— Але три долари нам таки не завадять,— кажу я.

Він дивиться через поле, потираючи руки об коліна. Відтоді як у нього не стало зубів, він раз по раз втягує губи, коли жує тютюн. Через щетину підборіддя його виглядає, як у старих собак.

— Швидше вже вирішуй, щоб ми встигли завидна доїхати й завантажитись,— кажу я.

— Мама зовсім не така хвора,— каже Джуел.—Заткнися ти, Дарле.

— Ай справді,— каже Верной.— Сьогодні вона вперше за цей тиждень схожа на саму себе. Поки ви з Джуелом вернетесь, вона вже й на ноги встане.

— Вам це видніше,—каже Джуел.— Щось ви надто часто загля" даєте сюди та придивляєтесь. І ви, і ваша родина.

Верной підводить на нього погляд. Очі у Джуела, мов бліді деревинки на побагровілому обличчі. Він на голову вищий від кожного з нас, завше такий був. Я їм так і казав, що через це мама й лупцювала його, і ще більше цяцькалася з ним. Бо його найбільше й видно було по всій хаті. Через це вона й назвала його Джуелом, скарбом своїм, так я й сказав їм.

— Заткнися, Джуеле,— каже тато, але так, наче й не дуже дослухається. І все так само дивиться через поле, потираючи коліна.

— Ти міг би позичити Вернонових мулів, а ми б тебе наздогнали,— кажу я.— Це якщо вона не дочекається нас.

— Та заткни своє чортове балакало,— каже Джуел.

— Вона захоче поїхати нашими мулами,— каже тато і знову потирає коліна.— Страшенно це все мені не подобається...

— Лежати тут і дивитись, як Кеш стругає цю чортову...— каже Джуел. Каже це гостро, запекло, але не договорює. Немов хлопчисько, що хизується в темряві своєю хоробрістю і раптом замовкає, нажаханий власним криком.

— Така її воля, і вона хоче, щоб на нашій підводі,— каже тато.— їй легше спочиватиметься, знаючи, що цю штуку зроблено як слід і саме для неї. Вона завжди любила, щоб усе було, як вона хоче, ти добре знаєш.

— Ну, нехай буде саме для неї,— каже Джуел.— Але як ви в чорта можете сидіти й чекати...— Він дивиться татові в потилицю, очі у нього бліді, мов деревинки.

— Не гарячкуй,— каже Верной,— вона протримається, поки він її доробить. Поки все буде готове, поки прийде її час. А коли дорога буде така, як зараз, ви хутенько доправите її до міста.

— Збирається на дощ,— каже тато.— Не таланить мені. І ніколи не таланило.— Він потирає руки об коліна.— Цей клятий лікар кожної хвилини може об'явитися. Ніяк не міг послати по нього раніше. Якби він приїхав узавтра і сказав, що їй уже пора, вона більше б не чекала. Я знаю її. Підвода чи не підвода, а не чекала б. І рознервувалася б, а я б нізащо не хотів, щоб це через мене. Коли вся її рідня похована у Джефферсоні, всі її кревні там дожидають, їй би хотілося рушити туди не гаючись. А я дав їй слово, що ми з хлопцями одвезем її туди так швидко, як тільки мули вправляться, аби спочивала собі у мирі.— Він дотирає руки об коліна.— Страшенно мені це все не подобається

— Коли б усякому тут не кортіло чимскорше її сплавити,— каже Джуел своїм різким злим голосом.— І ще Кеш під вікном без угаву гупає молотком, випилює цю...

— Така її воля,— каже тато.— В тобі нема ніякої любові, ніякої доброти до неї. І ніколи не було. Ми ні від кого не будемо залежні, ми з нею,— каже він.— І ніколи залежними не були. Тож їй легше спочи-ватиметься, коли вона знатиме, що це її рідний син випиляв дошки й забив цвяхи. Вона звикла сама себе обходити.

— Але все-таки три долари,— кажу я.— То ти хочеш, щоб ми їхали, чи ні?— Тато потирає коліна.— Завтра надвечір ми повернемось.

— Та що ж...— каже тато. Він дивиться через поле, волосся у нього зачесане набік, ясна повільно жмакають дрібку тютюну.

— То їдьмо,— каже Джуел. Він спускається з ганку. Верной влучно спльовує в пилюгу.

— Тоді до завтрашнього вечора,— каже тато.— Я б не хотів, щоб вона чекала.

Джуел оглядається, потім рушає навколо хати. Я входжу в сіни, ще перед дверима чую голоси. Наша хата стоїть на косогорі, і через сіни знизу завше протяг. Якщо пір'їна впаде біля передніх дверей, то її піднесе навкосяк мало не до стелі, аж поки вона досягне низхідної течії при задніх дверях — оце ж так і голоси. Коли входиш у сіни, їх чути наче над головою.

КОРА

Це мене найдужче вразило. Це було так, наче він знав, що більш ніколи її не побачить, що Енс Бандрен спроваджує його від смертного ложа матері, і що він у цьому світі її вже не побачить. Я завжди казала, що Дарл не такий, як решта їх. Що він материної натури і щиро її любить. Не те що Джуел, котрого вона так тяжко породила, і леліяла, і балувала, а він то роздратований, то нахмурений, і раз у раз дошкуляє їй своїми вибриками, аж мені відлупити його хочеться. Він такий, що не прийде до неї попрощатися. Він радше відмовиться від прощального материного поцілунку, але не проґавить нагоди заробити три долари. Він — Бандрен з голови до п'ят, нікого не любить, ні за що не дбає, йому тільки б поживитися дешевим коштом. Мій чоловік каже, що Дарл просив їх зачекати. Каже, Дарл мало не навколішках благав, щоб не відсилали його від матері, коли вона в такому стані. Але Енса і Джуела нічим не проймеш, їм треба тих три долари. Від Енса й не можна було чогось іншого сподіватись, але подумати, щоб цей хлопець, Джуел, міг забути, що вона стільки літ доглядала його так самовіддано, так явно вирізняла його з-посеред них усіх... — ні, мене не одуриш: мій чоловік, містер Талл, каже, що вона любила Джуела менше від інших дітей, але я знаю, як воно насправді. Я знаю, вона була прихильніша до нього серцем, саме через ті його риси, які спонукали її і з Ен-сом Бандреном

змиритися, хоч он мій чоловік каже, що їй треба було б отруїти його. За три долари втратити прощальний материн поцілунок!

Що ж, оцих три тижні я щоразу приходила до неї, коли тільки випадала нагода, іноді навіть занедбувала власну сім'ю і родинний обов'язок, і все, щоб утішити її в останню хвилину, щоб коли їй доведеться постати перед Великою Безвістю, то хай би поряд була знайома людина, що додала б їй трохи відваги. Я не кажу, що я за це гідна похвали, просто я сподіваюся, що й мені хтось так само допоможе у мою останню годину. Але, дяка богові, круг мене будуть обличчя моїх любих рідних, моєї плоті й крові, бо я маю щастя в чоловікові й дітях, не те що більшість жінок, хоч і в мене не без домашніх прикрощів.

Вона жила самотньо, самотня у своїх гордощах, приховуючи від людей своє лихо, не показуючи, як до неї ставляться в родині, бо от же не встигла й охолонути вона в труні, а вже її везуть за сорок миль ховати, глумлячись над волею божою. Не хочуть покласти в ту землю, де Бандрени лежать.

— Але вона сама цього забажала,— сказав мій чоловік.— Таке її власне бажання, щоб спочивати серед своїх кревних.

— Тоді чого ж вона не поїхала туди за життя? — відказала я.— Ніхто б її тут не затримував, навіть цей найменший — він майже досить виріс, щоб стати таким самим себелюбним і твердосердим, як і решта їх.

— Таке її власне бажання,— повторив мій чоловік.— Я сам чув, як Енс це казав.

— І ти, звичайно, віриш Енсові,— сказала я.— Такий, як ти, повірить. Ні, не кажи мені.

— Я просто вірю, що дечого він не може від мене приховати.

— Ні, не кажи,— сказала я.— Жінчине місце з чоловіком і дітьми, жива вона чи небіжчиця. Хіба ти хотів би, щоб я повернулася в Алабаму й покинула тебе з дівчатами, коли прийде моя година, щоб я з власної волі залишила тебе, порушила присягу ділити з тобою щастя й горе, до смерті й по смерті?

— Ну, люди різні бувають,— сказав він.

— Маю надію. Бо я намагалася чесно жити перед лицем бога й людей, задля втіхи й радості свого законного чоловіка, задля любові й поваги своїх законних дітей. Тож коли прийде моя пора, я з чистим сумлінням можу сподіватись нагороди за виконаний обов'язок, і оточуватимуть мене люди, яким я дорога, і прощальний поцілунок кожного з них буде мені нагородою. Не так, як Едді Бандрен, що помирає самотньою, криючи свої гордощі й розбите серце. Для неї скін — це, бачите, втіха. Вона лежить напівсидячи, щоб було видно, як Кеш труну збиває, і стежить, щоб він не зробив її на стук-грюк, що зовсім не дивно було б, коли всіх їх тільки те і цікавить, як зайвих три долари швидше заробити, поки не задощило і річка не розлилася, що й не переберешся через неї. Як і не дивно було б, якби вони, не підрядившись перевозити те дерево, надумали повантажити її на підводу і перекинути на другий берег з усією постіллю і вже там дати змогу померти смертю, настільки християнською смертю, наскільки буде їхня ласка.

Такі вони всі, крім Дарла. Оце ж мене найдужче вражало. Часом, бува, я втрачаю віру в людську натуру, сумніви мене обсідають. Але бог щоразу повертає мені віру і являє щедротну свою любов до власних створінь. Це не Джуел, якого вона завжди пестила, не він. У нього в голові тільки, як би йому заробити ще три долари. Це Дарл, якого називають диваком, ледарем, котрий, мовляв, байдики б'є не згірш від Енса, тоді як Кеш — добрий тесля, що завжди має більше роботи, ніж встигає впорати, і Джуел — такий, що його тільки та робота цікавить, якою можна заробити добрі гроші або похизуватися, і ще та напівгола дівчина, що все стовбичить над Едді з віялом і, тільки хто хоче

заговорити до недужої, підбадьорити її, сама спішить за неї відповісти, не підпускаючи нікого близько.

Це був Дарл. Він підійшов до дверей, став і подивився на присмертну матір. Тільки подивився на неї, і я знову відчула щедротну любов господа і його милосердя. Я побачила, що з Джуелом вона просто прикидалася, що це з Дарлом її єднали справжнє порозуміння й щира любов. Він тільки подивився на неї і навіть всередину не входив, щоб вона не побачила його й не смутилася, знаючи, що Енс спроваджує його геть і він більш ніколи її не побачить. Він нічого не сказав, а тільки подивився на неї.

— Чого тобі, Дарле?—спитала Дьюї Делл, не перестаючи махати віялом, швидко так спитала, навіть його не підпускаючи ближче. Він не відповів. Він тільки стояв і дивився на присмертну матір, серце його переповнювала така любов, що й слів для неї нема.

ДЬЮІ ДЕЛЛ

Уперше ми з Лейфом зійшлися, коли збирали бавовну на полі. Тато боїться спітніти, він думає, що вмре, як упріє, тож нам кожен з сусідів помагає, хто прийде. А Джуел такий, що нічим не журиться, він ніби

-б сВсесвІт": м в ві

й не рідня нам, усе йому байдуже. Та й Кеш — тому б лише цілий довгий спекотливий день стругати дошки та прибивати їх до чого-небудь. І тато не помітив — він гадає, що сусіди довіку так ставитимуться один до одного, тож він тільки тим і сушить голову, щоб вони не проґавили нагоди допомогти йому. І я думала, що й Дарл не зауважить; за вечерею він сидить, погляд свій спрямувавши кудись далеко, повз їжу й лампу, і в очах його земля, вигорнена з його черепа, а ями позаповнювані далиною, аж ген поза цю землю.

Отож ми збирали бавовну в одному ряді, ліс насувався ближче й ближче, а з ним і потайна сутінь, ми збирали бавовну в потайну сутінь обох мішків, мого й Лейфового. І коли мій мішок був напівповний, я сказала, що то вже від мене не залежить — чи буде він повний, поки ми дійдемо до лісу. Я сказала, що якщо я його не заповню, то він не буде повний, і я почну новий ряд, але якщо він буде повний, то я вже нічим тут не зараджу. І так ми збирали бавовну все ближче до тої потайної сутіні, і наші погляди зустрічалися, коли ми доторкались руками одне одного, але я не озивалася. Я тільки сказала:

— Що це ти робиш? А він відповів:

— Збираю в твій мішок.

Тим-то він і був повний, поки дійшли до кінця ряду, і я нічим ае могла зарадити.

Оце ж так воно й сталося, що я нічим не могла тут зарадити. Якраз тоді я й побачила Дарла, і він усе зрозумів. Він без слів це сказав, як без слів сказав і те, що мама помирає, і мені стало ясно, що він зрозумів, а якби він сказав це словами, я б і не повірила, що він там був і бачив нас. Але словами він сказав, що нічого не знає, і тому я спитала: "Хочеш виказати татові, хочеш його вбити?"— Це я без слів спитала, і він відповів: "Нащо?"— теж без слів.

Оце тому, знаючи, що він знає, я розмовляю з ним з ненавистю.

Він стоїть на порозі, дивиться на маму.

— Чого тобі, Дарле?— питаю я.

— Вона помирає,— каже він.

І ця стара індичка, Таллова жінка, приходить сюди, щоб не проґавити її смерті, але я всіх їх одурю.

— А коли вона помре?— питаю я.

— Ще до того, як ми повернемося,— каже він.

— Чого ж ти тоді Джуела з собою береш?— питаю я.

— Щоб допоміг мені вантажити,— каже він.

ТАЛЛ

Енс усе потирає коліна. Комбінезон його вицвів, на одному коліні латка з вовняних вихідних штанів, натерта аж до металевого блиску.

— Страшенно це все мені не подобається,— каже він.

— Часом людині доводиться наперед метикувати,— кажу я — Та сяк чи так, а шкоди від цього не буде.

— Вона схоче відразу й рушити,— каже він.— Адже до Джефферсона не близький світ.

— Але дороги зараз непогані,— кажу я. Хоча вночі, мабуть, піде дощ. Його рідня похована у Новій Надії, щонайдалі за три милі. Тільки ж це так на нього схоже — взяти собі жінку, що родилася звідси за добрий день дороги, а помирати надумала тут.

Він дивиться через поле, потирає руки об коліна.

— Страшенно не подобається,— каже він.

— Але вони вчасно повернуться,— кажу я.— Нема чого переживати.

— І все-таки три долари,— додає він.

— А може, їм і не буде потреби спішити назад, хтозна,— кажу я,— Маймо надію.

— Ні, вона вже відходить,—каже пін,—Вирішила, що пора.

Тяжка доля у жінок, що й казаіи. У декотрих. Пам'ятаю, моя матінка дожила до сімдесяти років з гаком. Працювала день у день, дощ чи сонце, не хворіла ані разу, відколи останню дитину привела, аж це одного дня розглянулася круг себе, пішла, взяла ту мереживну сорочку, яку тримала сорок п'ять років і ні разу із скрині не діставала, надягла її, лягла на ліжку, вкрилася під шию і склепила очі. І ще сказала: "Ви тут глядіть за татусем. А я вже втомилася".

Енс потирає руки об коліна.

— Бог дав, бог узяв,— каже він.

Нам чути, як за рогом Кеш стукає молотком і пиляє. Правда. Найщиріша правда.

— Бог дав, бог узяв,— і я кажу.

Знизу йде малий. Тягне рибину мало не таку здорову, як він сам. Бухає її на землю, крекче: "Х-ху!" і спльовує через плече, мов дорослий. Вона мало не така здорова, як він сам.

— Що це?— питаю я.— Кабанюга? Де ти її спіймав?

— Під мостом,— каже він.

Він перевертає рибину, вона зісподу, там, де мокро, вся в багнюці, очі стирчать з-під бруду.

— Ти що, так її тут і залишиш?— питає Енс.

— Я покажу мамі,— каже Вардаман.

Він дивиться в бік дверей. Нам чути розмову — доносить протяг. 1 Кеша чутно, як він гупає, збиває дошки.

— Там хтось прийшов,— каже малий.

-~ Це мої,— пояснюю я.— їм теж цікаво буде на рибину подивитись.

Він нічого не відповідає, стежить за дверима. Потім опускає погляд на рибину в багнюці. Перевертає її ногою і штрикає великим пальцем в очницю. Енс дивиться через поле. Вардаман переводить погляд на Енсове обличчя, тоді знов на двері. Потім обертається і вже доходить до рогу дому, коли його окликає Енс, усе так само втуплений у далечінь.

— Візьми почисть рибину,— каже Енс. Вардаман зупиняється.

— А чого я, а не Дьюї Делл?— питає він.

— Я тобі кажу почистить,— каже Енс.

— Але, тату...— огинається Вардаман.

— Візьми й почисть,— каже Енс.

Він не озирається. Вардаман вертається й піднімає рибину. Вона вислизає у нього з рук, вимазуючи його брудом, і хляпається на землю, ще більш забрьохуючись, ротата й балухата — вона поринає у порох,

наче соромиться бути мертвою, наче хоче швидше зникнути з очей. Вардаман кляне її. Кляне, як дорослий,— стоїть над нею, розставивши ноги. Енс не оглядається. Вардаман знову піднімає рибину і йде з нею круг дому, несе її на руках, як оберемок дров, вона звисає з обох кінців, голова й хвіст. Мало не така сама здоровенна, як він сам.

В Енса з-під рукавів виступають зап'ястки: ніколи я не бачив, щоб на ньому була сорочка його розміру. Вони всі у нього схожі на Джуе-лові недоноски. Хоча ні, не Джуелові. Просто він занадто довгорукий, навіть як на свій високий зріст. І плям від поту на них немає. Це вже непомильна ознака, що ніхто, крім Енса, їх не носив. Очі в нього, як пригаслі жарини серед обличчя, задивлені ген через поле.

Коли тінь лягає на сходинки, він каже:

— П'ята година.

Саме як я підводжуся, на порозі показується Кора й каже, що нам час їхати. Енс схиляється до своїх черевиків.

— НІ-ні, містере Бандрен,— каже Кора;— не вставайте.

і Він таки узуває черевики, обережно встромляє в них ноги — він це рооить, як і все інше, немов боючись, що воно в нього не вийде, отож даремно й пробувати. Коли ми піднімаємось у сіни, черевики гупають по підлозі, як залізні. Він підходить до дверей кімнати, де лежить вона, і кліпає очима, так ніби придивляється і лише потім бачить, сподіваючись при тім угледіти, що вона вже сидить на стільці чи підмітає підлогу, і втуплюється так здивовано, і виявляє, що вона й досі у ліжку, а Дьюї Делл досі обмахує її віялом. Він так і застряє там, наче йому більш нікуди йти й нема чого робити.

— Ну, ми, мабуть, уже поїдемо,— каже Кора.—Мені ще курей годувати.

Та й на дощ збирається. Хмари, такі, як оце, не обманюють, і бавовна з кожним божим днем достигає. То вже буде свіжий клопіт для нього. Кеш усе ще обтісує дошки.

— Бо що ж ми тут можемо зробити,— додає Кора.

— Енс сповістить нас,— кажу я.

Енс у наш бік не дивиться. Він роззирається й кліпає з тим своїм здивованим виглядом, наче геть виснажений власним дивуванням, а тепер здивований і своїм виснаженням. Оце якби Кеш мені клуню так дбайливо робив!

— Я казав Енсові, що, може, і не буде такої потреби,— кажу я.— Маймо надію.

— Ні, вона вже вирішила,— каже він.— Таки затялася відійти.

— Цього нікому з нас не минути,— каже Кора.— Хай господь тримає вас у своїй ласці.

— А щодо жнив,— кажу я. І знов повторюю, що допоможу йому в разі скрути, коли жінка хвора і все таке. Як. і більшість людей навкруги, я так часто допомагав йому, що тепер уже й не відмовиш.

— Хотів я сьогодні й почати,— каже він.— Але щось ніяка робота не йде до рук.

— Може, станеться, що вона піддужає, а ти зляжеш,— кажу я.

— На все господня воля,— відповідає він.

— Хай господь тримає вас у своїй ласці,— повторює Кора.

Оце якби Кеш так дбайливо клуню мені робив! Він підводить погляд, коли ми проходимо.

— Цього тижня мене вже не сподівайтесь,— каже Кеш.

— Та не горить,— відповідаю я.— Коли прийдеш, тоді й буде,. Сідаємо на підводу. Кора прилаштовує на колінах коробку з пирогами. Дощ таки певно збирається.

— Не знаю, що він і робитиме,— каже Кора.— Просто не знаю.

— Бідний Енс,— кажу я.— Тридцять з гаком років вона силувала його до роботи. Не дурно ж і втомилася.

— А я гадаю, вона ще тридцять років стоятиме у нього за плечима,— каже Кора.— А коли не вона, то інша яка, що він знайде їй на зміну ще до того, як почне збирати бавовну.

— На мою думку, Кеш і Дарл могли б уже й поженитися,— докидає Юла.

— Цей бідолашний хлопчина, — зауважує Кора. — Цей неприкаяний малюк...

— А Джуел? — питає Кейт.

— йому теж пора, — каже Юла.

— Гм,— каже Кейт.—Мабуть, і справді. Мабуть. Гадаю, у наших краях чимало таких дівчат, що не хотіли б його проґавити. Хоча зловити його діло нехитре.

— Кейт, ти що!.. — каже Кора. Підвода порипує.—Цей бідолашний малюк...

Вночі таки буде дощ. Атож, добродію. Підвода рипить, коли суша. Та це річ терпима, що там говорити.

— Але вона мусила б таки взяти пироги, коли обіцялася, — каже Кейт.

ЕНС

Клята дорога. А воно ще й на дощ хмариться. Я стою тут і ніби в живі очі бачу, як за ними постає щось таке, наче мур, і відгороджує їх від моєї обіцянки. Я роблю все, що можу, от тільки важко настроїтись, але ж ці кляті хлопці!..

Прослалась під самими дверима, щоб кожне лихо сюди забредало. Я говорив Едді, це нікуди не годиться — селитись над дорогою, а вона відказала —що ж ти з неї візьмеш, коли вона жінка: "То й перебирайся собі куди-інде". Говорив же я їй, це не на добро, бо господь проклав дороги, аби ними мандрувати, того ж то вони у нього й пласкі на землі. Коли він хоче чогось такого, що повсякчас було б у русі, то й робить його довгим, як от дорога, кінь або підвода, але коли хоче чогось нерухливого, то робить його високим, як дерево чи людина. Тож він ніколи й у думці не покладав, аби люди жили на дорозі, бо що, питаю я, було перше: дорога чи хата? Чи ж хто-небудь бачив, аби він проклав дорогу попри хату? Так я питаю. Ні, ніхто ніколи такого не бачив, кажу, бо чоловік повік не матиме спокою, коли поставить хату в такому місці, де кожен, проїжджаючи возом, може плюнути тобі під поріг, де ніколи не маєш спочинку й тебе так і підбурює схопитися й повіятись світ за очі, тоді як бог мав на меті, аби люди пробували на місці, як дерево чи колос пшениці. Бо коли б він хотів, аби людина безнастанно снувала з місця на місце, то хіба б він не міг зробити її такою довгою, як от змія? Звісно, міг би.

Прокласти її так, щоб кожне лихо до тебе просто в хату лізло, що й клопоту не обберешсяі І примусили мене платити за Кеша, аби він вивчився теслярському реместву—якби ж не дорога, він би й не додумався до цього. А там ще звалився з даху й цілих півроку ані руки не міг звести, тоді як ми з Едді так тяжко гарували, бо ж стіль-ки-оно роботи, коли він навіть пилки не годен був утримати.

Та ще й Дарл. Хочуть мене з ним порізнити, чортяки. Не те, щоб я боявся роботи: я завжди заробляв і на себе, і на родину, і дах мав над головою, а просто їм закортіло позбавити мене помічника, бо ж його тільки своє цікавило, у нього в очах тільки й була земля. Я кажу їм: спершу то було нормально, що в очах у нього була сама земля, бо ж тоді вона вільно розпросторювалась на всі боки, але от відколи сюди прийшла дорога і перемежувала весь край, а в нього й далі в очах була сама земля, мені стали погрожувати, що спровадять його, спробують законним чином позбавити мене помічника.

І примушують мене за це платити. Вона була дужа й здорова, як тільки жінка може бути, ото якби ж не ця дорога. А тепер лягла собі, спочиває на ліжку, ні в кого нічого не просить.

— Ти хвора, Едді? — питаю її.

— Ні, не хвора, — відказує.

— То полеж та відпочинь, — кажу. — Я так і знав, що ти не хвора. Просто втомлена. Полеж відпочинь.

— Я не хвора,— вона каже.— Зараз я встану.

— Лежи спокійно й відпочивай, — кажу я. — Ти просто втомилася, Завтра встанеш.

І так вона й лежала, дужа й здорова, як тільки жінка може бути, якби не ця дорога.

— Зовсім я по вас не посилав, — кажу я йому, — Хто завгодно може посвідчити, що я не посилав.

— Я знаю, що ти не посилав, — відказує мені Піводі. — Я й не сумніваюся. Де вона?

— Лягла собі полежати, — кажу я. — Просто притомилася трохи, але вона...

— Вийди звідси, Енсе, — він мені. — Вийди посидь на ґанку.

І тепер я мушу платити за це, коли в мене жодного зуба в роті иема. і тільки надія колись спромогтися на вставні зуби, аби я міг споживати божий харч, як людині годиться, а вона була дужа й здорова, як тільки жінка може бути, до того самого дня... Мушу платити, коли припекла потреба мати тих три долари. Платити за цю дорогу, якою подалися хлопці, аби заробити ті гроші. А тепер я ніби в живі очі бачу, як поміж нами постає стіна дощу, насувається дорогою, мов мана, наче на всій людній землі нема десь іншої хати, яку міг би заливати дощ.

Я чував, як люди кленуть свій талан, але ж то грішники — що заробили, те й мають. А на мені нема ніякого прокляття, ніякої шкоди я не чинив, аби мене проклинати. Я не дуже побожний, це правда. Але я знаю, що в серці у мене мир. Що я робив у житті, то воно — ні краще й не гірше, ніж інші робили, ті, які вдають із себе бозна-що, і я знаю, що господь бог подбає за мене, як за горобця, втомленого від знесилля. Та все-таки негаразд це, коли людині у скруті так може дошкуляти дорога.

Вардаман з'являється з-за хати, в крові по коліна, як свиня, а ту рибину, мабуть, порубали сокирою на шматки, а може, й ні, може, викинули геть, аби він міг збрехати, що її зжерли собаки. Що ж, я й не

можу сподіватись від нього чогось іншого, як від його дорослих братів. Він никає туди-сюди, дивиться на хату, тихенько сідає на приступку.

— Х-ху, — каже, — я так наморився.

— Іди помий руки,— я йому кажу.

Жодна жінка не здужала б так тримати їх у руках, — що дорослих, що малого, — як Едді, це вже правда.

— У ній було повно крові й нутрощів, як у свині, — каже він. Але ця погода так доймає, що у мене просто душа ні до чого не

лежить.

— Тату,—питає він, — то мамі гірше?

— Іди помий руки, — кажу я. Таки не лежить душа.

ДАРЛ

Він був цього тижня в місті: чуприна на потилиці рівненько підстрижена і між волоссям та засмаглою шиєю — біла смужка, мов біла кісточка. Ні разу він і не оглянувся.

— Джуеле, — кажу я. Дорога біжить назад між рухливими вухами мула, як у проймі, зникає під підводою, наче вона стрічка, а передня вісь — це шпулька. — Ти знаєш, що вона помирає, Джуеле?

Треба двох, щоб створити тебе, і ось один з них помирає. Так світ доходить до кінця.

Я кажу Дьюї Дслл:

— Ти ж хочеш, щоб вона померла, бо тоді зможеш поїхати до міста, хіба ні?

Вона не скаже того, що ми двоє й без слів знаємо.

— А не говориш ти тому, що коли скажеш, бодай самій собі, то побачиш, що це правда, — хіба ні? Але ти, однак, знаєш, що це таки правда. Я можу тобі мало не самий день назвати, коли ти в цьому переконалася. То чого ж ти цього не хочеш визнати, бодай сама перед собою?

Але вона не скаже. У неї тільки одне на язиці: "Хочеш татові виказати? Хочеш його вбити?"

— Ти не можеш повірити, що це правда, бо тобі в голові не вкладається, щоб Дьюї Делл, Дьюї Делл Бандрен, виявилась така безталанна, хіба ні?

Сонце вже з годину над обрієм, воно зависло кривавим обводом вище грозяних хмар — світло набрало мідяної барви, на око зловісне, в ніс ударяє сірчастим духом блискавки. Коли приїде Піболі, без мотузки не обійтися. Розбух черевом від холодної городини. На просяк* лому сіркою повітрі доведеться їм витягувати цього пухиря мотузкою по крутій стежці.

— Джуеле, — кажу я, — ти знаєш, що Едді Бандрен помирає? Що Едді Бандрен помирає?

ПІБОДІ

Коли Енс нарешті покликав мене з власної своєї волі, я сказав: —— Тепер він уже доконав її.

І ще я вилаявся добряче й вирішив спершу, що не поїду, бо ну ж раптом вдасться щось зробити, підлікувати її? І якщо й на небі така сама ідіотська етика, як у медичному коледжі, і якщо це знову Верной Талл викликав мене в останню хвилину, як він має звичку робити, заправляючи Енсовими грішми як своїми власними? Але коли добре розвидніло і можна було завбачити, куди погода хилиться, я зрозумів, що це не хто, як Енс посилав. Бо ніхто, крім найбільшого невдахи, не може потребувати лікаря перед самою бурею. І ще я зрозумів, що якщо кінець кінцем сам Енс вирішив викликати лікаря, то вже запізно.

Коли я добрався до джерела, зліз із брички й прив'язав коней, сонце сховалося за краєм чорної хмари, схожої на важенний гірський хребет, притрушений зверху попелом; було зовсім безвітряно. Дзижчання Кешевої пилки чулося за цілу милю. На вершині кручі над стежкою стоїть Енс.

— А де кінь? — питаю я.

— Джуел забрав і поїхав, — відповідає він. — Він один тільки може дати йому раду. Доведеться вам, либонь, пішака сюди вибиратись.

— Це мені пішака вибиратись, маючи двісті двадцять п'ять фунтів ваги? — кажу я. — Вибиратись на цю лису гору?

Він стовбичить собі там біля дерева. Великої помилки допустився бог, що дав деревам коріння, а цим енсам бандренам ноги... Якби поміняти їх місцями, можна було б не боятися, що колись не стане лісів у цій країні. Та й у будь-якій іншій.

— То що ж ти хочеш, щоб я робив? — кажу я. — Щоб я стримів тут, коли з цієї хмари сипне злива і змиє мене геть?

Навіть верхи на коні мені треба було б із чверть години, щоб піднятися через пасовище на верхів'я і дістатись до хати. Стежка

кривуляcто вигинається крутим схилом. Енс не був у місті років дванадцять. І як тільки його мати вибралася сюди, щоб його спородити, коли він син своєї матері!

— Вардаман несе мотузку, — каже він.

Перегодом з'являється Вардаман з мотузкою від плуга. Один кінець він дає батькові, а сам, розмотуючи другий кінець, спускається стежкою.

— Тільки міцно тримай, — кажу я. — Я вже записав цей виклик у свою книжку, тож тобі все одно доведеться платити, доберуся я до вас, чи ні.

— Та тримаю, — каже Енс. — Можете дертись нагору.

Щоб мене чорти взяли, коли я розумію, чому не покинув усе це діло. Чоловікові сім десятків років, важить він понад двісті фунтів, і оце щоб його отак тягали цими клятими горами вгору-вниз на мотузці! А все, мабуть, тільки тому, що кортить довести рахунок у банку до п'ятдесяти тисяч доларів, перше ніж облишу роботу.

— Що це твоя жінка думає, — кажу я, — хворіти на вершині такої гемонської гори?

— Та вже вибачайте,— каже він.

Він попускає мотузку й просто кидає її, завернувши додому. Тут нагорі ще є трохи денного світла, такого кольору, як сірчасті сірники. Дошки скидаються на смужки сірки. Кеш не оглядається. Верной Талл каже, що він кожну дошку підносить до вікна, щоб вона побачила і сказала, чи добре виходить. Нас доганяє хлопець. Енс переводить на нього догляд.

ТІ

— А де мотузка? — питає він.

— Там, де ти її покинув, — відповідаю я. — Але не мороч нею голови. Мені ж однаково ще спускатися. Я не хочу попасти тут під негоду, а то ще закине мене чортзна як далеко.

Над ліжком стоїть дівчина, обмахує її. Коли ми входимо, Едді обертається й дивиться на нас. Вона вже десять днів мертва. Я гадаю, вона надто довго була частиною Енса, отож і не могла змінитися, якщо це таки зміна. Пам'ятаю, замолоду я вірив, що смерть — явище тілесне; а тепер я знаю, що це всього-на-всього функція душі, і то саме душі тих, хто зазнає втрати. Нігілісти вважають це кінцем, ті, котрі беруть глибше, — початком, тоді як насправді воно просто щось таке, як ото коли один пожилець чи й ціла родина покидають своє мешкання або місто. '

Вона дивиться на нас. Здається, тільки очі в неї й живуть. Ті очі наче торкаються нас, але не зором або чуттям, а так як от струмінь зі шланга торкається, пружно вирвавшись із отвору. На Енса вона зовсім не дивиться. Вона дивиться на мене, потім на хлопця. її тіло під ковдрою, мов оберемочок трухлих прутиків.

— То як, міс Едді? — питаю я. Дівчина не перестає махати віялом. — Як себе почуваєте, сестричко? — Схудла її голова лежить на подушці, погляд звернений до хлопця. — І вибрали ж ви годину, щоб затягти мене сюди й накликати бурю!

Потім я випроваджую Енса і хлопця. Вона дивиться, як малий виходить з кімнати. Живуть лише її очі.

Вони вдвох на ґанку, коли я виходжу, — малий сидить на сходинці, а Енс стоїть біля стовпця, навіть не прихилившись, руки у нього звисають, волосся розчухране і скуйовджене, мов пір'я у мокрого півня. Він повертає голову і бликає в мій бік.

— Чом ти раніше по мене не послав? — питаю я.

— Та все то одне, то інше, — відказує він. — Ми з хлопцями кукурудзу мали зібрати, а Дьюї Делл непогано її доглядала, та ще й люди без кінця ходили —підсобити й усяке таке, але зрештою я подумав...

— Хай їм чорт, цим грошам, — кажу я. — Ти коли чув, щоб я на-посідавсь на людину, в якої сутужно з готівкою?

— Та воно й не те, щоб шкода грошей, — каже він. — Просто я думав... То з нею таки направду погано, ге?

На горішній сходинці сидить той бідолашний малюк, ще дрібніший у сірчасто-барвистому смерку. Одна велика морока з нашим краєм: усе тут, погода, що завгодно — завжди запізнюється. Наш край такий, як і наші річки: тьмаві, повільні й свавільні,— і все це формує і витворює життя людини за своєю невблаганною й похмурою подобою.

— Я так і знав,— каже Енс. — Ще відколи побачив. Вона вирішила, що вже пора.

— То й добре, хай йому чорт! —кажу я.—З таким нікчемним... Малий сидить на горішній сходинці, дрібний, непорушний у вицві-

лому комбінезоні. Коли я вийшов, він підвів погляд на мене, тоді на Енса. А тепер уже перестав на нас дивитись, просто сидить собі.

— То ви їй ще не сказали? — питає Енс.

— А навіщо? —відказую я. — Якого чорта?

— Вона й сама здогадається. Я ж так і знав, що вона як побачить вас, то й зрозуміє, як з писаного прочитає'. їй і казати не треба. Вона...

Позад нас дівчина озивається:

— Тату!

Я обертаюсь до неї.

— Та хутчіш, — кажу я.

Коли ми входимо в кімнату, зір її втуплений на двері. Вона дивиться на мене. Очі в неї горять, мов лампи за мить перед тим, як скінчиться гас.

— Вона хоче, щоб ви вийшли, — каже дівчина.

— Послухай, Едді, — каже Енс,— він же добирався сюди з самого Джефферсона, щоб тебе вилікувати.

Вона ©тупилася в мене, я відчуваю її погляд. Вона наче виштовхує мене тим поглядом. Я не раз бачив таке у жінок. Бачив, як вони випроваджують з кімнати тих, хто приходить із жалістю й співчуттям, хто щиро хоче допомогти, а самі чіпляються за яку-небудь нікчемну тварюку, для якої вони були не більш як робочою худобиною. Ось що вони розуміють під любов'ю, якої й розумом не осягнеш: оці гордощі, оце ревне бажання приховати жалюгідну оголеність, що їх ми приносимо з собою у світ, що їх ми несемо з собою в операційні, і вперто й затято забираємо з собою назад у землю. Я виходжу з кімнати. За ґанком Кешева пилка уперто скрегоче по дошці. Хвилиною згодом чути, як вона гукає його; голос її звучить голосно й різко:

— Кешеl Гей, Кеше!

ДАРЛ

Тато стоїть біля ліжка. З-поза його ноги виглядає Вардаман, голова у нього кругла, очі круглі, рот розтулюється. Вона дивиться на тата, здається, все її напівпригасле життя стяглося у неї в очах, таких настійливих і невідпорних.

— Це вона хоче Джуела,— каже Дьюї Делл.

— Але ж, Едді,— каже тато, — вони з Дарлом вирішили ще один раз з'їздити. Вони думали, що встигнуть. Що ти їх почекаєш, ну, і три долари ж таки...

Він змовкає і кладе долоню на її руку. Якийсь час вона й далі дивиться на нього, без усякого докору, без нічого, ніби вслухаючись очима, як безповоротно стих його голос. А потім раптом підводиться, вона, що десять днів перед тим лежала непорушно. Дьюї Делл нахиляється і пробує вкласти її назад.

— Мамо, — каже вона, — мамо.

Вона дивиться у вікно, на Кеша, невтомно схиленого над дошкою в присмерку дня, розохоченого працювати до темряви й по тому, так наче пилка сама собі рухом освітлює дорогу, наче дошка й пилка підганяють одна одну.

— Гей, КешеІ — гукає вона, голос її різкий, лункий і неослабний. — Гей, Кеше!

Він дивиться вгору на виснажене обличчя в рамі сутінкового вікна. Така картина пам'ятна йому з самого дитинства. Він відкладає пилку й підносить рукою дошку, щоб їй було видно, сам приглядається до її непорушного обличчя у вікні. Потім притуляє до першої дошки другу, так як вони мають бути припасовані, тицяє на ті дошки, що на землі,

тоді другою рукою обводить обриси майбутнього готового виробу. Часину вона ще дивиться на нього зі своєї наче картинної рами, в погляді ні огуди, ні схвалення. Потім її обличчя зникає.

Вона лягає горілиць і одвертає голову, ледве чи й глянувши на тата. Дивиться вона на Вардамана; все, що лишилося живого в ній, раптом проривається назовні й спалахує на мить двома пломінцями в її очах. І тут таки никне, мовби хтось нахилився й загасив їх.

— Мамо,— вигукує Дьюї Делл,— мамо!

Схилившись над ліжком, вона мало не торкається постелі, віяло все ще в русі, як усі ці десять днів, голос її зривається на голосіння. Він у неї дужий, молодий, тремтливий і ясний, своєрідний забарвленням і силою, віяло все ще рухається вгору-вниз, розганяючи без потреби повітря. Потім вона припадає до колін Едді Бандрен, обхоплює їх, трясе з шаленою силою молодості, тоді кидається ницьма на горстку пере-трухлих кісток, що лишились від матері, аж шурхотить кукурудзиння, яким набито матрац,— руки її розкинені й віяло в одній долоні досі ще тріпотливо доторкається до ковдри.

З-поза татової ноги виглядає Вардаман, рот широко розтулений, вся барва з обличчя зійшла на цей рот, наче він, втягуючи губи, заплямив його власною кров'ю. Він повільно задкує від ліжка, очі у

нього круглі, бліде обличчя блякне в сутінках, як папірець, приліплений до ледь видної стіни, і так він вислизає з кімнати.

Тато у присмерку нахиляється над ліжком, його згорбатілий обрис нагадує щось совине своїм настовбурченим сердитим обуренням, в якому криється мудрість, чи то занадто глибока, чи то занадто інертна, що й у думку вона не вкладається.

— Кляті хлопці,— озивається він.

Джуеле, кажу я. Понад нами день тягнеться байдужий і сірий, заступивши сонце хмарою сірих списів. Мули під дощем аж димлять, вони пожовкли від багнюки, правий пристяжний раз у раз ковзає до рову на узбіччі дороги. Перехилені колоди полискують тьмяною жовтавістю, вони просякли водою і важкі, як свинець, круто перехилені над поламаним колесом біля рову; над розкиданими спицями від колеса, над кісточками Джуелових ніг вихриться потічок жовтої І не води, і не землі, звертас разом з жовтою дорогою, яка й не земля і не вода, і збігає в діл, розчиняючись у прудкій темно-зеленій мішанці, яка й не земля й не небо. Джуеле, кажу я.

Кеш підходить до дверей з пилкою в руках. Тато стоїть біля ліжка, згорбатілий, руки обвисли. Він повертає голову, свій зморшкуватий профіль, і підборіддя його дрібно тремтить, коли він закладає тютюну під ясна.

— Померла,— каже Кеш.

— Відійшла й покинула нас,— каже тато. Кеш не дивиться на нього.

— Ти вже скоро кінчаєш? — питає тато.

Кеш не відповідає. Він входить у хату, все ще з пилкою.

— Ти б краще, гадаю, вернувся до роботи,— каже тато.— Тобі доведеться зробити все, що в силі, самому, бо хлопці ж далеко.

Кеш дивиться на її обличчя. Тата він зовсім не слухає. І до ліжка не підходить. Просто зупиняється серед кімнати, пилка при нозі, зіпрілі руки припорошені тирсою, обличчя поважне.

— Коли ти не встигнеш скінчити, взавтра, може, хтось прийде й допоможе,— каже тато.— Хоча б Верной.

Кеш не слухає. Він дивиться на її умиротворене й застигле обличчя, що розпливається у присмерку, немов темрява — це передвісниця тієї землі, куди наостанку ми всі відходимо, аж урешті здається, що обличчя підноситься вгору, легенько, як відбиток висохлого листка.

— Знайдеться досить християнських душ, щоб допомогти тобі,— каже тато.

Кеш не слухає. Трохи згодом він обертається і, так і не глянувши на тата, виходить. Пилка знову починає ширкати.

— Вони допоможуть нам у нашому горі,— додає тато.

Скрегіт пилки впевнений, вправний, неспішний; він розворушує напівпригасле світло, і здається, що при кожному ході пилки її обличчя ледь оживає і набирає такого вигляду, наче вона прислухається й дожидає, наче рахує ті ходи. Тато дивиться вниз на її обличчя, на чорний розсип волосся Дьюї Делл, на її розкинені руки, на стиснуте в руці віяло, тепер непорушне на вицвілій ковдрі.

— Ти б краще вечерю приготувала,— каже він. Дьюї Делл не рухається.

— Справді, йди приготуй вечерю,— каже він знову.— Нам треба підкріпитися. Доктор Піботі, гадаю, добре зголоднів по такій довгій дорозі. Та й Кешеві треба швидше поїсти і знов за роботу, щоб учасно скінчити.

Дьюї Делл зводиться, важко стає на ноги. Погляд її спрямований вниз, на обличчя. Воно на подушці наче відлите з бронзи, самі лише руки схожі на живі, зігнуті й вузлуваті у своїй розслабленості, спрацьовані, але й насторожені, бо втома, вичерпаність, муки ще не покинули їх, так наче вони не певні, чи справжній цей спочинок, і

пильно й сторожко бережуть нагоду передихнути, добре знаючи, що вона не може тривати довго.

Дьюї Делл схиляється й висмикує ковдру у неї з-під рук і натягує до самого підборіддя, розпростує і вигладжує. Тоді, так і не глянувши на тата, обходить ліжко і виходить з кімнати.

Вона вийде туди, де Піболі, де вона зможе стати у присмерку й подивитись йому в спину з таким виразом, що він відчує її погляд і обернеться і скаже: не треба так перейматися горем. Вона була стара, та й хвора. Страждала дужче, ніж ми уявляємо. Вона й не могла одужати. А Вардаман уже підростає, і ти зумієш про всіх подбати. Не треба так перейматися. Краще піди приготуй вечерю. Не конче багато. Але їм треба поїсти, а вона дивитиметься на нього й казатиме: "Ви так багато могли б зробити для мене, якби захотіли. Якби ви хоч здогадалися. Я — це я, і ви — це ви, тільки я знаю це, а ви ні, але ви могли б так багато зробити для мене, якби захотіли, і якби ви захотіли, я могла б усе розповісти, і тоді ніхто б цього не знав, окрім вас, та мене, та Дарла".

Тато стоїть над ліжком, руки обвисли, сам згорбатілий, непорушний. Він підносить руку до голови, чухає волосся, прислухається до пилки. Потім підступає ближче, витирає руку з обох боків об полу і кладе їй на обличчя, а тоді на горбик ковдри, під яким її руки. Він доторкується до ковдри, як то, він бачив, Дьюї Делл робила, пробує розправити її до підборіддя, але замість того тільки мне все. Він знову пробує розгладити, тільки ж його рука незграбна, мов пазур, і ледве він вирівняє складки, як вони тут-таки з нав'язливою послідовністю наново набігають під його неоковирною рукою, аж нарешті він відмовляється від марних спроб, безсило опускає руку і знов витирає об полу її, з одного боку і з другого. Вищання пилки без угаву напливає на кімнату. Тато дихає тихо й хриплувато, жмакає яснами пучку тютюну.

— Хай діється воля божа,—каже він.— Тепер я зможу зуби вставити.

Криси капелюха обвисають Джуелові на плечі, вода крапотить на промоклий заплечник; він стоїть по самі кібточки в прудкому рові й підважує вісь підводи слизькою дошкою два на чотири пальці завгрубшки, сперши її на гнилу колоду. Джуеле, кажу я, вона померла, Джуеле. Едді Бандрен померла.

ВАРДАМАН

Потім я починаю бігти. Я добігаю до задніх дверей, вихоплююсь на ґанок і зупиняюся. Там я починаю плакати. Я відчуваю, де в поросі валялася та рибина. Тепер її порізано на шматки не-рибини, і на руках і на комбінезоні у мене не-кров. Тоді було не так. Це трапилось не тоді. А тепер вона так далеко зайшла, що мені П не схопити.

У спеку дерева стають схожі на курей, коли ті купаються в прохолодній пилюзі. Якщо скочити з ґанку, опинишся там, де лежала рибина, пошматована тепер на не-рибину. Мені чутно ліжко, видно її обличчя, їхні, я відчуваю, як підлога трясеться, коли по ній ступає той, хто приїхав і це все накоїв. Він приїхав і накоїв це все, з нею було все гаразд, але він приїхав і накоїв.

— Цей гладкий сучий син.

Я зіскакую з ґанку, біжу. З сутінок насувається дах клуні. Якщо підскочити, можна перелетіти — як та рожева леді у цирку.— прямісінько в теплий запах, і зовсім не треба чекати. Руки чіпляються за кущі, камінці й земля з-під моїх ніг сповзають униз.

Потім я знову можу дихати тим теплим запахом. Я заходжу в стійло, пробую доторкнутись до нього, і вже я можу плакати, можу вивергати з себе цей плач. Як тільки кінь перестає хвицятись, я можу плакати, плач може плакати.

— Він убив ЇТ. В?н убив її.

В ньому нуртує життя під шкірою, я чую його рукою крізь ту плямистість, воно вдаряє мені в ніздрі, аж нудота підступає плачем до горла, і я вивергаю з себе плач, і вже я можу дихати, вивергаючи цей плач. Такий він голосний! Я відчуваю, як життя тягнеться мені до рук, під пахви, тепер л вже можу вийти зі стійла.

Я не можу знайти її. Темно, пилюга, стіни — ніяк не можу знайти. Плач такий голосний. Якби він був тихіший. Але ось я знаходжу її у возівні, в пилюзі, збігаю через двір на дорогу, палиця товче мене в плечі.

Вони дивляться, як я підбігаю, починають сахатись, очі викочені, хропуть, шарпаються на прив'язу. Я луплю. Я чую, як гупає палиця, бачу, як вона телющить по головах, по упряжі, а то й мимо, коли вони ухиляються назад чи вбік, але я радий.

— Ви вбили мою маму!

Палиця ламається, вони відступають і хропуть, ноги їхні лунко тупають по землі — лунко, бо збирається на дощ, і повітря спорожніло перед дощем. Але вона й коротша годиться. Я наскакую до них відти й відси, луплю, а вони шарпаються і сахаються на прив'язу.

— Ви вбили її!

Я луплю їх, луплю, вони ухиляються, наскільки прив'яз дозволяє, бричка крутиться на двох колесах і все на місці, наче припнута до землі, коні так само на місці, наче припнуті за задні ноги до дзиги.

Я бігаю в пилюзі. Я нічого не бачу в цій хмарі пилюги, що поглинула бричку, поставлену на два колеса. Я луплю, палиця бухає об землю, відскакуючи, збиваючи порох, і знов знімається в повітря, і порох застилає всю дорогу швидше, ніж якби від машини. Тепер я можу плакати, дивлячись на палицю. Вона розламалась у мене біля самої

руки, стала коротенька, як цурпалок, а була ж така довга. Я кидаю її геть і плачу. Тепер уже плач не такий голосний.

Корова стоїть на порозі клуні й жує жуйку. Коли вона бачить, що я приходжу на двір, вона мукає, в роті повно розплесканої жуйки, язик плескатий.

— Я не доїтиму тебе. Я нічого для них не робитиму.

Я чую, як вона обертається, коли я проходжу. Я обернувся, а вона саме за спиною у мене, подих її солодкий, гарячий, важкий.

— Не чула, що не доїтиму?

Вона підштовхує мене, форкає. Глибоко в ній чути стогін, рот стулений. Я відштурхую її рукою, сварячись, як то Джуел робить.

— Геть відси!

Я нахиляюсь рукою до землі й замахуюсь на неї. Вона відступає, ухиляється і знов стає, приглядається до мене. Вона стогне. Тоді підходить до стежки й зупиняється там, дивлячись удалину.

У клуні темно, тепло, пахуче, тихо. Я можу тихенько плакати, втупившись на вершину пагорба.

Там показується Кеш, накульгуючи, бо він звалився з даху церкви. Він дивиться вниз, де джерело, потім далі на дорогу, тоді оглядається на клуню. Силувано прямою ходою він спускається по стежці, дивиться на обірваний прив'яз, на дорожню пилюгу близько й ген далі на дорогу, де пилюги немає.

— Сподіваюсь, вони встигли проїхати Таллову ферму. Я так сподіваюся.

Потім обертається й шкутильгає стежкою підгору.

— Чортів йолоп. Я ж йому наказував. Чортів йолоп.

Я вже не плачу. Я просто стою. Дьюї Делл підходить до пагорба й гукає мене:

— Вардамане!

Я просто стою. Я спокійний.

— Гей, Вардаманеї

Я тепер можу тихенько плакати, чуючи й прислухаючись до своїх

сліз.

— Тоді її не було. Це не тоді сталося. Вона лежала просто на землі. А тепер її збираються зварити.

Темно. Я чую ліс, тишу — я знаю їх. Але немає тут звуків чогось живого, хоча б коня. Це так каче темрява ділить його на складові частини— окремо форкання ніздрів і тупіт копит, запахи прохололої плоті й потний дух шерсті,— коли тільки здається, що воно зв'язане в ціле, ця плямиста шкура й міцні кістки, в яких самостійні, приховані, але з певністю відомі нам органи існують окремо від мого існування. Я бачу, як він розпався — ноги, вибалушені очі, яскраві плями на шкурі, мов холодні язики полум'я,— усе це напливає з темряви й розчиняється, все в одному, але воно й не те, й не друге, воно і є, і його нема. Я бачу, як слух надить мене до нього, я ніби гладжу його, відтворюю чіткий його

обрис — мичка на нозі, плече, голова, я відчуваю запах його і звук. Я не боюся.

— Зварити і з'їсти! Зварити і з'їсти!

ДЬЮІ ДЕЛЛ

Він би міг так багато зробити для мене, якби захотів. Він міг би все для мене зробити. Здається, весь світ для мене вмістився в барилі, де самі кишки, що аж дивно, як там знаходиться місце на щось інше, дуже важливе. Він — це велике барило з кишками, а я — маленьке з кишками, і якщо у великому барилі нема місця на щось інше, дуже важливе, то як місце може бути у маленькому? Але я знаю, що воно там, бо господь дає жінці знак, коли щось негаразд трапляється.

Це тому, що я самотня. Якби тільки я могла хоча б відчувати його, було б інакше, я не була б самотня. Але якби я не була самотня, про це знав би кожен. І він міг би так багато зробити для мене, і я тоді не була б самотня. Тоді мені й самотній було б добре.

Нехай би він став поміж мною і Лейфом, як от Дарл став поміж мною і Лейфом, отож Лейф також самотній. Він — це Лейф, а я — Дьюї Делл, і коли мама померла, я так затужила, що забула і про себе, і про Лейфа, і про Дарла, а він же міг би так багато зробити для мене, хоч він цього й не знає. Навіть не здогадується!

Із заднього ґанку мені не видно клуні. Потім з того боку доноситься дзижчання Кешевої пилки. Це так наче пес снує навколо хати, підбігає до кожних дверей, куди ти підходиш, усе сподівається ввійти всередину. Він сказав: я більше переживаю, ніж ти, а я сказала: ти не знаєш, що таке переживання, отож я тепер не можу переживати. Я пробую, але не можу довго про щось одне думати, щоб переживати.

Я запалюю в кухні лампу. Рибина, порізана нерівними шматками, тихо спливає кров'ю на сковороді. Я швидко ховаю її у буфет, прислухаючись до сіней, що звідти чути. їй треба було десять днів, щоб померти, може, вона ще й не знає, що вже мертва. Може, вона не відійде, поки Кеш не скінчить. А може, поки Джуел не повернеться. Я дістаю з буфета миску городини, а з холодної пічки — деко з хлібом, і зупиняюся, стежачи за дверима.

— Де Вардаман? — питає Кеш. При світлі лампи його притрушені тирсою руки наче виваляні в піску.

— Не знаю. Я його не бачила.

— Бричка й коні Піболі десь поділися. Пошукай-но Вардамана. Той кінь його послухає.

— Добре. Скажи їм, нехай ідуть вечеряти.

Мені не видно клуні. Я ж кажу, що не вмію переживати, не вмію плакати. Я пробувала, та не виходить. Трохи згодом чути звук пилки, він долинає сюди у закуреному присмерку. А потім я бачу його, як він ходить туди-сюди понад дошкою.

— Ідіть вечеряти,— кажу я.— Покличте його.

Він усе для мене міг би зробити, а він і не здогадується. У нього сво! кишки, у мене — свої. А я — це Лейфові кишки. Ось так. Не розумію, чому він не лишився у місті. Ми, сільські люди, гірші за міських. Не розумію, чому не лишився. Тепер мені видно дах клуні. Край стежки стоїть корова й мукає. Коли я оглядаюся, Кеша вже нема. Я несу в хату сколотини. Тато, Кеш і він сидять за столом.

— А де та здорова рибина, що малий зловив, сестричко? — питає він.

Я ставлю сколотини на стіл.

— Мені не було коли її приготувати.

— Проста ріпа — найкраща їжа для такого огрядного чоловіка, як я, — каже він.

. Кеш їсть. На голові у нього— пітна смуга від капелюха. Сорочка в плямах поту. Він не помив рук.

— Треба було викраяти час,— каже тато.— А де Вардаман? Я йду до дверей.

— Та ніяк не знайду його.

— Нічого, сестричко,— каже він.— Не мороч голови рибою. Либонь же, не зіпсується. Сідай-но поїж.

— А я й не морочу,— відказую я.— Мені треба корову подоїти, поки не задощило.

Тато накладає собі й пересовує миску далі. Але він не їсть. Руки його мало не схрещені обабіч тарілки, голова трохи нахилена, волосся куйовдиться при світлі лампи. Вигляд у нього такий, як у бичка, пристукнутого довбешкою: він уже неживий, та ще не знає, що він мертвий.

Але Кеш їсть, і він теж їсть. . — Краще поїж трохи,— каже він. Він дивиться на тата.— Як-от ми з Кешем. Тобі треба.

— Атож,— погоджується тато. Він підводиться, як той бичок, що стояв навколішки в ставку, поки його непідбатожили.— Вона б не дорікала мені за це.

Коли вже мене не видно з дому, я йду швидко. Під горою мукає корова. Вона тикається до мене мордою, нюхає, подих її солодкий і гарячий, крізь сукню чути моєму гарячому голому тілу, стогне. . . — Почекай трошки. Потім я тебе впораю.— Вона йде за мною до клуні, я ставлю там відро. Вона дихає у відро, стогне.—Я ж сказала тобі — трошки почекай. У мене багато роботи, я не встигаю.

У клуні темно. Коли я проходжу, він б'є ногою в стіну, один раз. Я йду далі. Зламана дошка стримить, мов білястий обрубок, поставлений, стойма. І вже мені видно схил, вітер знову шугає.в обличчя, по-вільнішає і стихає, тут не так темно, хоч нема на що дивитись, купи сосен поцяткували положисті схили, потайні й насторожені.

Обрис.корови у дверях, вона тицяється мордою у відро, стогне.

Я проходжу повз стійло. Я вже майже пройшла. І довго наслухаю, як це слово вимовляється, перш ніж воно прозвучить, і те, що слухає в мені, боїться, чи стане часу висловитись. Я відчуваю, як моє тіло, кістки й плоть починають розділятись і відкриватися перед тим самотнім, і це роздвоєння таке жахливе. Лейф, Лейф.

— Лейфе.— Лейф. Лейф. Я нахиляюсь трохи вперед, одна нога рухнулася й зацiпеніло завмерла. Я відчуваю, як пітьма несеться повз мої груди, повз корову. Я кидаюсь на пітьму, але корова затримує мене, і пітьма кидається на солодкий запах її болісного віддиху, в якому чути відгомін дерева й мовчання.

— Вардамане! Гей, Вардамане! Він показується із Стійла.

— Підслухач нещасний. Підслухач нещасний!

Він не опирається. Рештки нападницької пітьми з посвистом розлітаються геть.

— Що таке? Я нічого не робив.

— Підслухач нещасний!

Мої руки щосили шарпають його. Я, мабуть, 1 не могла б їх стримати. Я й не знала, що вони можуть так сильно шарпати. Через ці руки ми обоє тремтимо.

— Я нічого такого не робив,— каже він.— Я навіть не торкався їх. Мої руки перестають його шарпати, але я все тримаю його.

— Що ти тут робиш? Чому ти не озивався, коли я тебе гукала?

— Я нічого не роблю.

— Марш у хату, повечеряєш. Він випручується, я не пускаю.

— Іди звідси. Залиш мене самого.

— Та що ти тут робиш? Ти не підслухувати мене прийшов?

— Та ні ж, ні! Іди звідси. Я навіть не знав, що ти тут. Залиш мене. Я тримаю його, нахиляюся, щоб побачити його обличчя, обмацати

очима. Він мало не плаче.

— Ну добре, марш у хату. Я вже дала їм вечеряти, а як подою, теж прийду. Ти радше поспіши, поки він усього не виїв. Маю надію, ті коні гайнули аж до Джефферсона.

— Він убив її,— каже він. І починає плакати.

— Цить.

— Вона ніколи йому нічого поганого не зробила, а він прийшов і убиз її.

— Цить.— Він борсається. Я тримаю його.— Цить.

— Він убив її.

Ззаду підходить корова, стогнучи. Я знову шарпаю його.

— Ну, перестань. Зараз же. А то розхворієшся і не зможеш їхати до міста. Іди в хату й повечеряй.

— Не хочу я вечеряти. Не хочу я до міста.

— Тоді залишишся тут. Погано будеш поводитись — ми тебе залишимо тут. А тепер марш у хату, поки це травоїдне барило не прибрало всієї твоєї пайки.

Він іде, поволі розчиняється під горою. На тлі неба вимальовується вершина гори, дерева, дах будинку. Корова, стогнучи, тицяється мені в коліна.

— Почекай ще. Те, що тебе розпирає, нішо проти того, що у мене, хоч ти теж жінка.

Вона йде за мною, стогнучи. Тоді мертве бліде повітря знов гаряче пахає мені в обличчя. Він би міг це залагодити, якби хотів. А він навіть не здогадується. Він би міг усе для мене зробити, якби тільки здогадався. Корова дихає мені в ноги й спину, подих її теплий, солодкий, хрипучий, чути в ньому стогін. Небо пласко зависає на схилі, над таємничими купинами. За горою спалахує і гасне зірниця. Мертве повітря витворює мертву землю у мертвій пітьмі, і поглядом не охопити цієї мертвої землі. Вона, мертва й тепла, налягає на мене, крізь одяг сягає до тіла. Я кажу — ти не знаєш, що таке неспокій. І я не знаю, що

це. Я не знаю, в неспокої я чи ні. І чи можу я непокоїтись. Не знаю, чи можу я плакати. Я навіть не знаю — було це зі мною чи ні. Я немов вогка набубнявіла насінина в гарячій сліпій землі.

ВАРДАМАН

Вони збираються покласти її туди, коли домайструють, а я ніяк не можу цього сказати. Я побачив, як темінь знімається вгору й суне, КО* лихаючись, геть, і спитав:

— Ти що, хочеш забити її цвяхами, Кеше? Кеше! КешеІ

Я замкнувся у засіку в клуні, ці новенькі двері заважкі для мене, вони захряпнулись, і я не міг дихати, бо там усе повітря просякло пацюками. Я спитав:

— Ти хочеш забити її цвяхами, Кеше? Хочеш забити? Забити її? Тато снує туди-сюди. Тінь його снує туди-сюди, над Кешем, що

тупцює взад-уперед понад пилкою, і дошка спливає тирсою.

ДьюТ Делл сказала, що ми купимо бананів. Поїзд за вітриною, червоний на рейках. Коли він їде, рейки зблискують і гаснуть. Тато сказав, що борошно, і цукор, і кава такі дорогі. Бо я сільський хлопчак, бо є хлопчаки у місті. Велосипеди. Чому борошно, і цукор, і кава такі дорогі, коли ти сільський хлопчак?

— Може, ти краще купив би замість цього бананів?

Бананів нема, їх уже з'їли. Нема. Коли він їде, рейки знову зблискують.

— Тату, чому я не міський хлопчак?

Я сказав: бог мене створив. Я не просив бога, щоб створив мене в селі. Якщо він може створити поїзд, чому він не може створити всіх міськими задля цих борошна, і цукру, і кави?

— Може, ти б купив трохи бананів? Він снує туди-сюди, його тінь снує.

То не вона була. Я там був і дивився. Я бачив. Я подумав, що то вона, але ні. То була не моя мама. Моя мама поїхала кудись, то якась інша тітка лежала на її ліжку й натягувала на себе ковдру. Мама поїхала.

— Вона поїхала аж у місто?

— Вона поїхала ще далі.

— А всі ці кролики й опосуми тепер теж далі, як у місті? Бог створив кроликів і опосумів. Він створив поїзд. Навіщо йому

створювати якесь інше місце, куди вони мають вибиратися, коли вона така сама, як кролик?

Тато снує туди-сюди. Його тінь теж. Пилка звучить, немов сонна.

Отож якщо Кеш заб'є цвяхами труну, то вона не кролик. А якщо вона не кролик, я б не міг дихати у засіку, а Кеш таки збирається її забити цвяхами. Отож якщо вона дозволить йому себе забити, значить, то не вона. Я знаю. Я був там. Я бачив, коли вона перестала бути нею. Я бачив. А вони думають, що то вона, і Кеш збирається забити її цвяхами.

То була не вона, вона лежала там на землі. А тепер її всю порізано на шматки. Я сам її порізав. Вона лежить у кухні на закривавленій сковороді, чекає, коли її підсмажать і з'їдять. Тоді то була не рибина, то вона була, а тепер рибина є, а її нема. А завтра її підсмажать і з'їдять, і вона стане ним, і татом, і Кешем, і Дьюї Делл, а в труні нікого не буде, і

вона зможе дихати. Вона лежала там на землі. Я можу привести Вернона. Він був там і бачив це, і коли ми обидва прийдемо, рибина буде, а потім не буде.

ТАЛЛ

Була вже майже північ і починався дощ, коли він розбудив нас. То був лиховісний вечір, розгулялося на бурю, а дощ збирався такий, що й найгіршого можеш сподіватись, поки встигнеш нагодувати худобу, вернутись у хату, повечеряти й лягти, аж це прибіг запряг Піводі, коні в милі, порвана упряж волочиться по землі, у правого коня хомут між ногами, Кора тоді й каже:

— Це Едді Бандрен. Упокоїлась нарешті.

— Тут же по сусідству кільканадцять осель, куди міг би приїхати Піводі,— кажу я.— І звідки ти певна, що це коні Піводі?

— А хіба ж ні?— каже вона.—Запрягай-но краще.

— Навіщо?— кажу я.— Якщо вона померла, ми нічого до ранку не зможемо зробити. Та й буря ж насувається.

— Це мій обов'язок,— каже вона.— Ти тільки запряжи. Але мені щось не хотілося.

— Та ти сама зміркуй: якби ми їм були потрібні, вони б покликали. І ти ж навіть не знаєш, чи вона таки померла.

— Хіба ти не бачиш, що це коні Піводі? Скажеш, що ні? Ну, подивись.

Але мені таки не хотілося. Коли ти комусь потрібен, то краще все-таки почекати, поки тебе покличуть, така моя думка.

— Це мій християнський обов'язок,— каже Кора.— Ти станеш межи мною і моїм християнським обов'язком?

— Можеш там хоч і ввесь день завтра пробути, коли охота,— кажу я.

Отож коли Кора мене розбуркала, пішов дощ. А стукіт не припинявся й тоді, коли він міг бачити, що я підходжу до дверей з ліхтарем у руці, бо ж світло відбивалось у вікні. Не голосний стукіт, але безупинний, мовби він заснув, усе стукаючи, і я й не звернув уваги, як низько тарабанили пальці, поки не відімкнув дверей і не побачив нікого. Я підніс ліхтаря вище, краплі дощу зблиснули на ньому, позад мене в сінях стояла Кора й запитувала: "Хто там, Верноне?" — але я спершу анікогісінько не побачив,— побачив лише тоді, коли опустив ліхтаря й глянув униз і за двері.

Він був наче змокле щеня — в комбінезоні, без шапки, забрьоханий по коліна, бо ж чотири милі пішки болотом.

— А щоб тобі грець!— кажу я.

— Хто там, Верноне?— питає Кора.

Він звів на мене погляд, очі округлі й чорні посередині, як у сови, коли блимнути їй у морду світлом.

— Ви ж пам'ятаєте ту рибину,— каже він.

— Заходь сюди,— кажу я.— Що сталося? Твоя мама?..

— Верноне,— каже Кора.

Він стояв боком у темряві за дверима. По ліхтарю порощив дощ, сичав на нього — я вже боявся, що його ось-ось розіб'є.

— Ви там були,— каже він.— Ви бачили. Тоді й Кора підступила до дверей.

— Заходь же сюди з дощу,— каже вона, втягуючи його всередину/ а він усе не зводить з мене очей. Виглядав він ну геть як змокле щеня.— Я ж казала тобі,— каже Кора.— Я ж казала, що це сталося. Іди запрягай.

— Та він же нічого не сказав...— кажу я.

Він дивиться на мене, вода з нього капотить на підлогу.

— Він доріжку зіпсує,— каже Кора.— Іди запряжи мулів, а я візьму його на кухню.

Але він ухилився, вода капотить з нього, очі втуплені в мене.

— Ви були там. Ви бачили, як вона лежала. Кеш хоче забити її цвяхами, а вона ж лежала там на землі. Ви бачили це. Бачили слід у багнюці. Коли я сюди виходив, дощу ще не було. То ми можемо встигнути назад.

Хай йому грець, але мене аж морозом обсипало від цих слів, хоч я й не знав ще. А от Кора знала.

— Зараз же запрягай,— каже вона.— Йому просто в голову вдарило від горя й переживань.

А таки обсипало, хай йому грець! Вряди-годи людині доводиться помізкувати. Про всі ці знегоди й болесті світові, як воно тебе може огріти невідь звідки, мов блискавка. Я гадаю, треба великої віри в бога, щоб уберегти людину, хоч іноді мені здається, що Кора трохи занадто вже завбачлива, коли намагається відсторонити всіх інших і стати найближче до тебе. Але коли щось отаке трапляється, я гадаю, вона має слушність— тоді треба чинити, як обставини підказують, і це мій добрий

талан, гадаю, що у мене жінка, яка прагне жити у праведності й чистоті, якщо вірити її словам.

Вряди-годи людині доводиться помізкувати над цим. Правда, не часто. І це добре. Адже господь велить нам робити, а не розважати надміру, бо мозок у людини, мов той механізм, він не витримає цього громаддя мук. Найкраще, коли все йде своїм усталеним строєм, коли ти зиконуєш свою кожноденну роботу й не натруджуєш себе більше, ніж то конче треба. Я вже не раз казав і скажу знову,'що оце ж і-при-

чина з Дарлом: він забагато сушить голову. Кора слушно каже, що йому тільки одного треба: жінки, яка привела б його до ладу. А я коли думаю про це, то доходжу висновку, що як чоловікові може зарадити тільки одруження, справи його кепські. Але Кора, гадаю, таки слушно каже, що господь лишень задля того й створив жінок, що чоловік сам не бачить власного добра.

Коли я з мулами підходжу до хати, вони сидять на кухні. У неї хустка поверх нічної сорочки, в руках парасолька й біблія, загорнута в церату, а він сидить на перекинутому відрі біля пічки, де вона його посадила, і вода з нього скапує на оцинковану бляху.

— Я нічого не можу з нього витягти, він одно товче про ту рибину,— каже вона.— Це кару таку наслано на них. Я бачу руку господню на цьому хлопцеві, це кара й пересторога Енсові Бандрену.

— Дощу не було, коли я виходив,— каже він.— Я пішов. Я був на дорозі. І вона лежала в поросі. Ви бачили її: Кеш хоче забити її цвяхами, але ж ви її бачили.

Коли ми туди доїхали, дощ лив страшенний, а він сидів на передку поміж нами, закутаний у Корину хустку. Більш нічого він так і не сказав,

тільки сидів там, а Кора тримала над ним парасольку. Вряди-годи Кора уривала свій спів, щоб сказати:

— Це кара божа Енсові Бандрену. Нехай покаже йому, на якій він стезі гріховній.

Тоді знов починала співати, а він сидів поміж нами, трохи нахилившись уперед, наче кваплячись перегнати мулів у своєму поспіху.

— Вона лежала отам-о,— каже він,— але як я зібрався й пішов, почався дощ. Отож я можу піти й відчинити вікна, бо Кеш ще не забив її цвяхами.

Було вже геть з півночі, коли ми загнали останнього цвяха, і зовсім близько до світанку, коли я повернувся додому, розпряг мулів і знову ліг спати, а на подушці поруч лежав Корин нічний чепець. І щоб мене грець побив, коли я й тоді не чув, як Кора виспівує, і не бачив, як хлопець сидить поміж нами, нахилившись уперед, наче обганяючи мулів, як Кеш ходить туди-сюди з пилкою, і Енс стовбичить опудалом, немов бичок, що загруз по коліна у ставку,— хтось прийшов і вже вигріб усю воду, а він цього й не зауважив.

Вже майже світало, коли ми забили останнього цвяха й занесли труну в хату, де вона лежала на ліжку,— вікно було відчинене, і на неї знов завівало дощем. Малий двічі відчиняв вікно, а сам насилу на ногах стояв, так спати хотів,— Кора каже, що обличчя його було, як у того тутешнього різдвяного стовпця, закопаного в землю, а опісля викопаного,— аж нарешті її таки поклали в труну й забили віко, і йому вже не треба було відчиняти для неї вікно. А вранці його знайшли на підлозі — сорочина на ньому була задерта, і спав він, мов зморене теля, а верх труни був весь поколупаний, і в останньому отворі стирчало зламане новеньке Кешеве свердло. Коли зняли віко, побачили, що дві дірки вгородились їй у саме лице.

Якщо це кира божа, то несправедливо. Бо ж у бога є й поважніші справи. Мусять бути! Бо он Енсові Бандрену тільки одне обтяжувало життя — це він сам. Але хоча люди говорять про нього погане, я все-таки собі думаю, що він не може бути аж настільки зіп-сутий, інакше він би сам себе так довго не витримав.

Несправедливо це. Щоб мене грець побив, якщо це справедливо. І не поможе тут те, що він сказав: Страждущі немовлята, прийдіте до мене. Кора сказала:

— Мені судилося терпіти тебе, бо так вирішив господь бог. Я прийняла цю долю без побоювань і страху, бо сильна моя віра в господа, вона мені опорою й підтримкою. Коли ти не маєш сина, то це тому, що господь так вирішив у своїй премудрості. А моє життя є і завжди було розгорнутою книгою для кожного чоловіка й жінки з-посеред його створінь, бо я вірю в господа свого і в майбутню нагороду.

Певно, вона таки має слушність. Певно, як і знайдуться де-небудь чоловік чи жінка, яким би він міг припоручити свої клопоти, аби собі відпочити, то це саме Кора. І вона, певно, дещо б змінила, хоч це, можливо, й суперечило б його замірам. А от для людини ці зміни, певно, були б на краще. В усякому разі, нам би вони сподобалися. В усякому разі, ми могли б з ними й далі жити і чинити те саме, що досі чинили.

ДАРЛ

Ліхтар стоїть на пеньку. Іржавий, покритий лепом, з надбитим склом, у клаптях сажі з одного боку, він благенько й миготливо освітлює кобилицю, дошки й землю навколо. На темному грунті стружки виглядають, мов натрушені де-не-де на чорне полотно цятки білуватої фарби. Дошки схожі на довгі смужки ганчір'я, видерті з пласкої пітьми й покладені навиворіт.

Кеш працює на кобилиці, рухається взад-вперед, він бере й кладе дошки з таким розкотистим стукотом у мертвому повітрі, наче підіймає і кидає їх на дно невидимої криниці; звуки тут таки й завмирають, немов боючись, що перший-ліпший необережний порух міг би збудити в навколишньому повітрі нескінченну луну. Він знов пиляє, лікоть його повільно миготить, вістрям пилки пробігає тоненька вогняна ниточка, вона меркне й оживає при кожному ході туди-сюди, зливаючись у суцільну лінію, аж здається, що пилка видовжується до шести футів і раз за разом розтинає навпіл обшарпаний і безпорадний силvет тата.

— Дай мені оту дошку,— каже Кеш.— Ні, ту другу.

Він кладе пилку, підходить і сам бере потрібну дошку, змітаючи тата замашистим її поблиском, коли вона обертається у нього в руках.

Повітря відгонить сіркою. На його невловимій площині, мов на стіні, проступають їхні тіні, наче, як і звук, вони не відійшли далеко, падаючи, а зразу ж застигли на мить, пойняті задумою. Кеш далі працює, боком до благенького світла, одне стегно й худа, як стеблина, рука злиті воєдино, обличчя схилене до світла, гостро й рвучко застигле над невтомними порухами ліктя. Десь за обрієм сонно спалахують зірниці, дерева на тлі неба непорушні і тільки ледь поколихуються кожною гілочкою, набряклі й розбухлі від поштовхів молодечого живчика.

Задощило. Перші різкі, нечасті, порившисті краплі порснули крізь листя на землю у тривалому зітханні, немовби звільнившись від нестерпного тягара. Вони здорові, як дробини, теплі, так наче вистрелені з рушниці, і люто сичать, цокаючи по ліхтарю. Тато підводить голову, мляво обвислий рот, чорна тютюнова жуйка розплескалась по яснах, у глибині його млявого здивованого обличчя десь ніби з-поза часу виринає роздум над цим буянням стихії. Кеш тільки раз зиркнув на небо, тоді на ліхтар. Пилка ні на мить не затнулася в бігу, полиск на її вістрі, рухливому, як у поршні, неперервний.

— Принеси чимось прикрити ліхтаря,— каже він.

Тато йде до хати. Раптом зривається злива, без грому, без будь-якої перестороги. Тата вона загнала на краєчок ганку, Кеша в одну мить змочила до рубця. Але рух пилки не затнувся, так наче пилка й рука діяли в твердій переконаності, що злива — це тільки омана. Потім Кеш опускає пилку, підходить і нахиляється над ліхтарем, приг криваючи його власним тілом — худа й кістлява спина випинається під мокрою сорочкою, немов його рвучко вивернуло на другий бік, разом із сорочкою й усім.

Тато повертається. На ньому Джуелів плащ, у руках плащ Дьюї Делл. Присівши над ліхтарем, Кеш простягає руку назад, дістає чотири жердки і втикає в землю, тоді бере у тата плащ і натягує на тих жердках, ліхтар опиняється під дашком. Тато дивиться на Кеша.

— А що тобі робити, я й не знаю,— каже він.— Дарл узяв свого плаща з собою. '"■ оі"< іцоиго слон

I*

— Мокнути,— відказує Кеш.

Він знову береться за пилку, і знову вона рухається взад-вперед, туди й назад у своїй неквапливій неприступності, як-то поршень ходить у мастилі, а сам він змоклий, кістлявий і невтомний, з худеньким тільцем, як у хлопчика чи дідка. Тато стежить за ним, кліпає очима, лице стікає дощем, тоді знов підводить погляд угору з виразом німого й понурого обурення і водночас без осуду, неначе він нічого іншого й не сподівався. Час від часу він ворухнеться, зрушить з місця, довготелесий і промоклий, підніме то дошку, то інструмент, який зразу ж і покладе

назад. Тепер і Верной Талл тут, і Кеш накинув плаща його дружини, вони з Верноном шукають пилку. Аж це бачать, що вона в руках у тата.

— Чом ти не підеш з дощу в хату?— каже Кеш. Тато дивиться на нього, з обличчя поволі спливає вода. Це обличчя таке, немов його вирізьбив безжальний карикатурист, як страхітливу пародію на всіляку можливу спустошеність.— Іди всередину,— каже Кеш.— Ми з Верноном самі скінчимо.

Тато дивиться на них. Джуелів плащ закороткий для нього в рукавах. На обличчі його струмінці дощу, ледь рухливі, мов холодний гліцерин.

— Я не дорікаю їй, що промокну,— каже тато.

Він знову зрушує з місця, нахиляється, піднімаючи дошки і тут таки й кладучи так обережно, ніби вони скляні. Він підступає до ліхтаря і смикає напнутого плаща, аж поки все звалює, і тоді підходить Кеш і поправляє накриття.

— Іди в хату,— каже Кеш.

Провівши тата до хати, він повертається з плащем, згортає його й кладе під Дашком, де ліхтар. Верной усе працює. Він підводить погляд, не перестаючи пиляти.

— Треба було тобі зразу його відвести,— каже він.— Ти ж бачив, що починається дощ.

— Це все його збудження,— каже Кеш. Він дивиться на дошку.

— Ай правда,— каже Верной.— Однаково він би вийшов.

Кеш міряє примруженим оком дошку. На довгій її боковині тисячами скалок прискає дощ, безупинний і мінливий.

— Я хочу тут накосяк сточити,— каже він.

— Це забере більше часу,— каже Верной.

Кеш ставить дошку на ребро; Верной хвильку дивиться на нього, тоді подає йому рубанок. Він міцно тримає дошку, а Кеш знімає фаску на ній, працюючи з педантичною ретельністю ювеліра. На ґанку з'являється місіс Талл і гукає чоловіка.

— Ви там скоро? — питає вона. Верной не підводить погляду.

— Вже недовго. Ще трохи.

Він дивиться на Кеша, схиленого над дошкою,— при кожному порусі на його плащі химерно зблискують відсвіти ліхтаря.

— Сходи візьми кілька дощок з клуні та кінчайте, щоб уже скорше з дощу в хату,— каже вона.— Ви обоє застудитесь на смерть.— Верной не озивається.— Верноне,— додає вона.

— Нам недовго,— каже він.— Ще якусь часинку і вже.

Місіс Талл дивиться на них з хвилину. Тоді вертається до хати.

— Якщо не вистачить, можемо взяти з он тих дощок,— каже Верной. — Я допоможу тобі прибрати їх назад.

Кеш перестає стругати й примружено змірює дошку, обтерши її край рукою.

— Дайте ту, що далі,— каже він.

Ближче до світанку дощ пересідається. Ще й день не настав, як Кеш забиває останнього цвяха, натужно випростується й оглядає закінчену труну, а всі інші дивляться на нього. У відблиску ліхтаря обличчя його спокійне й задумливе; він звільна оправляє на собі плаща — стриманим, розважливим і завершальним рухом. Тоді вони четверо — Кеш, тато, Верной і Піболі — беруть труну на плечі й рушають до хати. Вона легка, а проте ступають вони поволі, порожня, а проте несуть Її обережно; нежива, а проте рухаються вони, притишено застерігаючи один одного перед необережним кроком, немовби труна щохвилі може прокинутися зі своєї дрімоти. На темній підлозі ноги їхні незграбно човгають, наче вони бозна-як давно ступали на неї.

Вони ставлять труну біля ліжка. Піболі тихо каже: — Треба б трохи перекусити. Вже майже світає. А де Кеш? Кеш вернувся до кобилиці, знов схилився при благенькому світлі ліхтаря, збирає інструмент, дбайливо витирає ганчіркою і складає у скриньку з шкіряним паском, щоб носити через плече. Потім бере скриньку, ліхтаря й плаща і вертається до хати, його блідий силует проступає на тлі порожевілого неба на сході, коли він підіймається сходинками ґанку.

Заснути в незнайомій кімнаті можна тільки зовсім спустошившись. Якщо ти не спустошений, ти існуєш. А коли тебе спустошило, ти вже не існуєш. Коли ж тебе здолав сон, ти й узагалі не існував. Я не знаю, хто я. Я не знаю, є я чи мене нема. Ось Джуел знає, що він є, боне знає, що він не знає, є він чи ні. Він не може спустошити себе для сну, бо він не той, ким здається, він здається не тим, ким є. За неосвітле-ною стіною мені чути, як дощ створює підводу, яка належить нам, дерево, яке вже не належить тим, що спиляли його й порізали на дошки, але ще не стало належати й тим, хто його купив, та й не наше воно, дарма що лежить на підводі у нас, бо це просто вітер і дощ його створюють для нас із Джуелом, адже ми не спимо. А оскільки сон — це те, чого нема, а дощ і вітер — це те, що було, то й підводи нема. Хоча підвода таки е, бо якби вона — це те, що було, тоді Едді Бандрен не буде. І Джуел є, отож

повинна бути й Едді Бандрен. І я теж повинен бути, бо інакше я б не міг спустошити себе для сну в незнайомій кімнаті. Отож якщо я ще не спустошився, я є.

Як часто я лежав дощової пори під незнайомим дахом і думав про домівку.

КЕШ

Я зробив її з укосами.

1. Так більше місця, щоб трималися цвяхи.

2. Кожний стик вийшов удвічі ширший.

3. Вода стікатиме по скісних боках. Воді легше бити вгору й падати вниз або ж розливатись по рівному.

4. У домі люди дві третини часу у вертикальному положенні. Через це стики й з'єднання підігнано згори вниз. Бо тиск же згори.

5. У ліжку люди весь час лежать, тому стики й з'єднання тут бічні, адже тиск розходиться по боках.

6. Окрім.

7. Тіло ж бо не прямокутне, як шпала.

8. Тваринний магнетизм.

9. Через тваринний магнетизм мертвого тіла тиск іде під нахилом, тому стики й з'єднання труни зроблено з укосами.

10. На старих могилах кожен може побачити, що земля просідає по боках.

11. Тоді як у природній ямі вона просідає посередині, бо тиск згори вниз.

12. Отож через це я й зробив її з укосами.

13. Так воно зграбніше.

ВАРДАМАН

Моя мама — рибина.

ТАЛЛ

Було десять годин, коли я вернувся з кіньми Піболі, прив'язаними ззаду до підводи. Бричку вже приволокли звідти, де Квік знайшов її перекинутою в канаві, за милю від джерела. її стягли з дороги, де джерело, і після того вже більше десятка возів там проїхало. Знайшов її Квік. Він сказав, що вода в річці піднялася й далі прибуває. І що вона вже покрила найвищу позначку на опорі мосту, це вперше на віку він таке бачив.

— Міст не витримає такої великої води,— сказав я.— Хто-небудь говорив про це Енсові?

— Я говорив йому,— озвався Квік.— Він гадає, що хлопці, мабуть, чули про це й досі вивантажились і вже їдуть назад. Він сказав, що вони зуміють перебратися через річку з нею на підводі.

— Одвіз би та поховав її у Новій Надії,— сказав Армстід.— Цей міст старий. Я б із ним не ризикував.

— Він затявся відвезти її до Джефферсона,— сказав Квік.

— Тоді чим швидше він вирушить, тим краще,— зауважив Армстід.

Енс зустрів нас на порозі. Він був поголений, але недбало — довгий поріз на підборідді. На ньому вихідні штани й біла сорочка з кра-ваткою-метеликом. Сорочка щільно обтягнена, через що горб ще дужче випинається, та й вираз на обличчі інший. Він дивиться людям в очі з гідністю, лице його трагічне й умиротворене, він потис кожному руку, коли ми піднялися на ґанок і витерли черевики, трохи незграбно почуваючись у вихідній одежі, вона шурхотить, ми не дивимось прямо на нього, коли він зустрічає нас.

— Бог дав, бог узяв,— кажемо ми.

— Бог дав, бог узяв.

Малого немає. Піболі розказав, як він з криком вбіг на кухню, накинувся на Кору і став її шарпати, коли побачив, що вона смажить ту рибину, і як Дьюї Делл відвела його до клуні.

— Мої коні цілі? —спитав Піболі.

— Цілі,— відповів я.— Я нагодував їх уранці. І бричка ваша наче ціла, нічого їй не сталося.

— І ніхто в цьому не винен,— сказав він.— Я б дав десять центів, щоб дізнатись, де був цей малий, коли коні понесли.

— Якщо там що-небудь поламалося, я полагоджу,— сказав я.

Жінки йдуть до хати. Чутно, як вони гомонять і обмахуються віялами. Віяла тільки вжж, вжж, вжж, і стоїть гул від їхньої розмови, як

від бджіл, що гудуть у відрі. Чоловіки поставали на ґанку, стиха перемовляються, не дивлячись один на одного.

— Добридень, Верноне,— чую я.— Добридень, Талле. •— Дощ наче знов буде.

— Таки факт.

— Атож, чоловіче. І ще й дужчий сипоне.

— А вода так швидко піднялась.

— Але сходить повільно. Вона довго тримається.

Я йду по другий бік хати. Там Кеш закладає дірки, що малий наколупав у віку. Він обтісує по клинцю для кожної дірки, а це ж морока, бо дерево мокре. Можна було б нарізати кружечків з бляхи і позакривати, ніхто б і не помітив різниці. Та й яке то має значення! Я бачив, як він цілу годину провозився з одним клинцем, наче скло обточував, коли міг би назбирати скільки хоч цурпалків і позатикати отвори, і було б нормально.

Коли з цим упорались, я повернувся до ґанку. Чоловіки одійшли вже трохи далі від хати, посідали на дошках і на кобилиці, там, де ми вночі майстрували труну,— хто сидів так, а хто накарячки. Уїтфілда ще не було.

Вони обернули на мене погляди, в очах запитання.

— Майже готово,— сказав я.— Можна б і забивати.

Поки вони попідводилися, на поріг вийшов Енс, подивився на нас,

і ми вернулись на ґанок. Ми знову протерли черевики, ретельно так, пропускаючи один одного вперед, переминаючись при вході. Енс стояв на дверях, вигляд у нього був гідний і умиротворений. Він запросив нас жестом, проводячи до кімнати.

її поклали навпаки. Кеш зробив ту штуку такої форми, як у на-

стінного годинника Г І — кожен стик і шов на дошках скошені

й підігнані; все так_щільно, як у барабані, охайно, як у кошику з шиттям,— а поклали її там головою в ноги, щоб не зім'ялась одежа. На ній була весільна сукня, що розширюється донизу, отож її поклали головою в ноги, щоб розрівняти сукню, а обличчя покрили вуаллю, щоб не видно було, як його поколупав малий.

Коли ми виходимо, З'являєтвся Уїтфілд. Входить мокрий, забрьоханий до пояса.

— Хай ласка господня спаде на сей дім,— каже він.— Я спізнився, бо моста знесло. Довелося спуститись до старого броду й перебратися вплав на коні, господь не дав мені загинути. Благословення господнє сьому домові.

Ми повертаємось туди, де козли, і хто сідає на дошки, хто накарячки.

— Я знав, що його знесе,— озвався Армстід.

— Він так довго стояв, цей міст,— зауважив Квік.

— Ти хочеш сказати — господь його підтримував,— докинув дядь* ко Біллі.— Я не знаю, щоб хто-небудь хоч раз торкнувся його молотком за двадцять п'ять років.

— Скільки він часу простояв, дядьку Біллі?—спитав Квік.

— його збудували... дай-но подумаю... Збудували 1888 року,— відповів дядько Біллі.— Я пам'ятаю це, бо першим проїхав по мосту Піболі, добираючись до мого дому. У мене саме народився Джоді.

— Але він давно б уже розвалився, якби відтоді я проїздив по ньому кожного разу, коли твоя жінка бувала при надії,— зауважив Піболі.

Ми засміялися раптом уголос і так само раптом стихли.

— Скільки людських душ по ньому пройшло, що вже ні по яких мостах не ходитиме,— сказав Гаустон.

— Факт,— погодився Літлджон.— Що й казати.

— І іншого моста нема поблизу,— сказав Армстід.— Доки її підводою довезуть до міста, мине два-три дні. А доки назад з Джефферсо-на вернуться, то й цілий тиждень збіжить.

— Але чого це Енсові так закортіло везти її до Джефферсона? — запитав Гаустон.

— Він дав їй слово,— відказав я.— Вона так хотіла. Вона родом звідти. Отож і затялася на цьому.

— Та й Енс не менш затявся,— докинув Квік.

— Справді,— озвався дядько Біллі.— Він веде себе як чоловік, що пустив за водою усе своє життя, а тоді затявся на чомусь, аби лише більше клопоту ближнім.

— Але як тепер така річка, то тільки господь зможе перевезти її на той бік,— промовив Піболі.— Енсові це не по силі.

— І господь, гадаю, це зробить,— сказав Квік.— Усе життя він має Енса у своїй опіці.

— Це факт,— підтвердив Літлджон.

— Тож-бо запізно було б тепер його кидати,— додав Армстід.

— Я гадаю, що й усіх нас тут він не обділив своєю ласкою,— сказав дядько Біллі.— І це триває так довго, що тепер він уже не зможе нас покинути.

Виходить Кеш. На ньому чиста сорочка; його волосся, ще мокре, гладенько зачісане на чоло, воно в нього гладеньке й чорне, мов намальоване. Він важко присідає у нашому колі, ми вдивляємось у нього. ГІ

НЕ

— Як на тебе ця погода, діє? — запитує Армстід. Кеш мовчить.

— Поламана кістка озивається на всяку зміну,— каже Літл-джон.— Як хто з поламаною кісткою, то може передчувати погоду.

— Щастя Кешеве, що він тільки ногу зламав,— зауважує Армстід.— Бо міг же так ушкодитись, що все життя б у ліжку пролежав. Звисока ти впав, Кеше?

— З висоти двадцять вісім футів і чотири з половиною дюйми, десь так,— каже Кеш. Я підсовуюся до нього.

— На мокрих дошках запросто послизнутися,— докидає Квік. '— Погано,— кажу я.— Але тут нічого не вдієш.

— Ця чортова жінота,— озивається Кеш.— Я зробив так, щоб було їй по розміру. Щоб підходило й на зріст, і за вагою.

Якщо через якісь мокрі дошки люди падають, скільки ж то їх нападає, поки зійде ця висока вода!

— Нічого тут не вдієш,— кажу я.

Мене не обходить, що люди падають. Мене обходять бавовна й кукурудза.

І Піводі не обходить, що люди падають. Чи не правда, док?

Факт. Геть дощенту вимиє з грунту. Вічно ця негода щось накоїть.

Отож-бо й є. Тим-то й мусиш докладати рук. Бо якби ніякої негоди і кожен збирав великий урожай, хто б його там дуже доглядав?

Та хай йому дідько, але кого ж це втішить, коли вода змиває його працю, над якою він потом умивався/

Факт. Хто б журився, що піднімається вода, якби змога самому її й спустити!

Але де такий умілець на світі? 1 якого кольору в нього очі? Еге ж. Господь звелів, щоб воно росло. І його ж воля змити, коли він гадає, що воно для цього доспіло.

— Нічого тут не вдієш,— знов кажу я.

— Ця чортова жінота,— знов каже Кеш.

У хаті жінки починають співати. Ми чуємо перші слова — голоси тягнуться вгору,— тоді підводимось і підступаємо до дверей, скидаючи дорогою капелюхи й випльовуючи жуйку. Всередину ми не заходимо. Зупиняємось гуртом на приступках, у негнучких руках тримаємо капелюхи на животі чи за спиною, одна нога виставлена наперед, голови схилені, дивимось ми то вбік, то вниз на капелюхи в руках, то на землю чи інколи в небо, то на споважнілі стримані обличчя одне одного.

Спів кінчається, і голоси стихають після розкішного останнього акорду. Починає Уїтфілд. його голос дужчий, ніж він сам. Це так, немов голос існує окремо від нього. Наче він — щось одне, а голос — щось зовсім інше, верхи на двох конях бік-о-бік вони перебираються вплав через річку і входять у хату, один заболочений, а другий навіть і не змоклий, урочистий і сумний. Якась жінка у хаті заходиться плачем. Коли слухаєш, то здається, що вона очима й голосом сама в себе звернена; ми переступаємо з ноги на ногу і, стикаючись поглядами, вдаємо, ніби очі наші не зустрічаються.

Нарешті Уїтфілд кінчає. Жінки знову співають, їхні голоси в цій задусі неначе зроджуються з самого повітря, сходяться разом і пливуть далі сумною, заспокійливою мелодією. Коли голоси стихають, то таке враження, що вони не зникли, а тільки розчинилися в повітрі й чекають, щоб ми пішли,— тоді вони знов оживуть і зіллються воєдино, сумні й заспокійливі. Та ось вони таки доспівали, ми надягаємо капелюхи, рухи наші незграбні, немов ми й капелюхів зроду не носили.

Дорогою додому Кора ще співає.

— Я до бога йду і нагороди собі жду,— співає вона, сидячи на возі, хустка на плечах, розкрита парасолька над нею, хоча дощу нема.

— А вона свою вже дістала,— кажу я.— Хоч куди вона там пішла, а нагороду вже дістала — звільнилася від Енса Бандрена.

Ш)1 /(Гр£)$ні;вона1(£Єіжала в труні, чекаючи, поки Дарл і Джуел вернуться голіруч, дістануть нове колесо й знов підуть туди, де застряла підвода в рові.

Візьми моїх коней, Енсе, кажу йому.

Ми своїх почекаєм, відказує він. Вона хотіла б так. Вона завжди на своєму стояла.

На третій день вони вернулися, поклали її на підводу й рушили, але було вже надто пізно.

Вам же доведеться об'їжджати довкруги через Самсонів міст. Цілий день, поки туди доберетесь. А там ще сорок миль до Джефферсона. Візьми моїх коней, Енсе.

Своїх почекаєм. Вона хотіла б так.

Ми побачили його за милю від дому, він сидів над болітцем. Зроду-віку риби там не водилося. Він підвів на нас погляд, очі круглі й спокійні, обличчя в багнюці, на колінах прут. Кора все співала.

— Сьогодні не добра пора ловити рибу,— сказав я.— Ходи з нами, завтра раненько-враниі ми вдвох виберемось на річку й наловимо її.

— Одна рибина й тут є,— відказав він.— Дьюї Делл бачила.

— Ходімо з нами. На річці краще ловиться.

— Тут теж є,— повторив він.— Дьюї Делл бачила.

— Я до бога йду і нагороди собі жду,— співала своє Кора.

ДАРЛ

— Це не твій кінь здох, Джуеле,— кажу я.

Він сидить випростано, ледь схилившись уперед, спина мов дерев'яна. Криси його намоклого капелюха у двох місцях відстали від наголовка й нависли на його здерев'яніле обличчя, і коли він потуплює голову, то дивиться крізь щілини, наче крізь забороло шолому, погляд звернений через долину туди, де клуня приліплена на схилі, в уяві його постає невидимий кінь.

— Бачиш? —питаю я.

Високо над хатою, на тлі густого рухливого неба, вони зависають дедалі вужчими колами. Звідси вони як цяточки, невблаганні, терплячі, зловісні.

— Але це не твій кінь здох.

— Хай тобі біс,— каже він.— Хай тобі біс.

Я не можу любити свою матір, бо у мене нема матері. Джуелова мати — коняка.

Канюки зависають непорушно в тому своєму ширянні, через хмари здається, ніби вони даленіють.

Він застигає непорушно, спина здерев'яніла, обличчя теж, і в уяві його постає кінь, стрімкий у русі, схожий на яструба з гачкуватими крильми. Вони чекають нас, готові рушати, чекають його. Він входить у стійло й чекає, поки кінь спробує його копнути, тоді він встигає

прошмигнути повз нього й забирається до ясел, застряє там, поглядаючи через шпарини понад стійлом на безлюдну стежку, а потім вилазить на піддашшя.

— Хай йому біс. Хай йому біс.

КЕШ

— Вона нерівно лежить. Коли ви хочете її нести й везти в рівновазі, то треба...

— Підносъ. Підносъ, хай тобі біс.

— Кажу тобі, що вона не втримається у рівновазі, якщо...

— Підносъ! Підносъ, дияволе носатий, підносъ!

Вона нерівно лежить. Якщо вони хочуть нести її й везти у рівновазі, то треба...

ДАРЛ

Він схиляється над нею разом з нами, дві рук-и-з віеьмох^ Кров хвилями приливає йому до обличчя. У проміжках шкіра у нього зеле^ нава, такою рівною, густою зеленавістю, як у коров'ячої жуйки, обличчя його захлинається, шаленіє, верхня губа задерта.

— Підносъ!— кричить він.— Підносъ, дияволе носатий!

Він хапає, підносить увесь бік так раптово, що й нас усіх пориває швидше підхопити її, щоб він не перекинув догори ногами. З хвилину труна чинить опір, немов з власної волі, немов усередині її схудле на тріску тіло, хоч і мертве, шалено протистоїть нарузі, силкуючись

приховати забруднену одежу, коли вже вона не змогла вберегти від забруднення тіло. Тоді раптом труна попускає і рвучко зноситься вгору, так ніби худорба небіжчиці збільшила підіймальну силу дощок або наче вона сама всупереч власному бажанню й потребі ринула навздогін за одежею, злякавшись, щоб її не здерто з неї. Обличчя Джуела стає зовсім зеленим, і я чую, як свистять його зуби при кожному подиху.

Ми виносимо труну в сіни, наші ноги шарпливо, незграбно тупають по підлозі, ми човгаємо підошвами і так виходимо за поріг.

— Стривайте хвилинку,— каже тато, відпускаючи свій кінець. Він обертається причинити й замкнути двері, але Джуел не хоче

чекати.

— Ходімо,— командує він задиханим голосом.— Ходімо.

Ми обережно зносимо її сходинками. Ступаємо ми так обережно, мов несемо безцінну коштовність, обличчя відвертаємо вбік, дихаємо крізь зуби, не ніздрями. Ідемо стежкою до схилу.

— Краще почекаймо,— каже Кеш.— Кажу вам, вона ж не в рівновазі. На цій горі нам треба, аби ще хтось підсобив.

— То пускай,— каже Джуел.

Він не зупиняється. Кеш іззаду починає спотикатися, накульгує, пробуючи втриматись на ногах, захекується. Потім він відстає, і Джуел несе передній кінець сам-один, тож там, де стежка йде вниз, труна нахиляється й починає вислизати у мене з рук і сковзує, наче санки по невидимому снігу, плавно пливучи в повітрі, де не встигає розвіятись її обрис.

— Стривай, Джуеле,— кажу я.

Але він не хоче чекати. Він майже біжить тепер, і Кеш зовсім відстав. Мені здається, що кінець, який я теж несу сам, нічого не важить, наче це соломина, яку жене шалений вихор Джуелового розпачу. Я навіть не встигаю докласти рук, коли Джуел, обернувшись, одним вимахом завдає її через себе на підводу й тоді оглядається на мене, обличчя йому душать лють і розпач.

— Хай тобі біс. Хай тобі біс.

ВАРДАМАН

Ми збираємось у місто. Дьюї Делл каже, що він не продається, бо належить Санта Клаусові, і той забрав його з собою до наступного різдва. Тоді він знов з'явиться у вітрині, новенький і блискучий.

Тато й Кеш спускаються з пагорба, але Джуел іде до клуні.

— Джуеле,— каже тато. Джуел не зупиняється.— Ти куди?— каже тато. Але Джуел не зупиняється.— Залиш цього коня тут,— каже тато. Джуел зупиняється й дивиться на тата. Очі у Джуела, як мармурові кульки.— Залиш цього коня тут,— каже тато.— Ми всі поїдемо на підводі з мамою, так вона хотіла.

Але моя мама — рибина. Верной бачив її. Він там був.

— Джуелова мама — коняка,— сказав Дарл.

— Тоді моя мама може бути рибиною, правда, Дарле?— сказав я. Джуел — мій брат.

— Тоді моя теж буде конякою,— сказав я.

— Чому?— спитав Дарл.— Якщо тато — твій тато, то чому твоя мама має бути конякою тільки через те, що Джуелова мама — коняка?

— Але чому?— спитав я.— Чому так, Дарле?

■пиДЩ-^™ б.Р*Т,— . . , п " 1І; — Тоді хто ж твоя мама, Дарле?— спитав я.

— У мене її вже нема,— сказав Дарл— Бо якби я мав її, то вона б була. А якби вона була, вона не могла б бути тепер. Чи могла б?

— Ні, не могла б,— сказав я.

— Тоді й мене нема,— сказав Дарл.— Чи я є?

— Ні,— сказав я.

Я є. Дарл — мій брат.

— Але ти є, Дарле,— сказав я.

— Я знаю,— сказав Дарл.— Через це я й не існую. Для однієї жінки забагато кількома такими розродитися, які є.

Кеш несе свою скриньку з інструментом. Тато дивиться на нього.

— Коли вертатимемось, я зайду до Талла,— каже Кеш.— Дах на клуні полагодити.

— Так не годиться,— каже тато.— Це ти просто насміхаєшся з неї і з мене.

— Ти хочеш, щоб він вертався сюди, а тоді пішки ніс інструмент аж до Талла?— каже Дарл.

Тато дивиться на Дарла, жує ротом. Тато тепер кожен день голиться, бо моя мама — рибина.

— Так не личить робити,— каже тато.

У Дьюї Делл у руці згорток. І ще кошик з обідом для нас.

— Що це?— питає тато.

— Це пироги місіс Талл,— каже Дьюї Делл, сідаючи на підводу.— Вона просила відвезти їх у місто.

— Так не личить,— каже тато.— Це неповага до небіжчиці. Поїзд буде там. Він буде там наступного різдва, каже вона, такий

же блискучий на рейках. Вона каже, що Санта Клаус не продасть його неміським хлопчакам.

ДАРЛ

Він таки йде до клуні, входить на подвір'я, спина здерев'яніла.

Дьюї Делл несе в одній руці кошик, у другій рівненький газетний згорток. Обличчя її спокійне й похмуре, в очах задума й настороженість, у них я бачу спину Піболі, як дві круглі горошинки у наперстках, здається, у спині Піболі сидять двоє червів, що потайки й неухильно проточать тебе наскрізь і вилізуть з другого боку, і ти пробудишся раптом зі сну чи безсоння з напруженням та тривогою на обличчі. Вона ставить кошика на підводу й залазить сама, нога її виступає з-під вузької сукні — важіль, що двигає світом, один з тих циркулів, що

вимірюють довжину й широчінь життя. Вона сідає на передку поряд з Вардаманом і згорток кладе собі на коліна.

Тепер він входить у клуню. Він не оглядається. '

— Так не личить,— каже тато.— Хоча б цю малість міг би для неї зробити.

— їдьмо,— каже Кеш.— Хай він лишається, як хоче. Нічого йому не станеться. Може, він до Талла заїде і там побуде.

— Він дожене нас,— кажу я.— Він подасться навпростець і перестріне нас на дорозі біля Таллової ферми.

— Він міг би й на тому коні поїхати,— каже тато,— якби я його не зупинив. Клята плямиста потвора, гірше дикої кицьки. Це ж просто насміх з неї і з мене.

Підвода рушає, вуха мулів починають стригти. За нами, над хатою, високо ширяючи непорушними колами, канюки меншають і зникають.

ЕНС

Казав я йому, щоб не брав коня з пошани до матері-небіжчиці, бо не личить гарцювати на цій цирковій звірюці, коли вона хотіла, щоб ми всі були з нею на підводі, всі, хто її плоть і кров,іале ще не;,Іпроми-нули ми Таллів путівець, як Дарл почав сміятися. Сидить' 'ззаду на пе-

рекладині разом з Кешем, у нього біля ніг мати-небіжчиця в труні, а він сміється. Я вже й не знаю, скільки разів казав йому, що через оце ж люди й пащекують про нього. Якщо тобі байдуже, кажу, то мені не байдуже до людської думки про мою плоть і кров, нехай навіть я винен, що такими безпутніми вас виховав, і коли ти так поводишся, щоб люди говорили про тебе всяке, то це кидаё тінь на твою матір, кажу, а не на

мене. Мені то що, я чоловік і можу витримати, це про наших жінок, маму й сестру, ти повинен дбати, і я обернувся й глянув, як він сидить ззаду і сміється.

— Ну нехай ти не маєш поваги до мене,— кажу я.— Але коли твоя мати в труні ще не захолола.

— Онде,— каже Кеш, киваючи головою в бік путівця.

Кінь ще далеченько, іде шпаркою ходою, але мені не треба говорити, хто то. Я тільки оглянувся на Дарла, що сидить і сміється.

— Я роблю все, що можу,— кажу я.— Я намагався, щоб згідно з її волею. Господь простить мене й вибачить поведінку тих, ким він наділив мене.

А Дарл сидить на перекладині над нею і сміється, сміється.

ДАРЛ

Він швидко їде путівцем, але ми вже за триста ярдів від повороту, коли він звертає з путівця на дорогу, багнюка розбризкується з-під копит. Потім він трохи сповільнює біг, легкий і випростаний у сідлі, кінь місить багнюку.

Талл у себе на подвір'ї. Він дивиться на нас, підносить руку. Ми проїжджаємо, підвода порипує, багнюка шерехтить під колесами. Верной усе стоїть. Стежить за Джуелом, коли той під'їжджає, кінь ступає легкою риссю, високо закидаючи копита, ярдів триста за нами. Ми їдемо далі, просування наше таке повільне, таке дрімотне, наче його й зовсім нема, немов це час, а не простір зменшується між нами і ним.

Дорога завертає під прямим кутом, вибої від коліс із минулої неділі вже зрівнялися — гладка рудувата стяга входить поміж сосен,

проминаючи білий дороговказ з побляклим написом "Церква Нової Надії, 3 милі". Він постає з-за повороту, мов непорушна рука над глибочезною прірвою океану; поза ним лежить рудувата дорога, наче спиця, за обіддя до якої править Едді Бандрен. Він пропливає повз нас, цей порожній гладенький білий дороговказ, вигорілий на сонці у своєму байдужному ствердженні. Кеш спокійно дивиться на дорогу, коли ми проминаємо дороговказ, він обертає голову, як сова, на обличчі задума. Тато, зсутулений, дивиться просто себе. Дьюї Делл теж дивиться на дорогу, потім обертається до мене, її повитий поволокою погляд напружений і відсторонений, немає в ньому запитання, як у погляді Кеша. Дороговказ лишається позаду, рівненька дорога стелеться вдалечінь. Дьюї Делл знов повертає голову вперед. Підвода порипує.

Кеш спльовує через колесо.

— Днів за два вже й запах буде,— каже він.

— Скажи це Джуелові,— відказую я.

Джуел застигає в сідлі, він тримається випростано і вдивляється в нас так само незворушно, як цей дороговказ, що підносить навпроти нього своє вигоріле на сонці знамення.

— Вона не досить урівноважена для довгої дороги,— каже Кеш.

— І це йому скажи,— відказую я.

За якусь милю Джуел обганяє нас, шия коня вигнута, гнуздечка натягнута в бігу. Він сидить легко, рівно, випростаний у сідлі, лице здерев'яніле, капелюх задьористо збитий набакир. Він вириває ться наперед, на нас і не дивиться, кінь мчить, копита чвакають по багнюці. Шмат багнюки з-під заднього копита ляпає на труну. Кеш нахиляється, дістає зі скриньки якийсь інструмент і дбайливо знімає ту ляпанку. Коли

'Дорога "перетинає Уайтліф, над нами зовсім низько хиляться вер-би'ЯВій'^ййа^'гілЛйчку ^витирає пляму мокрим;Лйстям.

ЕНС

Тяжкий цей край для людини, а таки тяжкий. Вісім миль праці й поту вкладає вона в цю господню землю, там, де сам господь звелів їй. Ніде на цьому грішному світі чесна, трудяща людина не має зиску. Все припадає тим, що держать крамниці по містах, їм і потіти нічого, вони жиріють з чужого поту. Ні, вони не знають тяжкої праці, як фермер. Часом я дивуюся, чому ми цього не кинемо. Хіба тому, що на тім світі дістанемо за це віддяку, а вони туди не зможуть забрати своїх машин і все інше. Там кожен буде рівний, господь візьме у тих, хто заможний, і воздасть тим, хто вбогий.

Але щось воно довгенько цього чекати. Погано, що віддяку за свої праведні вчинки ти можеш дістати, тільки зневаживши самого себе і своїх небіжчиків. Ми їхали аж до вечора і тільки присмерком добулися до Самсонового мосту, але його теж знесло. Ще ніколи не бачено, щоб так високо піднімалася вода, а дощ усе пряжить. З тамтешніх старих людей, наскільки сягає в минуле пам'ять, ніхто такого не бачив і не чув. Я обранець господній, бо кого він любить, того й випробовує. Та хай мене лиха година поб'є — чудним же він способом це показує, далебі.

Але тепер я зможу собі зуби вставити. Хоч цим утішуся. Таки справді.

САМСОН

Було це перед самим смерком. Ми сиділи на ґанку, коли показалася підвода, а на ній їх п'ятеро і ще один на коні ззаду. Хтось із них підніс руку, але зупинятись перед крамницею вони й не думали.

— Це хто?— спитав Маккалем,— не пригадую, як його на ім'я, він Рейфів близнюк.

— Це Бандрен, з-поза Нової Надії,— каже Квік.— А ото Джуел на одному з тих Сноупсових коників.

— А я й не знав, що тут досі ще ті коники водяться,— каже Маккалем.— Я думав, ви кінець кінцем усіх їх здихалися.

— Спробуй такого здихатися,— каже Квік. Підвода їхала далі.

— Закладаюся, що старий Лон ніколи його й не давав йому, — кажу я.

— Авжеж ні,— каже Квік.— Він купив його у татуся. Підвода їхала далі.

— Мабуть, вони не чули про міст,— каже він.

— А куди їх несе, власне?— питає Маккалем.

— Це він, поховавши жінку, певно, розважитись вирішив,— каже Квік.— Певно, до міста прямують, адже Таллового моста теж змило. Дивно, що вони не чули про наш міст.

— Тоді їм доведеться перелетіти, не інакше,— кажу я.— Таж тут жодного моста немає до самого гирла Ішатави.

На підводі у них щось лежало. Але ж Квік три дні тому був на тій заупокійній відправі, і ми собі, звісно, і в гадці нічого такого не мали, от тільки те, що вони з дому вибралися так пізно і що про наш міст ще не чули.

— Треба гукнути їх,— каже Маккалем. Чорт, так і крутиться його ім'я на кінчику язика!

Отож Квік гукнув, вони зупинилися, і він підійшов до них і все розповів. З ними він і повернувся.

— Вони їдуть до Джефферсона,— каже він. — Міст біля ТалЛової ферми теж знесло.

Наче ми й так цього не знали! На обличчі Квіка, круг носа, був глузливий вираз, але вони собі сиділи й хоч би що — Бандрен і дівчина, і один хлопець на передку, Кеш, і другий, той, щр про нього,л,юди гр-ворять, на перекладині ззаду підводи,— і ще один на плямист-о'му;#оци-

ку. Але вони, здається, до цього вже звикли, бо коли я сказав Кешеві, що їм доведеться вертати до Нової Надії, іншої ради нема, то він тільки й відповів:

— Думаю, ми туди доберемося.

Я не охочий встрявати в чужі діла. Хай кожен сам за себе дбає, моя така думка. Але коли я переговорив з Рейчел, що у них нема нікого тямущого, хто б опорядив її, і що саме липень місяць і все таке, то вернувся до клуні й спробував напоумити Бандрена.

— Я їй обіцяв,— каже він.— Так вона вирішила.

Я помічав, як лінтюх, котрого й з місця, бувало, не зрушиш, коли вже розрухається, то рухатиметься так само затято, як раніше опирався рухові, наче не стільки його боїться, як того, що треба буде зупинитись та знов рушати. І наче ше й пишатиметься, що йому й рухатись, і стояти однаково нелегко. Він зсутулено сидів на підводі, кліпав очима, слухав нашу розповідь про те, як в одну мить змило моста і як високо стоїть

вода і — щоб мені всячина, якщо він не пишався цим, немов це з його власної волі вода піднялася!

— Кажете, так високо ще ніколи не бувало?— каже він.— Хай діється воля божа. Гадаю, що й до ранку вона не дуже спаде, далебі,— каже отак.

— Краще вам тут переночувати,— кажу я.— А завтра раненько вирушите до Нової Надії.

Мені просто було шкода їхніх сухоребрих мулів. Я сказав своїй

Рейчел:

— Хіба ти хотіла б, щоб я їх вигнав проти ночі, коли вони за вісім миль від дому? Що ж мені було іншого робити?— кажу я.— Тільки одну ніч переночують у нас, а оте помістять у клуні, і на світанку й поїдуть.— Отож я й кажу їм:— Переночуєте сю ніч, а рано-вранці вернетесь до Нової Надії. Інструменту в мене вистачить, і зразу після вечері хлопці, коли захочуть, можуть і яму викопати,— отак я кажу, аж це помічаю, що дівчина дивиться на мене. Якби очі її були пістолетами, я б уже давно змовк навіки. Щоб мені з місця не встати, якщо вони не стріляли в мене! А коли я підійшов до клуні, то почув, як вона запально говорить батькові, ніби й не бачачи мене.

— Ти обіцяв їй,— отак каже.— Вона б не упокоїлася, якби ти не пообіцяв. Вона гадала, що може на тебе покластись. Коли ти не вволиш її волі, на голову тобі спаде прокляття.

— Ніхто мені не може закинути, що я не дотримую слова,— каже Бандрен.— Серце моє кожному відкрите.

— Що мені твоє серце!— каже вона. Мало не пошепки, гарячково.— Ти обіцяв їй. Ти мусиш. Ти...— Раптом вона завважила мене й стихла,

застигла на місці. Якби її очі були пістолетами, я б уже давно змовк. Тож коли я заговорив до нього про це, він і каже:

— Я пообіцяв їй. Так вона вирішила.

— Але ж для неї краще було б поховати матір ближче, вона тоді могла б...

— Я обіцяв це Едді,— каже він.— Так вона вирішила.

Тоді я сказав їм завезти її в клуню, бо знов збирався дощ, і вечеря була майже готова. Тільки вони не захотіли йти до хати.

— Дякуємо,— каже Бандрен.— Ми не обтяжуватимем вас. У нас тут дещо є в кошику. Ми обійдемось.

— Ну добре,— кажу я,— якщо ви такі уважні до своєї жіноти, я до своєї теж. І коли нас застають за вечерею і відмовляються сісти за стіл, то це моїй жінці образа.

Отож дівчина пішла на кухню допомогти Рейчел. А до мене підходить Джуел.

— Само собою,— кажу я.— Переспиш на піддашші. І погодуй його, коли мулам даватимеш корму.

— Я вам заплачу,— каже він.

'пігібГ м^&і/ЦФ? —гкажу я.тг Я не збіднію через той овес, що кінь з'їсть.

— Ні, я таки заплачу,— каже він.

Мені здалося, що він сказав: треба не такий корм.

— Чому не такий?— перепитую я.— Він що, сіна й кукурудзи не їсть?

— Йому не такий треба,— каже він.— Я сам його нагодую, я не хочу, щоб він їв дармовий харч.

— У мене нема корму на продаж,— кажу я.— А якщо він з'їсть усе, що там е, вранці я допоможу тобі накласти на підводу ще хуру.

— Він ніколи не їв дармового харчу,— каже він.— Я краще вам заплачу.

Хотів я сказати: "А як на мене, то краще б тебе й близько тут не було". Але сказав я інше:

— То саме пора йому й почати. А на продаж корму в мене нема. Поставивши вечерю на стіл, Рейчел з дівчиною пішли й постелили

кілька постелей. Однак ніхто з них так і не зайшов до хати.

— Вона вже досить давно померла, щоб зважати на такі дурощі,— кажу я. Я-бо шаную небіжчиків, як і будь-хто інший, але ж треба й останкам належне віддати: коли жінка вже чотири дні у труні, найкращий спосіб виявити їй шану — це чимскорше закопати. А вони упираються.

— Так не годиться,— каже Бандрен.— Звичайно, якщо хлопці хочуть спати, я й сам можу посидіти з нею. Я не дорікатиму їй за це.

Тож коли я знову підійшов, вони всі сиділи напочіпки круг підводи.

— Нехай хоч малюк піде до хати й переспить,— кажу я.— Та й тобі краще б поспати,— це я дівчині.

Я не збирався лізти в їхні справи. І я ж нічого їй такого не зробив.

— Він уже спить,— каже Бандрен.

Вони його примостили в яслах, у порожньому стійлі.

— Ну, тоді ти піди в хату,— кажу я дівчині.

Вона як мовчала, так і зараз мовчить. І всі й далі сидять напочіпки. Поночі їх уже ледве й видно було.

— А ви, хлопці? — кажу я.— У вас же цілий день завтра дорога.

Згодом Кеш каже:

— Дякуємо. Ми обійдемося.

— Ми не хочемо нікого обтяжувати,— каже Бандрен.— Але все одно щиро дякую.

Так я їх і залишив сидіти. За чотири дні вони, мабуть, уже звикли напочіпки. Лишень Рейчел не могла з цим погодитись.

— Це ж наруга,— каже вона.— Просто наруга.

— Та чим же ти йому зарадиш? —— кажу я.— Він слово їй дав.

— А хіба я про нього? — каже вона.— Кому він потрібен! — І сама в плач.— Просто я хочу, щоб ти й він, і всі чоловіки на світі, що мучать нас за життя і глумляться після смерті, тягаючи взад-вперед по землі...

— Та заспокойся, заспокойся,— кажу я.— Ти вже й розхвилювалась.

— Не чіпай мене! — кричить вона.— Не чіпай!

І слова про них сказати не можна! Я он п'ятнадцать років з тією самою прожив, але хай мені всячина, коли я можу що-небудь сказати! Та чого тільки між нами не бувало, а от ніколи не міг я припустити, що ми заведемося через жінку, яка вже чотири дні нежива, щоб мені всячина! Вони самі собі ускладнюють життя, брали б його так, як чоловіки,— день проминув, і квит.

Отож я лежав, чуючи, як починає дощити, і думаючи, як вони там сидять круг підводи, дощ лопотить по даху, та як Рейчел плаче, аж трохи згодом мені здалося, що вона плаче навіть уві сні, і відчував той прикрий запах, який насправді не міг сюди доходити. Я так і не міг зрозуміти, доходить він сюди чи ні, а чи це просто тому, що я знав про нього.

Отож уранці я так і не показувався до ниіх./Яі1ч<ув, яйвдгіи "Запря-

гають, і тільки коли переконався, що вже вони зібралися, все-таки вийшов і пішов дорогою до мосту, і звідти почув, як підвода вирушає з подвір'я і завертає назад, до Нової Надії..А коли вернувся додому, Рейчел напалась на мене, як це я відпустив їх, не давши поснідати. Ніколи з тими жінками не знаєш. Тільки-но ти второпав, що вони мають на думці те-то й те-то, як ураз — щоб мені всячина! — мусиш міняти все, та ще й дістаєш прочухана за те, що ніби приписав їм цю думку.

Але запах я таки й досі чув. Отож я вирішив, що то не сам запах, а просто знаття про нього, ось що збиває з пантелику, як то буває. Та тільки коли я пішов до клуні, мені все стало ясно. Вже з порога клуні я щось таке побачив. Воно так ніби сиділо напочіпки, і мені спершу здалося, що це один з їхніх відстав, але потім я розгледів, хто то. Канюк! Птах оглянувся, побачив мене і рушив до виходу, широко розставляючи

ноги, крила розчепіривши, пильнуючи за мною то через одне плече, то через друге, мов лисий дідок. Опинившись надворі, він спробував злетіти. Довгенько він попідскакував, поки нарешті знявся в повітря,— воно ж було густе, важке й дощовите.

Коли вони вирішили добиратись до. Джефферсона, то могли б об'їхати через Маунт Верной, як Маккалем поїхав. Він верхи вже післязавтра додому дістанеться. Звідти їм лишиться тільки вісімнадцять миль до міста. Але, може, той.міст теж знесло, і це показало йому, що все в руці господа.

Оцей Маккалем. Він же двадцять років купує у мене. Я знаю його з малих літ, знаю його ім'я, як своє власне, але щоб мені всячина, коли я можу його згадати.

ДЬЮЇ ДЕЛЛ

Ось уже видно дороговказ. Тепер він показує вбік від дороги, бо йому нікуди спішити. "Нова Надія, 3 милі" — проголосить він. Нова Надія, 3 милі. Нова Надія, 3 милі. Там уже наша дорога почнеться, вона зверне поміж дерев, порожня від непоспіху, вона твердитиме одне— до Нової Надії три милі.

Я чула, що моя мати мертва. Шкода, що я не мала часу на неї вмирущу. Шкода, що я не мала часу за нею пошкодувати. Бо ж у дику споганену землю на поглум —зарано зарано й зарано. Не те, що я була чи буду проти, а просто це зарано зарано й зарано.

Тепер він починає проголошувати. Нова Надія — три милі. Нова Надія — три милі; Так он що мають на увазі, коли кажуть —морок часу: ці агонія й відчай розпростертого кістяка, цей цупкий сповиток, в якому лежать споганені нутрощі подій. Коли ми наближаємось, голова Кеша поволі обертається, його бліде, безвиразне, сумне й стримане обличчя

запитливо стежить за поруділим і безлюдним вигином дороги, біля заднього колеса Джуел на коні, дивиться просто себе.

Земля зникає з Дарлових очей, вони стають колючі, як шпильки. Вони втуплюються в мої ноги, тоді піднімаються по моєму тілу до обличчя, і вже й сукні на мені нема, і я сиджу гола на передку, понад цими забарними мулами, понад своїми муками. Припустімо, я звелю йому завернути. Він зробить те, що я скажу. Хто ж би сумнівався! Раз я прокинулась і відчула під собою розлогу чорну порожнечу. Я нічого не бачила. Я бачила тільки, як Вардаман встає, підходить до вікна й штрикає ножем рибину, і цвіркає кров, сичить мов пара, але я нічого не бачила. Він зробить, як я скажу. Він завжди мене слухає. Я можу будь-що примусити його зробити. Авжеж, можу. Припустімо, я скажу — заверни сюди. Це було, коли я тоді померла. Припустімо, я зроблю так. Ми поїдемо до Нової Надії. Нам же.не треба їхати до міста. Я підвелася, витягла ножа з рибини, яка ще сичала кров'ю, й убила Дарла.

Коли я ще спала в одному ліжку з Вардаманом мені був якось приснився кошмарний сон я ніби не сплю але нічого не бачу й не від' чуваю. я не відчуваю під собою постелі й не пам'ятаю хто я не можу 8гадШРс8о?&'ШеШ1ІІаЩїіь£ц§цдр. [щ я.дівчщщфтне усвідомлюю про-

Е6

те

кинулась я чи сню і що мені робити а про час я зовсім навіть не думаю аж це раптом я збагнула що то було то вітер віяв наді мною обвівав мене ззааy звідти де я не провітрила кімнати Вардаман спав і всі внизу теж а він прохолодним шовковистим повівом пробігав у мене по голих ногах.

Від сосен тягне прохолодою, сумовитий невгомонний звук. Нова Надія. Було три милі, було три милі. Я вірю в бога, вірю в бога.

— Чого ми не поїхали до Нової Надії, тату? — питає Вардаман.— Містер Самсон казав, що нам туди треба, а ми проминули той поворот.

Дарл каже:

— Дивись, Джуеле.

Але він не дивиться на мене. Він на небо дивиться. Канюк висить непорушно, ніби припнутий там.

Ми звертаємо на Таллів путівець. Минаємо клуню і їдемо далі. Колеса чавкають багнюкою, поруч тягнуться зелені рядки бавовника на цій дикій землі, і видно Вернона на полі за плугом. Він підносить руку, коли ми проїжджаємо, і довго дивиться за нами.

— Дивись, Джуеле,— каже Дарл.

Джуел сидить на коні так, наче вони обоє вирізьблені з дерева, і дивиться просто себе.

Я вірю в бога, боже. Боже, я вірю в бога.

ТАЛЛ

Коли вони проїхали, я випряг мула, зав'язав посторонки й подався слідом за ними. Вони сиділи на підводі край греблі. Енс теж сидів, дивлячись туди, де був міст, тепер покритий водою — тільки два кінці лишилися на видноті. Погляд він мав такий, наче й справді вважав, що йому набріхано про затоплення моста, наче він і на хвильку не сумнівався, що міст таки цілий. І ще якийсь вдоволений подив прозирав у його погляді, коли він так сидів на підводі у вихідних штанях, плямкаючи губами. Немов зачуханий кінь у збруї, щось отаке.

І малий дивився на моста, притопленого водою,— повсюди колоддя й усякі уламки, а міст хитається й трясеться, наче ось-ось до решти завалиться,— дивився широко розплющеними очима, як у цирку. І та дівчина теж. Коли я підійшов, вона оглянулась на мене, гостро так шпигонула очима, ніби я їй хтозна-що заподіяв. Потім знову подивилась на Енса, тоді знову на воду.

Вода піднялася обабіч до верху греблі, не залило тільки край її, де ми були,— звідси починався міст, що далі йшов під воду, і якщо не знати, як перше виглядали дорога й міст, то тепер і не вгадав би, де річка, а де земля. Все перетворилося на жовтаву гамулу, з якої виступала тільки вузенька смужка греблі, де ми сиділи на підводі, на тому коні й на мулі.

На мене подивився Дарл, а потім Кеш обернувся й так глянув — з таким виразом, як отоді ввечері прикидав, чи підійдуть їй дошки, так ніби він про себе вимірював їх, зовсім не цікавлячись твоєю думкою, та й не вдаючи, що вислухає тебе, якби ти її з власної охоти висловив. Джуел не поворухнувся. Він сидів верхи на коні, ледь нахилившись уперед, вираз обличчя такий самий, як і вчора, коли вони з Дарлом верталися повз хату, щоб забрати її на підводу.

— Якби він був над водою, ми б могли перебратися,— каже Енс.— Заіграшки могли б.

Іноді котрась колода пробивала завалля й пливла далі, крутячись і перевертаючись, і нам було видно, як вона підходила до броду. Там вона сповільнялась і з хвилину кружляла на місці й вистромлялася з води — отож-то, як можна було гадати, і був брід.

— Це ще нічого не означає,— кажу я.— Може, там просто піску нанесло.

Ми стежимо за колодою. Потім дівчина знову дивиться .на, ,MfsH&nv,>

— Містер Уїтфілд перебрався ж,— каже вона.

.7 cBcecвIт" Alt б 97

— Верхи на коні,— кажу я.— І це було три дні тому. Відтоді вода піднялася на п'ять футів.

— Якби ж міст був над водою,— це Енс каже. ' Колода підстрибує і знову пливе далі, а з нею разом сміття й шумовиння, і чути, як вода нуртує.

— Але він під нею,— каже Енс. Кеш озивається.

— Як хто спритний, то міг би перейти там-о по дошках та колодах.

— Це якщо без нічого,— кажу я.— Бо тільки встромиш ногу в цю квашу, вона й розступиться. А ти як гадаєш, Дарле?

Той дивиться на мене. Він нічого не каже, просто дивиться своїми чудними очима, через які ото й поговір. Я завжди вважав, що воно не в тому річ, що він робить, що каже й таке інше, а в тому, як він на тебе дивиться. Неначе в саме нутро тобі заглядає. Неначе ти сам дивишся на себе й на свої вчинки його очима. Потім я помічаю, що й дівчина зирить на мене так, ніби я їй хтозна-що заподіяв. І каже щось Енсові.

— ...Містер Уїтфілд...— чути мені.

— Я дав їй слово перед самим господом богом,— каже Енс.— Гадаю, тут нема чого сумніватися.

Але мулів він таки не підганяє. Ми все стоїмо над водою. Ще одна колода вихоплюється на поверхню й проминає завалля; ми дивимось, як там, де був брід, вона затрималась на мить, повільно крутнулася й попливла далі.

— Може, вода сьогодні вночі почне спадати,— кажу я.— Ще день можна б і почекати.

Джуел торсає коня трохи вбік. Досі він усе сидів непорушно, а оце обертається й дивиться на мене. Обличчя то зеленіє, то наливається багрянцем, то знов зеленіє.

— Пішли б ви геть до свого бісового плуга,— каже він.— Хто вас, у біса, просив за нами воліктися?

— Я нічого лихого вам не бажаю,— кажу я.

— Заткнися, Джуеле,— каже Кеш.

Джуел одводить погляд на воду й скрегоче зубами, обличчя його то багровіє, то зеленіє, то знов багровіє.

— Ну то як,— каже Кеш трохи згодом,— що робитимем? Енс не озивається. Він сидить згорбатіло, плямкаючи губами.

— Якби він був над водою, ми б ним перебралися.

— їдьмо так,— кидає Джуел, натягуючи повід.

— Стривай,— каже Кеш. Він дивиться на міст. Ми дивимось на нього, — всі, крім Енса й дівчини. Ці двоє дивляться на воду.— Дьюї Делл, Вардаман і тато нехай краще перейдуть по мосту,— каже він.

— їм може допомогти Вернон,— додає Джуел.— А його мула ми припряжемо поперед наших.

— Нічого не вийде з моїм мулом, як така вода,— кажу я. Джуел дивиться на мене. Очі його немов гострі уламки тарілки.

— Та заплачу я за вашого бісового мула. Навіть оце зараз, на місці куплю його у вас,— каже він.

— Не піде мій мул у таку воду,— кажу я.

— Таж Джуел на коні їде,— каже Дарл.— Чого ж ви шкодуєте свого мула, Верноне?

— Заткнися, Дарле,— каже Кеш.— Ти й Джуел, ви обидва.

— Мій мул у таку воду не піде,— повторюю я.

ДАРЛ

Він сидить верхи на коні, свердлить Вернона поглядом, худе його обличчя паленіє аж до блідих напружених очей. Того літа, коли йому минуло п'ятнадцять, він спав, як наврочений. Раз уранці, коли я пішов подувати мулів, корови були ще в корівнику, і тоді я почув, як тато

йде назад до хати й гукає його. Коли ми верталися в хату снідати, він пройшов повз нас із молочними відрами, спотикаючись, мов п'яний, а корів він доїв ще й тоді, коли ми запрягли мулів і поїхали у поле без нього. Ми вже там цілу годину пробули, а він усе не показувався. Коли прийшла Дьюї Делл і принесла підобідок, тато послав її по Джуела. Його знайшли в корівнику. Він сидів на триніжку й спав.

Після того випадку тато кожен день приходив і будив його. При вечері він засинав просто за столом і зразу потому йшов спати, а коли я лягав, він уже спав як мертвий. І все-таки вранці тато мусив його будити. Він підводився, але був як непритямний: мовчки терпів татові вичитування, брав молочні відра і йшов до корівника, а одного разу я побачив, що він спить під боком у корови, відро надоєне до половини, руки по зап'ясток у молоці, і голова прихилена корові до вимені.

Після того довелося корів доїти Дьюї Делл. Він, правда, підводився, коли тато будив його, і виконував, що йому казали, але як у напівсні. Він ніби щиро хотів усе робити і сам чудувався, чого воно так виходить.

— Ти хворий? — спитала раз його мама.— Може, ти погано себе почуваєш?

— Ні,— відповів він.— Я здоровий.

— Це просто ліньки, він хоче допекти мені,— сказав тато, коли Джуел спав навстоячки.—Хіба ж ні? — додав він, смикаючи Джуела, щоб той озвався.

— Ні,— відповів Джуел.

— Відпочинь сьогодні, посидь удома,— сказала мама.

— Це колими маємо виполоти всю ту низинку? — обурився тато.— Якщо ти не хворий, то що ж таке з тобою?

— Нічого,— відповів Джуел.— Зі мною все гаразд.

— Все гаразд? — сказав тато.— Та ти ж ось навіть зараз стоячи спиш.

— Ні,— відповів Джуел.— Зі мною все гаразд.

— Нехай він сьогодні побуде вдома,— сказала мама.

— Він мені потрібен для роботи,— сказав тато.— Ми навіть гуртом насилу впораємось.

т— Зробиш, скільки встигнеш, з Кешем і Дарлом,— сказала мама.— Нехай він сьогодні побуде вдома. Але Джуел не погодився.

— Зі мною все гаразд,— сказав він і пішов на поле.

Проте з ним таки було негаразд, це кожен бачив. Він худнув, і видко було, як він засинає на роботі, як мотика щораз повільніш ходить у нього в руках, дедалі з меншим розмахом, аж урешті й зовсім зупиняється, а він спирається на неї й застигає під гарячим сліпучим сонцем.

Мама вважала, що треба викликати лікаря, але тато не хотів без потреби витрачатись, з Джуел ом нічого такого не було, оце тільки його худорба та звичка щохвилини впадати в сон. Та й їв він дай боже, хіба що часом засипав над тарілкою з куснем хліба напівдорозі до рота, такі не перестаючи жувати. Але він присягався, що з ним усе гаразд.

Це мама накинула Дьюї Делл його доїння, якось платячи їй за нього, і примудрилася, щоб решту прихатньої роботи, яку раніше справляв Джуел перед вечерею, тепер стали виконувати Дьюї Делл і Вардаман. А коли тата не було вдома, сама її робила. Вона й поїсти окремо готувала для Джуела, так, щоб інші не бачили. Ось тоді я чи не вперше виявив, що Едді Бандрен з чимось криється, вона, як завше нас учила, що ошукування — це гріх, над усі на світі гірший, навіть злидні не такі страшні. Іноді, коли я приходив лягати, вона сиділа в темряві над сплячим Джуелом. І я розумів, що вона себе ненавидить за це ошуканство, та й Джуела теж, бо ж цього не було б, якби не її

ЛЮбоВ ДО НЬОГО. ..:МкДі оиунпм

Якось уночі їй зробилось недобре, і, коли я пішов у клункт запрягати, щоб поїхати до Талла, то не зміг знайти ліхтаря. Я пам'ятав, що звечора він висів на цвяшку, але тепер, опівночі, його там не було. Отож я мусив запрягатися напомацки, поїхав і вернувся з місіс Талл уже над ранок. І ліхтар був на місці, висів собі на цвяшку, як і завше, а я тоді не зміг його знайти. Потім раз уранці, коли Дьюї Делл доїла корів перед самим сходом сонця, до клуні через дірку в задній стіні ввійшов Джуел з ліхтарем у руці.

Я розповів про це Кешеві, і ми подивились один на одного.

— От котяра!—сказав Кеш.

— А так,— погодився я.—Але навіщо ліхтар? І ще й ніч у ніч! Не диво, що він так худне. Ти йому що-небудь скажеш?

— Це нічого не дасть,— сказав Кеш.

— Але те, що він робить, теж нічого не дасть:

— Я знаю. Але до такого висновку він сам повинен дійти. Даймо йому час, і він побачить, що цього добра й завтра буде вдосталь, і він угомониться. І нікому про це не треба говорити, я так гадаю.

— Не треба,— погодився.— Я просив і Дьюї Делл нікому не говорити. А особливо мамі.

— Ні. їй ні в якому разі.

Після того зовсім кумедно все пішло. Він став такий запаморочений, і так смертельно хотів спати, і схуд, як тичина, і все видко, уявляв, який

він спритний. А я запитував себе, хто ж його Дівчина. Усіх перебрав, кого знав, але жодної не міг назвати з певністю.

— Це не дівчина,—сказав Кеш.— Це заміжня жінка десь поблизу. Жодне дівчисько не могло б бути таке зухвале й витривале. Оце мені тут і не подобається.

— Чому? — здивувався я.— Заміжня для нього безпечніше, ніж дівчина. Така більш розважлива.

Кеш подивився на мене якось так невиразно, і так само невиразно спробував розтовкмачити мені.

— Це не завжди безпечніше, коли хлопець...

— Ти хочеш сказати, що безпечне — не конче найкраще?

— Атож,—сказав він, знов якось невиразно.— Тут не те, що найкраще, а от що для нього було б добре... Молодий хлопець... Якось бридко це, розумієш... валятися в чужому багнищі...

Ось воно що він мав на думці. Коли з'являється щось нове, нестримне й палке* то треба в ньому чогось трохи кращого, аніж сама безпечність. Безпечне — це таке, що від тривалого вжитку всі краї в ньому попритиралися, нічим воно таким не прикметне, щоб можна було похвалитися: "Цього ніколи не було раніше і ніколи не буде в майбутньому".

Отож ми нікому не сказали, навіть тоді, коли він одного разу прийшов просто на поле й став поряд з нами до роботи, не мавши часу бодай сходити додому і вдати, ніби цілу ніч проспав у ліжку. Мамі він міг би сказати, що не голодний і тому не хотів снідати або що він з'їв шматок хліба, коли запрягав мулів. Але ми з Кешем знали, що останнім часом він взагалі не ночував удома, що він вигулькнув з лісу, коли ми

прийшли на поле. Однак ми нікому не сказали. Літо вже майже кінчалося, і ми знали, що тільки ночі похолодиішають, то він — а як не він, то вона— покладе цьому край.

Проте коли прийшла осінь і ночі стали довшати, тільки й змінилося, що він кожного ранку виявлявся в ліжку, і татові доводилось його будити, піднімати в тому стані напівотупіння, як із самого початку,— і це було ще гірше, ніж коли він зовсім не лягав.

— А вона витривала,—сказав я Кешеві.— І раніш я захоплювався нею, а тепер навіть пошану відчуваю.

— Це не жінка,— відповів він.

— Он як? — здивувався я. Він пильно глянув на мене.— Тоді що жіЦоВоі*а*е# — отоак 8К чСі?*. ^ .:

— Саме це я й збираюся з'ясувати,— сказав Кеш.

ІЮО

— Можеш собі вистежувати його по всьому лісі, коли хочеш,— сказав я.— Але я не збираюся.

— Я зовсім його не вистежую.

— А як же ти це назвеш?

— Я його не вистежую,— повторив він.— Я не зовсім це маю на думці.

Отож за кілька днів я серед ночі почув, як Джуел встає й вилізає через вікно, а потім чую, що й Кеш встає і йде за ним. Коли я вранці

прийшов до клуні, Кеш був уже там, мули нагодовані, а сам він допомагав Дьюї Делл доїти корів. Побачивши його, я зрозумів, що він уже знає причину. І ще я завважив, що він якось дивно так приглядається до Джуела, немовби аж тепер йому й справді є над чим поміркувати, коли з'ясувалося, куди й навіщо той ходить. Але погляд його не був стривожений. Цей погляд у нього я помічав тоді, коли він виконував за Джуела прихатню роботу, що числилася за Джуелом — як досі гадав тато — або за Дьюї Делл — як гадала мама. Отож я нічого не питав у нього, гадаючи, що він сам розповість, коли все обміркує. Він, проте, не розповів.

Раз уранці — у листопаді, це тривало вже п'ять місяців,— Джуела не було вдома в ліжку і він не приєднався до нас на полі. Отоді вперше мама дещо про це довідалася. Вона послала Вардамана шукати Джуела, а опісля й сама пішла за ним. Виглядало так, що поки обман тривав тихо-мирно, ми всі на це погоджувались, підсвідомо чи, може, з боягузтва, бо ж усі люди боягузи й ладні витерпіти будь-яке відступництво, аби лишень зовні було добропристойно. Але тепер, спонукувані нашим спільним страхом, ми це вдавання відкинули, як покривало з ліжка, й сиділи випростані у своїй голизні, дивлячись одне на одного й приказуючи: "Ось вона, правда. Він не прийшов додому. Щось трапилося. Ми допустили, щоб з ним щось трапилося".

А потім ми його побачили. Він їхав покрай межі й далі навпростець полем, верхи на коні. Грива й хвіст коня миготіли в русі, немов довершуючи плямистий обрис його шкури. Здавалося, що Джуел, з мотузяною гнуздечкою в руці, сам без капелюха, сидить охляп на вітряку. Кінь цей був нащадком одного з тих техаських поні, що їх двадцять п'ять років тому завіз сюди Флем Сноупс і продав з аукціону по два долари за штуку, і всі вони порозбігалися, тільки старий Лон Квік зловив,свого й навіть мав від нього потомство, бо не зміг його здихатись.

Джуел під'їхав чвалом і зупинився, п'яти вдавлені в ребра коня, той витанцьовував і вигинався, наче його грива, хвіст і плямиста шкура не

мали нічого спільного з плоттю й кістками під ними, а він сидів верхи й дивився на нас.

— Де ти взяв цього коня?— спитав тато.

— Купив,— відказав Джуел.— У містера Квіка.

— Купив?— перепитав тато. — За які гроші? Ти що, обіцяв, що я заплачу?

— На свої власні,— сказав Джуел.— Я їх заробив. Можеш не хвилюватись.

— Джуеле,— озвалася мама.— Джуеле.

— Все нормально,— сказав Кеш.— Він заробив ці гроші. Він розчистив сорок акрів землі, які Квік придбав торік навесні. Сам-один усе це зробив, працював по ночах з ліхтарем. Я бачив. Отож моя така думка, що цей кінь нікому нічого не коштував, окрім Джуела. То й хвилюватись тут нема чого.

— Джуеле,— повторила мама.— Джуеле...— Тоді додала: — Іди-но в хату й виспися.

— Не зараз,— відказав Джуел.— Я не маю часу. Треба ще заробити на сідло й гнуздечку. Містер Квік каже...

— Джуеле,— сказала мама, дивлячись на нього.— Я дам тобі,* Я дам... Дам...

І вона розплакалася. Вона аж ридма ридала, не ховаючи обличчя, стоячи у своєму вицвілому халаті й дивлячись на нього, а він, верхи на

коні, дивився на неї, і вираз його ставав усе холоднішим і знуджені-шим, аж урешті він хутко відвернувся, і підійшов Кеш і торкнув її за плече.

— Тобі краще піти додому,— сказав Кеш.— Тут для тебе надто вогко. Іди-но краще.

Вона тоді затулила обличчя руками й за хвилину таки пішла, спотикаючись у борознах. Але невдовзі оговталася і далі йшла вже рівно. Вона не оглядалась. Дійшовши до межі, вона зупинилася й гукнула Вардамана. Той не відводив очей від коня, так і вистрибував перед ним.

— Дай я покатаюся, Джуеле,— попросив він.— Дай я покатаюся. Джуел глянув на нього й знову відвернувся, тримаючи коня за повіддя. Тато стежив за ним, губи його плямкали.

— Значить, коня купив,— сказав він.— У мене за спиною розжився на коня. Навіть не порадившись зі мною. Ти знаєш, яка у нас скрута і все-таки купив коня, а годувати ж його мені доведеться. До сьомого поту наробився й купив собі коня.

Джуел подивився на тата, очі його були блідіші, як звичайно.

— Він і крихти твого не з'їсть,— сказав він.— Ні крихти. Я його радше заб'ю. Можеш ніколи цього не боятися. Ніколи.

— Дай я покатаюся, Джуеле,— попросив він.— Дай я покатаюся. — Він тріскотів, мов цвіркун у траві, мов цвіркунчик.— Дай покатаюся, Джуеле.

Тієї ночі я побачив, як мама сидить у темряві біля Джуелового ліжка. Вона гірко плакала,— може, тому що мусила стримувати свій плач, а може, тому, що про сльози вона була такої самої думки, як і про ошуканство, і ненавиділа себе за те, що так вчинила, а його за те, що

мусила так вчинити. І тоді мені все стало ясно. Це мені стало так само ясно, як і того дня, коли я зрозумів про Дьюї Делл.

ТАЛЛ

Кінець кінцем вони таки домоглися від Енса, чого він хоче, і він сам, дівчина й малий злізли з підводи. Але навіть коли ми були на мосту, Енс раз по раз оглядався, наче гадав, що як уже він зліз із підводи, все якимось чином переграється назад і він знову опиниться у полі, а вона лежатиме в домі й чекатиме смерті, і все можна буде почати спочатку.

— Хай би взяли й твого мула,— каже він, а міст аж двигтить і хитається під нами, занурюючись у збурену воду, ніби він так тягнеться наскрізь через усю земну кулю, а протилежний кінець вистає з води, немов якийсь зовсім інший міст, і ті, хто показався б із води по той бік мосту, скидалися б на вихідців із самого нутра землі. Але він був ще цілий, це було знати з того, що тоді, як цей кінець його провисав у воду, другий наче зовсім не провисав — просто здавалося, мов дерева на тому боці й увесь протилежний берег повільно погойдуються взад-вперед, як маятник величезного годинника. А осклизлі колоди терлися й стукались одна об одну у воді, кінцями задиралися вгору, прорізали течію, перевертались й неслися до броду, де у розвихреному й пінявому потоці чаїлася несподіванка.

— А що б це дало?— кажу я.— Якщо твої мули не можуть намацати броду й перетягти по ньому підводу на другий бік, що б дало, якби їх було троє чи хоч би й десятеро?

— Я його у тебе не прошу,— каже він.— Я завжди сам можу подбали ,п£о,себе й.,іфО,своїх. Я не прошу, щоб ти ризикував своїм мулом. Це ж не твоя небіжчиця, я до тебе нічого не маю.

— Треба було вернутися й відкласти до завтра,— кажу я.

Вода була холодна. Вона була щільна, як шуга, тільки що рухлива. Частина її була звичайною водою, яка тече під цим самим мостом одвіку, але коли з неї вивергалися раз у раз колоди, то ти вже не дивувався, що це теж була складова частина води, і несподіванки, і погрози.

Тільки коли ми перейшли на протилежний бік, вибралися з води й відчули тверду землю під ногами — ось тоді мене взяв подив. То було так, наче ми й не сподівалися, що міст скінчиться на другому березі чимось певним, як от та твердь, по якій ми перше ступали й добре її знали. І наче це зовсім і не я тут опинився, бо ж у мене мало б бути трохи більше глузду, щоб не лізти у таку небезпеку. І коли я оглянувся назад і побачив той берег і свого мула там, де ще недавно й сам стояв, і подумав, що мені ж доведеться якось вернутися туди, то зрозумів, що цьому не бувати, ніяка сила не примусить мене перейти цим мостом удруге. А проте я був таки тут, хоч тепер ніщо не примусило б мене перейти ним ще раз, навіть сама Кора.

Поруч був той малий. Я сказав йому:

— Знаєш, краще тримайся за мою руку.

Він зачекав трошки й ухопився за мене. Хай йому грець, коли мені не здалося, що він зумисне підступив до мене, щоб підтримати, він так ніби казав: "Нічого з вами не станеться". То так, ніби він казав про відомі йому райські кущі, де двічі настає різдво разом з днем подяки і триває цілу зиму, весну й літо, і про те, що як я лишуся з ним, то й мені буде добре.

Оглянувшись на свого мула, я весь той берег, як у бінокль побачив — стояв там мул, а далі лежала розлога земля і на ній був мій будинок, просяклий потом, так, немов чим більше поту, тим розлогіша земля, і чим більше поту, тим ладніша домівка, бо Корі без ладної домівки не можна, Кора повинна почуватись, як дзбан з молоком у струмку: треба мати ладного дзбана, а ні, то прудкого струмка, отож як буде великий

струмок, то можна обійтись і без ладних та міцних дзбанів, бо це твоє молоко, прокисле чи ні, бо ти волів би молоко, що скисає, аніж таке, що не скисає, бо ти ж мужчина.

А він тримався за мою руку, рука його була така гаряча й довірлива, що мені хотілося сказати: "Глянь-но. Бачиш — мул онде? Йому тут нема чого робити, то він і не пішов сюди, бо він просто мул. Отак і доросла людина не раз бачить, що в дітях більше тверезого глузду, ніж у неї. Тільки вона не хоче перед ними цього визнати, поки в них не виростуть бороди. А коли вони обростуть бородами, їм без кінця не дає спокою думка, чи ж повернеться до них той тверезий глузд, який вони мали безбородими, тим-то не завадить визнати перед тими, хто морочиться речами, зовсім не вартими мороки, що ти й сам від них не кращий".

Ось так ми стояли і дивились, як Кеш розвертає підводу. Ми бачили, як вона знову опинилась на дорозі, слід якої губився на дні. Трохи згодом підводи вже не стало видно.

— Нам краще спуститися до броду, щоб у разі чого пособити,— сказав я.

— Я дав їй слово,— каже Енс.— Воно для мене святе. Ти, я знаю, шкодуєш, що встряв у це, але вона благословить тебе на небі.

— Що ж, обійти землю їм не вдалося, довелось лізти у воду,—• сказав я.— Ходім.

— А все через те, що ми вернулися,— сказав він.— Не щастить, коли вертаєшся.

Він стояв згорбатілий і похнюплений і дивився на порожній шлях за хитким мостом, що ховався під водою. І ця дівчина теж, в рд% ній руці тримаючи кошик з їжею, у другій —^згбр^Ьк1. У-'іпЙґЬ'Чббх ЇДУТЬ. ..... и
'

Так затялися. Не страшать їх ні пожежа, мі земля, ні вода — їм аби допастися до торбинки з бананами.

— Треба було на день відкласти,— сказав я.— До ранку вона, може, спаде трохи. Можливо, сьогодні вночі дощ ущухне. І воді вже не буде як більше підніматися.

—Я обіцяв їй,— каже він.— Вона на мене надіється.

ДАРЛ

Перед нами біжить щільний темний потік. Він озивається до нас, бурмоче невгомонно й тисячоусто,-його жовту поверхню мережать потворні рухливі вихорці, короткоплинні, нестійкі, мовчазні й такі значливі, немов то під самою поверхнею пробуджується щось величезне й живе, щоб за хвильку знов запасти у сплячку.

Потік клекоче й бурмоче поміж спицями коліс та ногами мулів, жовтий, засмічений усяким непотребом і покритий клаптями шумовиння, наче він зіпрів і весь у милі, як заїжджений кінь. Через підлісок він проходить, видаючи якісь жалібні й задумливі звуки; очерет і лози в потоці хиляться, мов під вітром, рівненько поколихуються, ніби їх підтримують невидимі дроти з навислого гілля дерев. Над нескінченним плесом вони — дерева, очерет, кущі — стоять, позбавлені коріння, відділені від землі, схожі на привидів у цій широчезній, хоч і не безмежній пустці, де панує голос спустошеної і журливої води.

Ми з Кешем сидимо на підводі, Джуел на коні біля правого заднього колеса. Кінь тремтить, голубі його очі на видовженій рожевій морді округлі зі страху, дихання хрипке, як стогін. Джуел сидить рівно й випростано, мовчки й хутко дивлячись туди-сюди, обличчя спокійне, ледь бліде, насторожене. У Кеша обличчя теж поважно стримане, ми кидаємо один на одного довгі допитливі погляди, які вільно крізь очі поринають у ту надпотайну глибінь, де ми, Кеш і Дарл, на мить за-

нишкли, обурені й непоступливі серед цих одвічних жахів та передчуттів, насторожені, потайні й безжальні. Коли ми говоримо, голоси наші спокійні й відсторонені.

— Ще наче не збилися з дороги.

— Ці два великих білих дуби зрубав Талл. Я чув, що давніше, коли бувала висока вода, по цих дубах знаходили брід.

— Це він, здається, два роки тому, коли заготовляв тут ліс. Певне, йому й на гадку не спадало, що хтось іще користуватиметься цим бродом.

— Атож. Мабуть, тоді. Тоді він чимало дерев тут вирубав. Казали, він на ці гроші викупив заставу.

— Так. Напевне, так і було. Вернон міг це зробити.

— Звісно. Щоб завести тартак, більшість тих, що тут рубають ліс, мусять мати збіса прибуткову ферму. Чи то крамничку. Але Вернон, мабуть, міг таки вирубати.

— Атож. Він тямущий.

— Справді. Вернон тямущий. А проте все-таки брід мав би зберегтися. Вернон ніколи б і не вивіз дерево звідси, якби не розчистив давньої дороги. Гадаю, ми ще не збилися.

Він спокійно розглядається, як стоять дерева, похилені одне туди, друге сюди, дивиться назад на позбавлену основи дорогу, більш-менш вгадувану в повітрі з розміщення оголених від гілля і зрізаних дерев, так наче вона, затоплена водою, звільнилася від землі й знялася вгору, щоб своїм примарним виглядом ще дужче посилити навколишню пустку, через яку ми проїжджаємо, спокійно балакаючи про віковічну

дбайливість і всякі такі звичні речі. Джуел дивиться на Кеша, тоді на мене, на обличчі його проступає спокійна й допитлива зосередженість, кінь тихо й розмірено тремтить під ним.

— Він міг би обережно проїхати наперед і промацати дорогу,— кажу я,

— Справді,— каже Кеш, не дивлячись на мене. Обличчя його обернене боком, коли він дивиться вперед, куди рушив Джуел.

— Не може він річище проґавити,— кажу я. Та й як не помітити, його ж за півста ярдів видко.

Кеш не дивиться на мене, я бачу тільки обрис його обличчя.

— Якби знати, я приїхав би сюди минулого тижня й усе роздивився.

— Тоді ще стояв міст,— кажу я. Він не дивиться на мене.— Уїтфілд перебрався тут верхи на коні.

Джуел оглядається на нас, обличчя його стримане, насторожене й задумане. Він тихо питає:

— Чого ви хочете, щоб я зробив?

— Треба було мені таки під'їхати сюди минулого тижня й роздивитися,— каже Кеш.

— Не могли ж ми загодя знати,— кажу я.— Ніяким побитом не могли.

— Я поїду попереду,— каже Джуел.— Можете триматися за мною.— Він спонукає коня рушити з місця. Той покірно щулиться, Джуел нахиляється до нього, щось говорить, мало не силою підносить його,

кінь обережно переставляє копита, щоб менше бризкало, сам тремтить, дихає хрипко. Джуел умовляє його, шепоче щось.— Іди,— каже він.— Не бійсь, я не дозволю, щоб тобі що сталося. Рушай-но.

— Джуеле,— каже Кеш. Джуел не обертається. Він підострожує коня.

— Він же вміє плавати,— кажу я. Якби дати коневі трохи часу... Немовлям він тяжко хворів. Мама сиділа при світлі лампи, а він

лежав на подушці у неї на колінах. Ми прокидалися і бачили, як вона сидить з ним. І ані звука від них обох.

— Та подушка була більша за нього,— каже Кеш. Він хилиться трохи наперед.— Треба було мені приїхати сюди минулого тижня й оглянути. Треба було.

— Атож,— кажу я.— Він ні головою, ні ногами не діставав до країв подушки. Але ти ж не міг загодя знати.

— Таки треба було.— Він смикає віжки. Мули рушають у посторонках, колеса шлопотять по воді. Він оглядається на Едді.— Труна нерівно стоїть,— каже він.

Нарешті дерева розступаються, серед вкритої води Джуел сидить верхи впівоберта, кінь уже занурився по живіт. На тому березі ми бачимо Вернона, тата, Вардамана й Дьюї Делл. Вернон махає нам. радить узяти нижче за течією.

— Ми надто високо зайшли,— каже Кеш.

Вернон ще гукає щось, але слів сюди не чути через шум води. Вона суне тепер суцільною глибокою лавою, без сплесків, що й не помітно її руху, аж оце — пропливає колода, звільна перевертаючись у воді.

— Ось простеж за нею,— каже Кеш.

Ми стежимо за колодою і бачимо, як вона на мить зупиняється й наче зависає, позад неї течія утворює щільну хвилю, перехлюпується через колоду, підбиває її сторчма й пориває вперед.

— Отам брід,— кажу я.

— Атож,— каже Кеш.

Ми знов дивимось на Вернона. Він махає руками згори вниз. Ми переходимо нижче за течією, повільно і обережно, не зводячи погляду з Вернона. Він опускає руки.

— Ось тут,— каже Кеш.

— Ну то гайда вже на той бік, хай йому біс,— каже Джуел. Він підганяє коня.

— Стривай,— каже Кеш. Джуел знову зупиняється.

— Якого біса? — каже він. а

ДР5,

Кеш дивиться на воду, тоді обертається до Едді.

— Вона нерівно стоїть,— каже він.

— То вертайся на той бісів міст і там переходь пішки,— каже Джуел. — Ти й Дарл, обоє. А мене пусти на підводу.

Кеш не звертає на нього ніякої уваги.

— Вона нерівно стоїть,— повторює він.— Отож-бо. Треба дуже обережно з нею.

— То й оберігайся, якого біса! — каже Джуел.— Забирайтеся з підводи, дайте я сяду. Якщо ви боїтесь переправити її, то, їй-богу...

Очі його бліді, мов дві вибілені тріски. Кеш дивиться на нього.

— Ми її переправимо,— каже він.— Послухай, що тобі треба зробити. Вертайся назад, пішки перейди по мосту, спустися тим берегом і там зустрінеш нас із мотузкою. А твого коня забере до себе Вернон, поки ми повернемось.

— Іди ти під три чорти! — каже Джуел.

— Бери мотузку, спускайся тим берегом і будь напоготові,— каже Кеш.— Тут і двох вистачить: один править, другий її підтримує.

— Та ну тебе к бісу! — каже Джуел.

— Нехай Джуел візьме кінець мотузки, перейде річку вище по течії і там її закріпить,— кажу я.— Зробиш це, Джуеле?

Джуел гостро так дивиться на мене. Кидає швидкий погляд на Кеша, тоді знов на мене, очі насторожені й гострі.

— Чхати я хотів. Ото аби щось робити! Посідали тут, чортяки, хоч би пальцем...

— Справді, так і зробімо, Кеше,— кажу я.

— Гадаю, таки доведеться,— каже Кеш.

Сама річка не має і ста ярдів завширшки, тільки тато, Вернон, Вардаман і Дьюї Делл і порушують цю суцільну однотонну пустку, яка страхітливо ледь похитується з боку на бік, наче ми досягли місця, де рух спустошеного світу раптом набирає розгону перед тим, як його поглине прірва. Вони здаються там карликами. То так, ніби простір між ними й нами став як час, необоротним. Ніби час уже не біг попереду, дедалі зменшуючись, а проліг рівнобіжно поміж нас, як петлястий мотуз, що його б треба удвічі довшого, ніж справжня відстань від них до нас. Мули стоять, передні ноги ледь скошені, крижі виступають з води. Вони дихають важко, аж наче стогнуть нутром; коли оглядаються, в очах у них шал, смуток, розгубленість і розпач, наче вони вже побачили у щільній воді прообраз нещастя, але сказати про нього не можуть, так само як ми не можемо його побачити.

Кеш знову сідає на підводу. Він кладе руки на Едді, трохи зрушує її з місця, його схилене над нею обличчя спокійне, задумане й зосереджене. Він бере скриньку з інструментом і заштовхує під сидіння; ми вдвох пересовуємо Едді вперед, вклинюємо її між тою скринькою та бортом підводи. Потім він дивиться на мене.

— Ні,— кажу я.— Краще я лишуся. Може, нас обох буде треба. Зі скриньки він дістає скручену мотузку, двічі обсновує її круг

стовпця, де передок, і цей кінець не прив'язує, а подає мені. Другий кінець він передає Джуелові, той примоцьовує його до ріжка сідла.

Джуел має примусити коня ввійти в потік. Кінь високо підносить ноги, згинає шию й витягає голову, його бере острах. Джуел припав до гриви, підігнувся в колінах, черкнув на нас швидким настороженим поглядом і знов дивиться вперед. Він спускає коня в потік, щось заспокійливо йому шепоче. Кінь, спіткнувшись, занурюється у воду по сідло, вирівнюється, Джуела до самих стегон захлюпнуло водою.

— Пильнуйся,— каже Кеш.

— Я вже на дорозі,— каже Джуел.— Можете рушати. Кеш бере віжки і поволі й вправно спускає запряг у потік.

Я відчув, як нас тягне течія, і зрозумів: під нами брід, тільки цей ковзький доторк до дна засвідчував, що ми таки посуваємось. Там, де ра^іїу Щл^.рівн$нща поверхня, тепер самі ковбані й пагорки, вони то

підносять нас. то струшують униз, штовхають, ліниво шарпають, коли мули насилу намацують твердь під ногами. Кеш оглянувся на мене, і мені стало ясно, що ми пропали. Але навіщо мотузка, я збагнув, тільки побачивши колоду. Вона виринула з води й на мить стала стойма серед цієї хвилястої пустки, мов Ісус Христос.— Злізь і хай течія тебе винесе до вигину річки,— сказав Кеш.— Ти виберешся.— Ні,— відказав я.— Так чи сяк — однаково скупатися.

Між двома пагорками раптом з'являється та колода, неначе вистрілює з дна річки. На кінці її дрвге піняве клоччя, мов борода в діда чи кози. Коли Кеш озивається до мене, я розумію, що він увесь час пас її очима, її й Джуела, котрий кроків за десять попереду.

— Відпусти мотузку,— каже він. Другою рукою Кеш знімає ті два завитки, що були на передку.— їдь далі, Джуеле,— каже він.— Може, проведеш нас перед колодою.

Джуел кричить до коня й так наче знову піднімає його коліньми. Він майже на найвищому місці броду, і кінь має добре опертя, бо рвучко шарпається вперед і вгору, вилискуючи мокрим тулубом, що наполовину виступає з води. Він рухається на диво швидко, з цього Джуел нарешті здогадується, що мотузку відв'язано, бо я бачу, як він підтягує повіддя й оглядається, коли колода млявими поштовхами вповзає поміж нас, насуваючись на мулів. Вони теж її бачать, їхні чорні тіла так само зблискують понад водою. Потім одного з них підхоплює течія, і він тягне за собою другого; підвода стає поперек, затримується на гребені броду, і в цю мить у неї вдаряє колода, перехиляє її набік. Кеш мало не

звалився, напнуті віжки вириваються у нього з руки й зникають у воді, друга його рука простягається назад до Едді, притримуючи її з того боку підводи, що задерся вгору.

— Стрибай,— спокійно каже Кеш.— Тримайсь подалі від мулів і не пробуй змагатися з течією. Тебе знесе до вигину й усе буде добре.

— Ти теж вибирайся,— кажу я.

Вернон і Вардаман біжать уздовж берега, тато й Дьюї Делл стоячи спостерігають за нами, вона з кошиком і згортком у руках. Джуел силкується завернути коня. Виринає голова одного мула, очі вибалушені, на мить він оглядається на нас і кричить мало не по-людському. Потім голова зникає.

— Назад, Джуеле! — гукає Кеш.— Назад!

Наступної хвилини він нахиляється до перекошеного днища підводи, рука його притримує Едді й скриньку з інструментом. Я бачу, як борода колоди знов ударяє в підводу, а за нею Джуел стримує коня — кінь шарпає головою, він гатить у неї кулаком. Я зіскакую з підводи по той бік, куди течія. Між двома пагорками я ще раз бачу мулів. Вони показуються один за одним над водою, задерті догори черевом, ноги витягнені,— мабуть, уже не досягали дна.

ВАРДАМАН

Кеш силкувався але вона випала і Дарл вискочив і пішов під воду а Кеш кричав впіймай її і я кричав біг і кричав а Дьюї Делл кричала на мене Вардамане гей вардамане гей вардамане а Вернон перегнав мене бо бачив як вона виринає вона знову скочила у воду й Дарл її ще не впіймав.

Він виринув роздивитись а я кричу хапай її Дарле хапай але він не пішов назад під воду бо вона була заважка щоб її вхопити а я кричу хапай її Дарле хапай її Дарле адже у воді вона прудкіша за людину а Дарлові треба її схопити тож я зрозумів що він міг би її схопити бо хапати рибу руками він найметкіший хоч і мули заважають знов вони спливли на поверхню ледь перебираючи ногами ноги у них здерев'яніли пірнули знов тепер спини стирчать і Дарлові знов треба спробувати бо у воді вона прудкіша за чоловіка'чи1 й'ж^нк-у1 tl"Jf'^ обігнав Вернона а він не поліз у воду помогти Дарлові він міг би схопити її вдвох з Дарлом він знав але не схотів.

Мули знов виринули витягли здерев'янілі ноги свої здерев'янілі ноги повільно перевертаються, а потім Дарл знову і я кричу хапай її Дарле хапай витягни її голову на берег Дарле бо Вернон не хоче помагати і тоді Дарл махнув повз мулів він міг би він схопив її під водою наближався до берега наближався повільно бо вона пручалася щоб лишитись у воді але Дарл дужий він помалу наближався і я бачу що він її зловив бо він наближається поволі а я побіг у воду йому помагати і безперестану кричав бо Дарл дужий і завзятий і міцно тримає її під водою хоч вона пручається він її не відпустить він мене бачить і її втримає і тепер уже все гаразд все гаразд все гаразд.

Потім він виходить з води. Він довго виходить повільно руки його під водою це ж він мусить її витягти щоб я зміг підхопити. Потім його руки стало видно і весь він вийшов з води. Я кричу безперестану. Нема як і зупинитись. Я зупинюся коли зможу але його руки нарешті понад водою вони порожні випорожнюють воду.

— Де мама, Дарле? — питаю я.— Ти так і не впіймав її. Ти знав, що вона рибина, і відпустив її. Так і не впіймав. Дарле. Дарле. Дарле.

Я побіг понад берегом, дивлячись, як мули раз по раз то пірнуть, то виринуть.

ТАЛЛ

Коли я розповів Корі, як Дарл скочив з напівперекинутої підводи, а Кеш лишився там, пробуючи врятувати труну, а Джуел, який майже до берега вибрався, завернув коня назад, хоч кінь мав досить тверезого глузду, щоб туди не лізти, вона й каже:

— Ось ти й усі ви кажете, що Дарл дивак, що він несповна розуму, а от лише в нього вистачило тями скочити з підводи. Енс — так той виявився таким хитрим, що й узагалі на неї не сідав.

— Та хоч би й сів, він там був би ні до чого,— сказав я.— У них усе йшло справно, і вони б перебралися, якби не та колода.

— Колода, пхе,— сказала Кора.— Це рука божа.

— Тоді чого ти кажеш про їхню дурість? — заперечив я.— Руці божій ніхто не владен протиставитись. Блюзнірством було б навіть пробувати.

— То як же вони наважилися, га? — запитала Кора.

— Енс ні на що не важився,— відказав я.— Саме за те ти його й ганила.

— Бо його місце було таки там,— заявила Кора.— Якби він мав мужність, то був би на підводі, аніж примушувати синів робити те, чого сам не насмів.

— Не розумію я, чого ти хочеш,— сказав я.— То ти кажеш, що вони наважились протистояти руці божій, а то нападаєшся на Енса, що він не був з ними.

Тоді вона знов заходилася співати, схилившись над ночвами, прибравши такого співацького вигляду, що от, мовляв, вона махнула рукою на людей з усім їхнім дурисвітством і полинула тим своїм співом у небесні високості.

Підвода на довгий час застряла у воді, течія підмивала її, спихаючи з броду, а Кеш дедалі більше нахилявся, він силкувався втримати труну, щоб не сповзла вниз і не перекинула зовсім підводи. Як тільки підвода добряче накренилась, так що течія й сама вже могла її доконати, колода рушила далі. Вона мовби відіграла призначену їй роль, а тоді обминула підводу, як вправний плавець, і попливла собі за течією.

Коли мули, відчайдушно хвицяючи, нарешті звільнилися від упряжі, якусь хвилину здавалося, що Кеш спроможеться вирівняти підводу.

Ї08

Здавалося, що він і підвода стоять, на місці, що то Джуел силкома тягне до підводи коня. Потім повз мене промчав малий, він біг і кричав на Дарла, а дівчина силкувалась його впіймати, і ось тоді я побачив, як мули повільно спливли на поверхню, ноги задерті розкаряч, наче вони так і застигли догори ногами, і знов сховались у воду.

Аж це й підвода пішла шкереберть. Вона, Джуел, кінь — усе змішалося. Кеш зник з очей, до останнього моменту підтримуючи труну, а далі вже нічого не було видно,:так.кінь шарпався й хлюпав..Я вирішив, що Кеш випустив труну й; пливе з нею, тож гукнув Джуелові, щоб підплив до нього, коли раптом його з конем так само накрила вода, і я подумав, що вони всі загинуть. Я здогадався, що коня теж стягло з броду, і все це — кінь, що відчайдушно борсався у воді, підвода й труна, здані на ласку хвиль,— було таке разюче, що, стоячи по коліна у воді, я закричав Енсові позад мене:

— Бачиш, чого накоїв! Бачиш, чого.накоїв?

Але кінь знову виплив. Він прямував тепер до берега, голова задерта вгору, і я побачив, що один з них тримається за сідло, з нижнього боку течії, і я став бігти берегом, щоб угледіти Кеша, він же не вміє плавати, і кричати до Джуела — де Кеш? — я розкричався, мов останній дурень, такий самий безтямний, як і цей малий, що й досі верещав з берега на Дарла.

Отож я вліз у воду, поки не дуже грузько, і тоді побачив Джуела. Він був у воді лиш до пояса, значить, на броді, і нахилений уперед, щоб опиратися течії, і ще я побачив мотузку, а ще — як вода нуртується там, де він утримує підводу, що захрясла нижче броду.

Отже, це Кеш тримався за коня, коли той, розбризкуючи воду, намагався виборсатись на берег, стогнучи й хекаючи, мов людина! Коли я надійшов, кінь саме відпихав Кеша, що все не пускав луки сідла. Лице його на мить обернулося, вгору перед тим, як він сповз у воду. Воно було сіре, на ньому довгий слід від намулу, очі заплющені. Потім він пустив сідло й перекинувся у воді. Немов клунок брудної білизни, що його тіпа€ туди-сюди біля берега. Здавалося, він лежить у воді лицем униз, злегка поколихуючись, і розглядає щось на дні.

Ми бачили, як мотузка різко йшла у воду, відчували вагу ледь похитуваної лінькувато підводи, наче їй нікуди не спішно,— ця мотузка йшла під воду рівно, як залізний прут. Ми чули, як вода на ній сичить, ніби мотузка ще й розжарена до червоного. Наче цей прямий залізний прут встромили в дно, а ми тримаємо його за кінець, і підвода погойдується з боку на бік, немов вона випередила нас і тепер підштовхує і підштурхує ззаду, ліниво так, наче їй зовсім неквапно, хоч вона й наважилась. Підпливло дохле _ порося, набухле, мов балон, це з тих плямистих Лон Квікових поросят. Воно вдарилось об мотузку, як об залізний прут, відштовхнулося й попливло далі, а ми все дивились, як ця мотузка навскіс іде у воду. Стояли й дивились.

ДАРЛ

Кеш лежить на землі горілиць, голова на згорненій куртці. Очі заплющені, обличчя посіріле, волосся прилизане над чолом, немов пензлем намальоване. Щоки запали трохи, випнулися кістляві вилиці, ніс погострішав, проступили ясна, ніби ця мокреча послабила пружність шкіри, зуби в блідих яснах вищирені, наче він тихенько сміється. Він лежить тонкий, як жердина, у своїй намоклій одежі, на обличчі сліди блювання, одна цівочка ще сповзає від кутика рота по щоці,— мабуть, не зміг чи не встиг повернути голову,— коли це Дьюї Делл нахиляється і обтирає його крайчиком сукні.

Підходить Джуел. В руках у нього рубанок.

— Верной оце знайшов косинець,— каже він, а тоді дивиться вниз на Кеша, з нього теж скапує водая--.Він^е$е-ШРШи<ї$/ив ,іж

— У Ксша були Пилка, молоток, шнур для розмітки і рулетка,— кажу я.— Це я знаю.

Джуел кладе косинця на землю. Тато стежить за ним.

— їх далеко не рознесло,— каже тато.— Вони всі разом випали. Хіба ж був хто на світі такий нещасний, як я?

Джуел не дивиться на тата.

— Краще гукни Вардамана, нехай вернеться,— каже він. Потім дивиться на Кеша. Тоді обертається і відходить.— Треба, щоб він якось швидше заговорив, сказав би, що там ще у-нього було.

Ми йдемо назад до річки. Підводу вже витягли, колеса підперли вище того місця, де розлив (дбайливо це зробили, ми всі допомагали,— здавалося, в цю стару, побиту негодами, таку знайому й апатичну підводу вселився якийсь насильницький дух, призвідця загибелі мулів, які тягли її всього годину тому). На дні підводи утрималась труна, світлі

дошки трохи взяло вогкістю, але вони ще жовті, мов золото, коли на нього дивишся крізь воду, тільки на них дві багнисті плями. Ми минаємо підводу і йдемо далі берегом.

Один кінець мотузки прив'язано до дерева. Біля самого потоку, у воді по коліна стоїть Вардаман,— ледь нахилений, він препильно стежить за Верноном. Він уже не верещить, змоклий аж під пахви. Вернон на другому кінці мотузки, по плечі у воді, оглядається на Вардамана.

— Ще далі відійди назад,— каже він.— Стань під деревом і підстраховуй мене, щоб мотузка не зірвалася.

Вардаман, тримаючись мотузки, відходить назад, до дерева, ступає наосліп, бо поглядом пасе Вернона. Коли ми підходимо ближче, він на мить зиркає на нас, очі круглі й притуманені. Потім знов одвертається до Вернона, з тою самою препильністю в погляді.

— Я вже й молоток знайшов,— каже Вернон.— Ще якби шнур для розмітки знайти. Мабуть, його стягло течією.

— І стягло далеко,— каже Джуел.— Ми його не дістанемо. А от пилку знайти б треба.

— Справді,— каже Вернон. Він дивиться на воду.— Та й шнур цей. А що ще у нього було?

— Він ще не прийшов до пам'яті,— каже Джуел, входячи у воду. Потім оглядається на мене.— Вернись та розвороши його, щоб заговорив,— каже він.

— Там тато,— відказую я. Тримаючись мотузки, я входжу у воду за Джуелом. Мотузка як жива у моїй руці, ледь прогинається видовженою дугою. Вернон не спускає з мене погляду.

— Краще б ти вернувся,— каже він.— Тобі краще там побути.

— Ось побачимо, що ще знайдеться, поки його не змило зовсім униз, — відказую я.

Ми тримаємось за мотузку, течія вихриться й нуртує круг наших плечей. Але під цією непевною лагідністю чути, як злінька чинить нам опір чимала сила. Я й не думав, що у липні вода може бути така холодна. Вона як руками обмацує, до самих кісток пробирає. Вернон усе ще дивиться у напрямку берега.

— Витримає нас усіх, як гадаєте? — каже він. Ми теж оглядаємось, пробігаючи очима напнутий кінець мотузки від води до дерева, за яким присів на п'ятах Вардаман, втуплений у нас.— Шкода, що мій мул чкурнув додому,— додає він.

— Робімо щось,— каже Джуел.— Не стіймо так.

Тримаючись за мотузку, ми по черзі поринаємо, у воді наштовхуємось один на одного, а водяна холоднеча висмоктує з-під наших ніг пливкий намул, через що нам важко просуватись, коли ми напомацки ступаємо по холодному дну. Навіть намул тут не лежить на місці. Він якийсь остудливий і невгомонний, наче й сам грунт під ногами у русі. Ми натикаємось на простягнені руки одні одних, обережно просуваємось вііібвж мотузки або ж випростовуємось по черзі і дивимось, як

X1I0

брижить і клекоче вода там, де котрийсь із нас, нахилившись, мацає щось на дні. Тато зійшов на берег, стежить за нами.

Вернон випростується, з нього струменить вода, обличчя нахилене, він важко відсапується. Рот йому посинів, виглядає, мов кружальце зморщеної гуми. В руках у нього рулетка.

— Оце він зрадіє,— кажу я.— Вона ж зовсім новенька. Він її купив минулого місяця, виписав поштою.

— Якби знаття, що там ще,— каже Вернон, оглядаючись через плече, а тоді обертаючи обличчя в той бік, де зник Джуел.— Хіба він не раніш за мене пірнув? — дивується Вернон.

— Не знаю,— кажу я.— Здається, раніш. Атож. Раніше.

Ми вдивляємось у щільну побрижену поверхню води, яка розбігається від нас неквапливими вихорцями.

— Дай-но йому знак мотузкою,— каже Вернон.

— Та він же з вашого кінця мотузки,— відказую я.

— Нікого тут нема,— каже він.

— Смикніть-но все-таки,— кажу я.

Але він уже й сам смикнув, піднісши кінець мотузки над водою. І тоді ми побачили Джуела, ярдів за десять збоку. Він вирівнюється, відхекується і дивиться на нас, помахом голови відкинувши з чола довгі кучері, потім підводить погляд до берега. Нам видко, як він набирає повні легені повітря.

— Джуеле,— рівним тоном каже Вернон,— голос його рішучий, але й стриманий, лунко й чітко розкочується понад водою.— Воно десь ближче. Краще б вернутись.

Джуел знову пірнає. Ми стоїмо спиною до течії, дивимось на воду в тому місці, де він заглибився, й тримаємо вдвох безживну мотузку, як би тримали пожежний рукав, дожидаючи води. Раптом позад нас у воді опиняється Дьюї Делл.

— Примусьте його вернутись,— каже вона.— Джуеле!

Він виринає, стріпує волосся з-над очей. Ось він пливе до берега, течія зносить його вниз.

— Гей, Джуеле! — гукає Дьюї Делл.

Ми стоїмо з мотузкою в руках і бачимо, як він, добувшись берега, стає на ноги. Край води він нахиляється й щось піднімає. Тоді вертається берегом. Це він знайшов шнур для розмітки. Він зупиняється напроти. нас, роззирається, немов ще чогось шукає. Тато йде вздовж берега до вигину річки. Він хоче ще раз подивитись на мулів, округлі тіла яких плавають, тихо потираючись одне об одного там, де спокійна вода.

— Де ви діли молоток, Верноне? — питає Джуел.

— йому дав,— відповідає Вернон, киваючи на Вардамана. Вардаман дивиться, де тато. Потім обертається до Джуела.— Разом з косинцем.

Вернон не спускає погляду з Джуела. Він підходить до берега, минає мене й Дьюї Делл.

— Іди звідси,— кажу я їй. Вона нічого не відповідає, дивиться то на Джуела, то на Вернона.

— Де молоток? — питає Джуел.

Вардаман біжить угору схилом і приносить його.

— Він важчий за пилку,— каже Вернон.

Кінець шнура Джуел прив'язує до ручки молотка.

— У молотку більше дерева,— каже Джуел. Він і Вернон стоять один проти одного, дивляться на Джуелові руки.

— Але він пласкіший,— каже Вернон.— Пливуча його частина втричі довша. Візьми краще рубанок.

Джуел дивиться на Вернона. Вернон теж високий; обидва довгі й кощаві, вони стоять лицем у лице, змоклий одяг(|шіль(но ^бля^є рлд.

Лон Квік міг навіть за хмарним небом визначити час із точністю до десяти хвилин. Здоровань Лон, звичайно, не малий Лон.

— Чому ти не виходиш з води? — питаю я.

— Він не попливе так, як пилка,— каже Джуел.

— Попливе скоріш як пилка, ніж як молоток,— каже Вернон.

— Закладіться,— каже Джуел.

— Нащо мені закладатись,— відказує Вернон.

Вони стоять там, дивляться на непорушні Джуелові руки.

— Чорт! — каже Джуел. — Ну нехай тоді рубанок.

Отож вони беруть рубанок, прив'язують до шнура і знову лізуть у воду. Тато йде назад понад берегом. Зупиняється на хвильку й дивиться на нас, згорбатілий, зажурений, мов хирявий бичок чи старий цибатий птах.

Вернон і Джуел вертаються, долаючи течію.

— Забирайся з дороги! — каже Джуел до Дьюї Делл.— Вилазь із води.

Вона приступає ближче до мене, щоб дати їм пройти, Джуел тримає рубанок високо в руці, наче це щось ламке, синя шворка тягнеться за ним через плече. Вони проходять повз нас і зупиняються, стиха переговорюючись про те, де саме перекинулась підвода.

— Дарл повинен знати,— каже Вернон. Вони дивляться на мене.

— Я не знаю,— кажу я.— Мене тоді вже не було на підводі.

— Чорт! — вирива́ється у Джуела.

Вони обережно рухаються далі, долаючи течію, намацуючи ногами брід.

— Мотузки не попустив? — питає Вернон.

Джуел не відповідає. Він кидає погляд на берег, щось зважує, тоді на воду. Потім шпурляє рубанок якомога далі від берега, пропускає шнур поміж пальців, що їх натирає аж до синяви. Коли шнур перестає бігти, він передає його Вернонові.

— Краще-но я зараз,— каже Вернон.

Знов Джуел не відповідає; ми стежимо, як він пірнає під воду.

— Джуеле! — скиглить Дьюї Делл.

— Тут неглибоко,— каже Вернон.

Він не оглядається. Він стежить за водою в тому місці, де зник Джуел.

Коли Джуел виринає, в руках у нього пилка.

Тато стоїть біля підводи, коли ми там проходимо, і жмутком листя стирає дві багнисті плями. Проти густого чагарника Джуелів кінь виглядає, мов клаптювата ковдра, повішена на вірьовці.

Кеш лежить непорушно. Ми стоїмо над ним, тримаючи рубанок, пилку, молоток, косинець, рулетку й шнур, а Дьюї Делл сидить навпочіпки і підводить його голову.

— Кеше,— каже вона,— Кеше!

Він розплющує очі, натужно втуплюється у наші схилені навкруг обличчя.

— Чи ж був хто на світі такий нещасний? — каже тато.

— Глянь, Кеше,— кажемо ми, підносячи інструменти так, щоб він міг бачити.— Що в тебе ще було?

Він силкується заговорити, голова його хилиться, очі заплющуються.

— Кеше,— кажемо ми,— Кеше!

Він одвертає голову, бо його нудить. Дьюї Делл обтирає йому рота мокрим крайчиком сукні. Тепер він може подати голос.

— Ось його розводка,— каже Джуел.— Новенька, він купив її разом з рулеткою.

Він одвертається й відходить. Вернон дивиться йому вслід, все ще чттїПШ. підводиться і йде за Джуелом до води.

— Чи ж був хто на світі такий нещасний? — каже тато.

Він цибато нахилений над нами, бо ми ж навпочіпки, сам схо" жий на недоладну фігурку, що її з неподатного дерева вирізьбив п'яний карикатурист.

— Таке мені випробування,— каже він.— Але я не дорікаю їй за це. Ніхто не може сказати, що я дорікаю їй за це.— Дьюї Делл уже опустила Кешеву голову на згорнену куртку, трохи відсунувши її набік, щоб він не вимазався у блювотині. Поруч лежить його інструмент.— Можна сказати, йому ще поталанило, що це та сама нога, яку він зламав, упавши з церкви,— каже тато.— Але я не дорікаю їй за це.

Джуел і Вернон знову в річці. Звідси здається, що вони зовсім не сколихують поверхні води — то так, наче вода одним махом розітнула їх, і верхні половини їхніх тіл посуваються по водному плесу з безмежно педантичною і кумедною обережністю. Ця картина така мирна, як і котрийсь механічний пристрій, коли за довгий час призвичаїшся до його вигляду й гулу. Це так, немовби той згусток, що є людиною, розпався на безліч первісних рухів, бачень і слухів, які самі собою сліпі й глухі, і шал завмер сам у собі, поглинутий застоєм. Коли Дьюї Делл сидить навпочіпки, її намокла сукня вимальовує в мертвих очах трьох незрячих чоловіків, образ тих кумедностей ссавецького життя, які утворюють обрії й падоли цієї землі.

КЕШ

Вона нерівно лежала. Казав я їм, що коли хочуть везти й нести її у рівновазі, то треба було б...

КОРА

Якось ми розбалакалися з нею. Вона ніколи не була дуже побожна і не стала побожною навіть після тих літніх проповідей просто неба, коли брат УїтфІлд змагався з її духом, коли він вирізнив її, щоб приборкати пиху її грішного серця. Я вже не раз їй це говорила, тож і знов сказала:

— Бог дав тобі дітей на полегкість твоєї тяжкої земної долі, як знак його власного страждання й любові, бо в любові ти зачала и породила їх.

Я так сказала, бо вона вважала любов бога і свій обов'язок щодо нього як щось самоочевидне, а така поведінка не могла йому подобатись. Я сказала:

— Він дарував нам слово, щоб ми невтомно славили його,— бо ж на небі одному грішникові більше раді, ніж сотні тих, які ніколи не грішили.

А вона на те:

— Свій гріх я визнаю і спокутую кожним днем свого життя. І я сказала:

— Та хто ти така, щоб знати, що гріх, а що не гріх? Про це лише бог судить, а ми тільки підносимо хвалу його милосердю і його святому імені, щоб чули смертні,— бо він один може заглянути в серце, і що хоча жіноче життя, може, й праведне в людських очах, жінці не дано знати, чи нема гріха в її серці, поки вона не відкрила серця перед господом і не дістала його благословення.— І ще я сказала: — Якщо ти вірна дружина

— це ще не доказ, що нема гріха у твоєму серці, і якщо твоє життя тяжке — це ще не доказ, що на тебе зійшло господнє благословення.

А вона на те:

— Я знаю свій гріх. Знаю, що заслужила на покару. Я не нарікаю. І я сказала:

— Це пиха твоя — замість нього судити про гріх і спокуту. Така а "всесвіт" мв 113

доля нас, смертних,— страждати й підносити хвалу йому, котрий знає, що таке гріх і через випробування та знегоди дає нам змогу спокутувати гріхи наші, амінь. Ти не можеш судити про це навіть після того, як брат Уїтфілд, благочестивий муж, якому й рівні не знайдеш, молився за тебе й змагався за твою душу, як не зумів би ніхто інший,— сказала я.

Бо таки не нам судити про свої гріхи, не нам знати, що таке гріх в очах господа. У неї було тяжке життя, але таке ж воно й у кожної жінки. З її слів хтось би подумав, що вона знає про гріх і спасіння більше за самого господа бога* більше за тих, хто змагався й долав гріх на земному падолі. Коли всього її гріха — надмірна прихильність до Джуела, котрий ніколи не відчував любові до неї і був сам по собі карою божою, тоді як по-справжньому її любив Дарл, що мав на собі знак божий, що диваком його вважали ми, смертні. Я сказала:

— Ось твій гріх. І твоя йокара. Джуел твоя покара. Але де твоє спасіння? Життя-бо надто коротке,— сказала я,— щоб сподіватися на вічне милосердя. А бог гнівливий. Йому судити й визначати міру, а не тобі.

— Знаю,— вона на те.— Я...— і замовкла, аж я спитала:

— Що знаєш?

— Нічого,— відказала вона.— Він мій хрест, і він буде мені спасінням. Він спасе мене від води й від вогню. Навіть якщо я все життя змарнувала, він мене спасе.

— Звідки тобі це знати, коли ти не відкриваєш серце йому й не підносиш голоса на його хвалу? — спитала я.

І тоді я зрозуміла, що не бога вона має на думці. Я зрозуміла, що, пройнята пихою свого серця, вона блюзнить. І я там таки впала навколішки. Я благала її, щоб і вона це зробила, щоб відкрила серце своє, вигнала з нього диявола пихи й поклалась на милість господню. Але вона не захотіла. Вона просто сиділа, сповнена власною марнолюбністю й пихою, що замкнули її серце перед богом і прихистили натомість цього себелюбного смертного хлопця. Стоячи на колінах, я молилася за неї. Я молилася за цю бідну засліплену жінку так, як ніколи ще не молилася за себе й за своїх близьких.

ЕДДІ

Післяполудневої пори, коли уроки в школі скінчилися і забрався останній з цих сопливих шмаркачів, я не пішла додому, а спустилася до джерела, де могла собі побути в тиші й віддатися своїй ненависті. Там о цій годині було тихо, тільки вода жебоніла, і сонце спокійно хилилось до лісу, і стояв тихий запах вогкого прілого листя та свіжої землі, найдужче відчутний опровесні, бо тоді бувало гірше, ніж коли.

Я й досі пам'ятаю батькові слова, що любив приказували: сенс життя в тому, щоб готуватися до тривалої смерті. І коли я день за днем мусила дивитись на них,' цих школярів та школярок, з їхніми потаємними шкурними думками, з кров'ю, в кожного окремішною від крові інших, і від моєї також, і думати, Що ось Така чи не єдина моя змога приготуватися до смерті, в мені прокидалася ненависть до батька за те,

що він зачав мене. Я тільки тим і розважала душу, Що як вони вчинять бешкет, я їх відшмагаю. Коли падала різка, я відчувала її у себе на тілі; коли ті синці та пруги набрякали, то була моя власна кров, і з кожним ударом різки я думала: тепер ти мене знатимеш! Тепер я частка твого потаємного й шкурного життя, відколи твоя кров схрестилася з моєю навік-віків!

Так я прийняла Енса. Кілька разів я бачила, як він проїжджає повз школу, і лише потім дізналася, що для цього йому доводилося завертати вбік аж на чотири милі. Я помітила, що він починає сутулитись, цей високий молодик, який ставав схожим на цибатого птаха, зіщуленого на передку від холоду. Він проїжджав повз школу, підвода

порипувала, він повільно обертав голову, щоб бачити шкільні двері, І ось він уже зникав за поворотом. Одного дня я підійшла до дверей і постояла там, коли він проїжджав. Помітивши мене, він швидко відвів погляд і більше не озирався.

Опровесні бувало гірше, ніж коли. Іноді я думала, що не витримаю цього — лежати цілу ніч у ліжку й чути, як дикі гуси летять на північ, як їхній гелгіт завмирає угорі й удалині серед цієї дикої темряви. А вдень не могла дочекатись, поки забереться останній з учнів і я зможу піти до джерела. Отож того дня, коли я підвела голову й побачила, як стоїть Енс у недільному костюмі й крутить без кінця капелюха в руках, то сказала:

— Якщо ви маєте у родині жінок, то чого вони, ради всього святого, не примусять вас постригтися?

— Не маю я їх,— відказав він. І раптом додав, спускаючи на мене свої очі, як двох мисливських псів на чужому подвір'ї.— Тим-то я й приїжджаю до вас.

— А щоб плечі ви тримали рівніше — вам теж ніхто не може сказати? — спитала я.— Але ж ви маєте хату. Мені казали, що у вас є хата й непогана ферма. І ви живете там один і самі вправляетесь, так? — Він усе дивився на мене, а капелюха крутив у руках.— Нова хата,— сказала я.— Ви збираєтесь одружуватися?

І він повторив, не відриваючи від мене очей:

— Тим-то я й приїжджаю до вас. Згодом він сказав мені:

— Нікого я не маю. Тож ніхто вас і не обтяжуватиме. Але ви, здається, не можете цього самого про себе сказати.

— Ні. Я маю рідню. У Джефферсоні. Лице його трохи спохмурніло:

— Що ж, невелика власність у мене є. Я працьовитий, маю добре чесне ім'я. Я знаю, які ці городяни, але якби мені з ними переговорити....

— Вони вас, може, й вислухають,— не дала я йому докінчити,— проте поговорити з ними буде важкувато.— Він пильно подивився на мене.— Вони на цвинтарі.

— Але ті, хто живі,— сказав він.— З ними можна було б.

— Справді? — засумнівалась я. — Не знаю. Більше нікого у мене нема.

Так я прийняла Енса. І коли дізналася, що чекаю Кеша, зрозуміла: життя — це страшна річ і нічого з цим не вдієш. Ось тоді мені стало ясно: слова ні до чого, вони непридатні навіть для того, щоб називати ними те, що вони мають означати. Коли він народився, я переконалась, що материнство винайшов той, хто мусив створити для цього слово, бо тим, які мають дітей, байдуже, є воно чи нема. І страх винайшов хтось такий, хто ніколи не знав страху, і гордощі — хто ніколи не мав

гордощів. Я зрозуміла, що зовсім не в тому суть, чи у них сопливі носи, а в тому, що ми мусимо заманювати одне одного словами, схожі на павуків, які, повиснувши на випущеній з рота павутинці, крутяться й поколихуються, а ніколи не доторкаються, і що тільки через шмагання лозиною їхня кров і моя може злитись в один струмінь. Я зрозуміла, що не в тому суть, що день у день мали порушувати мою самотність, бо по-справжньому вона порушилась тільки тоді, коли з'явився Кеш. Адже навіть Енс у ті ночі не міг її порушити.

Він теж мав слово. Любов, він так це називав. Але я вже у словах зневірилася. Я ж знала, що це слово, як і всяке інше, лише заповнює порожнечу, що коли настає пора, для цього не треба ніякого слова, так само, як не треба його для гордощів або страху. Кеш не потребував казати мені це слово, ані я йому, і я собі вирішила: нехай Енс і заманює ним, коли хоче. Тож так і було: Енс чи любов, любов чи Енс, те чи те — однаково.

Я думала про це й тоді, коли лежала поруч з ним у темряві, а

Кеш спав у колисці на відстані руки від мене. Я думала А про те, що

як він прокинеться й заплаче, дам йому грудь. Енс чи любов — однаково. Моя самотність була порушена, але опісля завдяки цьому ж таки й відновлена — час, Енс, любов, і все що завгодно поза цим обводом.

Потім я виявила, що чекаю Дарла. Спершу я не хотіла цьому повірити. Потім я була певна, що вб'ю Енса. Він же все одно що ошукав мене, сховавшись за словом, як за паперовою ширмою, і крізь неї затопив мені в спину. Ще потім, однак, я зрозуміла, що ошукали мене слова куди давніші за Енса і любов, і що це саме слово ошукало й Енса, і що моя помста полягатиме в тому, щоб він ніколи про неї не довідався.

Отож після того, як народився Дарл, я попрохала Енса: присягнися, що відвезеш мене у Джефферсон, коли я помру, бо мені стало ясно, що батько правду казав, хоч він і знав про неї не більше, ніж я про свою неправду.

— Дурниці,— сказав Енс,— нічого нам сушити цим голови, маючи тільки двох їх.

Він не знав, що вже тоді був мертвий. Іноді я лежала обік нього у темряві, слухаючи землю, що тепер увійшла в мою плоть і кров, і думала: Енс. Чому Енс, чому ти Енс? Я думала про його ім'я, аж поки це слово ставало таке формою, як глечик, і стежила, як Енс перетворюється на рідину й заповнює його, як холодна патока переливається з темряви у глечик, і посудина стоїть уже повна й непорушна, така значлива, але зовсім нежива, як от дверна пройма без дверей; згодом дивлюся — а я вже й назву самого жбана забула. Я думала: обрис мого тіла, там, де я була незайманою, має вигляд і я не могла

подумати — Енс, не могла згадати Енса. Воно не те, що я могла подумати про себе, ніби я перестала бути займаною, бувши вже три роки в шлюбі. І коли я так думала: Кеш і Дарл, аж поки їхні імена завмирали й застигали голою формою і потім розпливалися, я казала сама собі: "Ну й нехай. Це байдуже. Байдуже, як їх називають".

Отож коли Кора казала мені, що з мене погана матір, я думала, як слова витягуються в тоненьку лінію, рухливу й марну, і як страшно проходять вчинки на землі, припадаючи до неї, аж за деякий час обидві лінії настільки розходяться, що від однієї до другої і не переступити, і про те, що гріх, любов і страх — це лише звуки, якими люди, що ніколи не грішили, не любили й не страхалися, висловлюють те, чого вони ніколи не зазнали й не можуть зазнати, поки не забудуть цих слів. Як от Кора, що не вміє й поїсти як слід приготувати.

Все вона мені товкмачила, як багато я завдячую своїм дітям, Ен-сові, богу. Я дала Енсові дітей. Я за них не прохала. Я навіть того не прохала, що бог міг би мені дати: не-Енса. У цьому був мій обов'язок перед Енсом — не прохати нічого такого, і я його виконала. Я хотіла бути сама собою, і погодилася, щоб він злився з обрисом і луною власного слова. Це було більше, ніж він сподівався, він і не міг цього сподіватись і залишатися Енсом, що заманював сам себе словом.

І тоді він помер. Він і не знав, що вже мертвий. Я лежала обік нього у темряві й слухала, як темна земля звістує про господню любов, про божу красу і божий гріх, і відчувала темне безголосся, де одні слова є вчинками, а інші слова не-вчинками, просто прогалинами в людському недоборі, подібними до крику гусей із дикої темряви у давні жаскі ночі, — вони підступають до вчинків, мов сироти, яким показали в юрбі два обличчя й сказали: онде твій батько, а онде матір.

Я вірила, що це було моє відкриття. Я вірила, що головне — обов'язок перед живими, перед цією жахливою кров'ю, червоною гіркою кров'ю, яка нуртує по всій землі. Про гріх я думала, як от про одяг, що його ми обоє з обачливості носимо перед лицем світу, оскільки він — це він, а я — це я; гріх ставав ще більшим і жахливішим від того, що він був знаряддям господа, котрий і створив гріх, щоб освя-

Ш

тити створений ним гріх. Коли я чекала його в лісі, ще перед тим, як він мене побачить, я думала про нього, як про вбраного в гріх. Я думала, що й він про мене думав, як про вбрану в гріх, сам ще принадніший, бо шати, якими він прикривав гріх, були освячені. Я думала про гріх саме як про шати, які ми скидаємо, аби уподібнити й прино-ровити цю жахливу кров до забутої луни мертвого слова в повітрі. Тоді я знову лягала з Енсом — я не брехала йому, я просто відмовляла, так само, як відмовляла дати грудь Кешеві чи Дарлові, коли минав їхній час,— і слухала безголосу мову темної землі.

Я нічого не приховувала. І не намагалась нікого обманювати. Це мені було ні до чого. Я тільки вживала застережних заходів, які він вважав потрібними, щоб зберегти свою честь, але не мою безпеку, так само як-от носила одяг перед лицем світу. І я бачила, що коли Кора розмовляла зі мною, високі мертві слова часом втрачали навіть своє мертве звучання.

А потім це минуло. Минуло у тому розумінні, що він відійшов, і я знала, що хоч і бачитиму його знову, вже ніколи більше не побачу, як він хутко й потай іде до мене лісом, вдягнений у гріх, як у вишукані шати, що поколихуються на ньому від швидкої потайної ходи.

Але для мене це не минуло. Не минуло в розумінні початку й кінця, бо для мене тоді взагалі ніщо не мало ні початку, ні кінця. Я навіть не підпускала до себе Енса — не те, що відсторонила його, а просто це було так, наче ніколи й не бувало інакше. Мої діти були тільки від мене, від дикої крові, що нуртує в усій землі, вони були від мене й від усього живого, вони були ні від кого й від усіх. І тоді я виявила, що чекаю Джуела. Коли я усвідомила це, йому було вже два місяці.

Мій батько приказував: сенс життя в тому, щоб готуватися до смерті. Я зрозуміла, нарешті, що він мав на увазі, хоч він і сам цього як слід не знав, бо чоловікові не дано знати, як треба прибрати домівку опісля. Однак я таки свою прибрала. Щойно народивши Джуела, я лежала при світлі лампи, підперши голову, дивилася, як-то закривають і зшивають, ще до того, як він почав дихати,— дика кров винурту-валася і голос її стих. Лишилося тільки молоко, тепле й заспокійливе, і я спокійно й мовчки чекала, ладнаючись прибрати свою домівку.

Як відшкодування за Джуела я народила Енсові Дьюї Делл. Потім народила йому Вардамана — щоб компенсувати ту дитину, якої я його позбавила. І тепер він має трьох дітей — своїх, але не моїх. Я вже могла готуватись до смерті.

Одного разу я розмовляла з Корою. Вона молилася за мене, бо вважала, що я грішна, вона хотіла, щоб я стала на коліна й теж молилася. Що ж — у людей, для кого гріх — це голе слово, спокута —" так само тільки слово.

УЇТФІЛД

Коли мені сказали, що вона помирає, я цілу ніч змагався із сатаною і таки переміг. Тяжкість мого гріха розкрила мені очі, і я побачив, нарешті, світло істини й упав навколішки й висповідався перед господом, спитав його поради й дістав її.

— Встань,— пророк він.— Іди в той дім, де ти приховав живу брехню; визнай прилюдно свій гріх перед тими, на очах у яких ти зневажив моє слово. Це вони, це обдурений чоловік повинні простити тебе, а не я.

Отож я пішов. Я почув, що Таллів міст знесло, і сказав:

— Дякую тобі, о господи, всемогутній владарю наш,— бо ті не" безпеки й труднощі, які я мав здолати, свідчили, що він мене не покинув, і що коли він знов дарує мені свій святий мир і любов, то це для моєї душі буде ще принадніш після всіх цих випроб.— Не дай тільки мені загинути, поки я не виблагав, прощення у того, кого зрадив,— молився я.— Не дай мені спізнитися, не дозволь, щоб слово про наш із нею гріх зійшло з її уст, а не з моїх. Вона тоді присяглася, що ніколи цього не розповість, але ж постати перед лицем вічності — це такий жах! Хіба ж я не змагався лице в лице із самим сатаною? Нехай не ляже тягарем на мою душу Ще й порушення нею шлюбної обітниці. Нехай хвилі гніву твого обминають мене, поки я не очищу душу свою у присутності тих, перед ким завинив.

Це його рука провела мене неушкодженим через потік, не дозволила, щоб мене поглинули розбурхані води. Кінь мій пройнявся страхом, серце моє впало, коли колоддя й вивернені з корінням дерева

неслись на мене, мізерного; проте не здригнувся я душею: я знов і знов бачив, як в останню мить вони звертали з моєї путі, і голос мій перекрив гуркіт потоку:

— Хвала тобі, всемогутній господи божеі Нехай це. буде мені знак, що очиститься душа моя і знов я поверну собі твою любов!

І зрозумів я тоді, що маю прощення. Потік, небезпека були позаду, і знов їдучи верхи по тверді земній, коли мій Гефсиманський сад щораз ближчав і ближчав, я знайшов ті слова, яких потребував.

Я ввійду в дім, зупиню її, перше ніж вона почне говорити, і скажу її чоловікові:

— Енсе, я грішний. Вчини зі мною все, що твоя воля.

То було так, наче все це я вже сказав насправді. Моя душа почула себе вільнішою і спокійнішою, ніж за довгі роки, глибока вмиро-твореність огорнула мене. Повсюди я бачив його руку, в серці моєму звучав його голос:

— Не вгашай духу. Я з тобою.

Нарешті я під'їхав до Таллового будинку. Коли я був близько, вийшла його найменша дочка й озвалась до мене. Вона сказала, що її вже нема серед живих.

Я согрішив, о господи! Ти знаєш міру мого каяття й намір моєї душі. Але бог милостивий, він прийме намір за чин, він-бо знає, що коли я промовляв ті слова у своїй сповіді, вони були звернені до Енса, хоч його самого там і не було. Це він у своїй безмежній мудрості не дав зірватися зізнанню з її вмирущих уст, коли вона лежала у колі тих, хто любив її й довіряв їй, а я тим часом долав воду, стриману силою його руки. Хвала тобі у твоїй щедрій і всемогутній любові, хвала!

Я вступив у цей дім скорботи, у цю скромну оселю, де лежала ще одна грішна смертниця, що її душа постала перед страшним неминучим судом, земля їй пухом.

— Благословення господнє сьому домові,— прорік я.

ДАРЛ

Верхи на коні поїхав він до Армстідової ферми і верхи ж і повернувся, ведучи за повіддя Армстідових мулів. Ми запрягли їх і поклали Кеша на труну Едді. Коли ми поклали його, він знову виблював, тільки встиг вчасно одвернути голову, щоб підводи не забруднити.

— Всередині йому теж ушкодило,— сказав Верной.

— Кінь, мабуть, і в живіт його вдарив,— сказав я.— Вдарив він тебе у живіт, Кеше?

Він спробував щось сказати. Дьюї Делл знову обтерла йому рота.

— Що він каже? — спитав Верной.

— Що ти кажеш, Кеше? — спитала і Дьюї Делл.< Вона нахилилася.— Його інструменти,— пояснила вона.

Верной узяв їх і поклав на підводу. Дьюї Делл трішки піднесла Кешеві голову, щоб він побачив. Ми їхали далі; я й Дьюї Делл сиділи біля Кеша, підтримували його, а той їхав попереду верхи. Верной стояв і якийсь час дивився за нами. Потім обернувся й пішов назад до мосту.' Він ступав обережно, помахуючи рукавами сорочки, наче теж промок.

Він сидів на коні перед ворітьми. У воротях чекав Армстід. Ми зупинились, він скочив а коня І ми зняли Кеша й внесли в хату, де місіс

Армстід уже приготувала постіль. Там вона й Дьюї Делл залишилися роздягти його.

Ми пішли за татом до підводи. Він сів на підводу й заїхав на подвір'я, ми ззаду йшли пішки. Те, що ми промокли, нам стало в пригоді, бо Армстід сказав:

— Заходьте, будь ласка, в хату. А оце там можете поставити. Він ішов за нами, ведучи коня, тоді зупинився біля підводи, повіддя в руках.

— Дякую,— сказав тато.—4 Ми й у повітці оно влаштуємось. Вам ї так з нами морока.

— Заходьте в хату,— повторив Армстід.

На багряному його обличчі знов дерев'яний вираз, цей зухвалий, понурий і суворий вираз, немов обличчя й очі були з дерева різного кольору, одне страшенно бліде, друге страшенно темне. Сорочка на ньому почала підсихати, але ще прилипала до тіла при кожному порусі.

— Вона б це оцінила,— сказав тато.

Ми випрягли мулів і загнали підводу в повітку. З одного боку вона не мала стіни.

— Заходьте ж у хату,— знову повторив Армстід.

— Дякую вам,— відповів тато.— Коли б ваша ласка, то дали б їм трохи перекусити. *

— А то ж як,— сказав Армстід.— Лула догляне Кеша і зразу ж приготує вечерю.

Він повернувся до коня і почав знімати сідло, мокра сорочка липла до тіла, коли він рухався. Тато не схотів іти в хату.

— Заходьте поїсте,— сказав Армстід.— Зараз буде готове.

— Щось мені не хочеться,— відповів тато.— Дякую вам.

— Та заходьте, обсохнете й поїсте,— сказав Армстід.— Тут усе буде гаразд.

— Хіба що заради неї,— сказав тато.— Тільки заради неї перекушу. Нема в мене вже ні запрягу, нічого. Але вона буде вам усім вдячна.

— Та чого там,— сказав Армстід.— Заходьте, хлопці, підсохнете.

Проте після того як Армстід дав татові чарку, йому відлягло, а коли ми пішли глянути на Кеша, він з нами не пішов. Коли я оглянувся, він саме заводив коня до клуні, він уже говорив про те, щоб дістати новий запряг, а до вечері майже й зовсім наче сторгувався за нього. Він там у клуні, спритно прослизає проз того невгомонно вертливого вихра, заходить з ним у стійло. Вилазить на ясла, скидає сіна, тоді виходить, шукає і знаходить шкребачку. Потім вертається і швидко прошмигає проз нищівний удар копита і вихоплюється вгору навпроти коня, де той уже не може його дістати. Він орудує шкребачкою в небезпечній близькості до копит, сам спритний, мов акробат, і в любовному захваті кляне коня на всі заставки. Кінь закидає голову, щирить зуби, його вибалушені очі бликають у присмерку, наче мармурові кульки на барвистому оксамиті, коли він товче коня шкребачкою по морді.

АРМСТІД

Але ж на тобі,— на той час, коли я налив йому ще одну чарку віскі,— вечеря тільки ось-ось мала бути,— а він уже, можна сказати, встиг і мулів у когось сторгувати, в кредит. І ще й почав вередувати та

перебирати, мовляв, ця пара йому не подобається, він не викидатиме грошей за нічого не вартих мулів, це було б наче курям на сміх.

— Побалакайте-но зі Сноупсом,— сказав я.— Він має кілька пар. Може, одна з них вам і підійде.

Тоді він заплямкав губами, дивлячись на мене так, немов я мав єдиний на всю округу запряг мулів і не погоджувався його продати йому, хоч насправді якби нг мої мули, вони б з мого подвір'я так і не виїхали. Тільки ж не знаю, що вони стали б робити, розжившись на мулів. Літлджон мені казав: греблю в долині Гейлі на цілих дві милі розмило, і до Джефферсона тепер тільки одна дорога — аж округ Мотт тсона. Але це вже Енсів клопіт.

— Важко з ним мати діло,— каже він, плямкаючи губами. Та коли після вечері я дав йому ще чарочку, він трохи звеселів. Він хотів іти в клуню й там і просидіти при ній ніч. Певно, думав, що як сидітиме досить довго напоготові, Санта Клаус підкине йому запряг мулів.

— Але все-таки я його, мабуть, умовлю,— каже він.— Людина людині підсобить у скруті, коли вона має хоч краплю християнської крові.

— Таж ви можете моїх мулів позичити,— сказав я, і він добре знав, що це я цілком певно кажу.

— Дякую вам,— сказав він.— Але вона хотіла б їхати на власних.— Я теж добре знав, що він каже цілком певно.

Після вечері Джуел поїхав верхи до Закрута по Піболі. Я чув, що Піболі мав сьогодні бути там у Варнера. Повернувся Джуел близько півночі. Піболі подався кудись за Інвернес, але з Джуелом приїхав дядько Біллі зі своєю ветеринарною сумкою. Бо, як казав він, людина не дуже й відмінна від коня чи там мула, хіба тільки тямко-витістю бідніша.

— Що з тобою, парубче? — питає він Кеша.— Принесіть-но сюди матрац, стілець та чарочку віскі,— це вже до нас.

Він примусив Кеша випити віскі, а тоді випровадив Енса

за двері.

— Йому ще поталанило, що це та сама нога, яку він минулого літа зламав,— журно каже Енс, плямкаючи губами й покліпуючи.— Хоч це добре.

Ми постелили матрац Кешеві під ноги, на матрац поставили стільця, сіли на нього вдвох з Джуелом, дівчина тримала лампу, а дядько Біллі взяв пучку тютюну й заходився до роботи. Кеш довгенько таки опирався, перше ніж зімлів. Потім уже лежав тихо, і тільки великі краплини поту застигли у нього на обличчі, так наче почали котитись, а тоді зупинилися й стали його чекати.

Коли він очуняв, дядько Біллі вже склався й пішов. Кеш усе силкувався щось сказати, аж урешті дівчина нахилилась і витерла йому рота.

— Його інструменти,— сказала вона.

— Та приніс я їх,— сказав Дарл.— Я забрав.

Кеш знову спробував заговорити, і вона нахилилась.

— Він хоче їх побачити,— сказала вона.

Отож Дарл приніс ті інструменти, їх розклали біля постелі, щоб він міг простягти руку й помацати, коли йому покращає.

А вранці Енс узяв коня й поїхав у Закрут до Сноупса. Вони з Джуелом постояли на подвір'ї й переговорили, потім Енс сів верхи й від'їхав. Гадаю, це Джуел уперше дозволив кому-небудь сісти на свого коня, бо поки Енс не вернувся, він увесь час неприкаяно снував туди-сюди й поглядав на дорогу, немов щохвилини мав кинутись у погоню за Енсом і відібрати коня.

Годині о дев'ятій почало вже припікати. Ось тоді я й побачив першого канюка. Раніше, мабуть, туман заважав. В усякому разі, поки добре не розвидніло. На щастя, вітерець віяв не в бік хати. Але вже коли я їх побачив, мені здалося, що запах чути й серед поля, за цілу милю від садиби, а вони без кінця кружляли й кружляли, щоб на всю околицю було знати, що у мене в клуні.

Я був ще за добрих півмилі від хати, коли почув, як верещить цей хлопчисько. Я подумав — у криницю впав абощо, і метнувся щодуху на подвір'я.

Там їх більше десятка сиділо на гребені клуні, хлопчисько ганявся за одним по двору, наче за індиком, а той трохи злетить, щоб ухилитись, і знов сяде на дах повітки, де там він побачив його на труні. Припікало вже добре, і вітер уліг, чи перемінився, чи тощо, тож я пішов пошукати Джуела, коли це й Лула вийшла.

— Зроби що-небудь,— сказала вона.— Це ж наруга.

— Оце ж я й збираюся,— сказав я.

— Наруга,— повторила вона.— Судити його треба, що так з нею чинить.

— Він хоче її поховати якнайладніше,— сказав я. Розшукавши Джуела, я й кажу йому, що, може, він узяв би одного

з моїх мулів та поїхав у Закрут — де там Енс. Він нічого не відповів. Тільки бликнув на мене тими своїми більмами, щелепи йому побіліли, мов кістки, та й пішов гукати Дарла.

— Що ти надумав? — спитав я. Він не відповів. Показався Дарл.

— Ходім,— сказав Джуел.

— Чого ти хочеш? — спитав Дарл.

— Відтягнімо підводу,— кинув Джуел через плече.

— Не дурій,— сказав я.— Не про це мова. Та й не зарадиш цим. Дарл теж був проти, але Джуела ніщо не проймало.

— Заткни свою чортову халяву,— гримнув він.

— Що тут, що там — однаково ж вона лишиться,— сказав Дарл.— Тоді її відтягнемо, коли тато повернеться.

— То ти мені не поможеш? — ошкірився Джуел, більма його спалахнули і обличчя затремтіло, як у лихоманці.

— Ні,— сказав Дарл.— Не поможу. Почекай, поки тато вернеться.

Стоячи у дверях, я дивився, як він штовхав і волік підводу. Я стояв на схилі, і раз мені навіть здалося, що він висадить нею задню стіну повітки. Потім подзвонили на обід. Я його гукнув, але він не оглянувся.

— Ходім пообідаємо,— сказав я.— Поклич хлопчака.

Він, однак, не відповів, тож я сам пішов обідати. Дівчина сходила по хлопчака, але вернулась без нього. Серед обіду ми почули, як він знову верещить, відганяючи того канюка.

— Наруга це,— сказала Лула.— Суща наруга.

— Він робить що може,— озвався я.— Сноупса за півгодини не вхоркаєш. Вони там у холодку й до вечора просидять, торгуючись.

— Робить, кажеш? — перепитала вона.— Робить!.. Він уже забагато наробив.

Що таки й правда: він майнув, а нам заморока. Бо не може він мулів ні в кого купити, тим паче у Сноупса, поки не матиме чогось такого під заставу, про що він досі не знав, що його можна б заставити. Отож прийшовши знов на поле, я подивився на своїх мулів — і так уже наче й розпрощався з ними на який час. А коли при кінці дня вернувся додому й побачив, як сонце смалить дах повітки, мені вже не дуже й шкода їх було.

Він вигулькнув якраз у ту мить, коли я вийшов на ґанок, де вони всі сиділи. Вигляд у нього був чуднуватий: ще жалюгідніший, ніж завжди, хоч водночас і якийсь гордий. То було так, наче він схитрував трохи, але не мав певності, як це сприймуть його ближні.

— Дістав-таки мулів,— заявив він.

— Купили у Сноупса? — поцікавився я.

— Сноупс не один такий у цій околиці, що знається на кумерції,— відказав він.

— Авжеж,— погодився я.

Він подивився на Джуела чудним таким поглядом, але той уже спустився з ґанку й рушив до коня. Певне, перевірити, чи не заподіяв йому чого Енс.

— Джуеле,— каже Енс. Джуел обернувся.— Ходи-но сюди,— Енс до нього.

Джуел ступнув крок назад і зупинився.

— Що таке? — спитав він.

— Отже, у Сноупса дістали,—сказав я.— Маю надію, він сьогодні-таки їх пришле? Виїхати ж треба взавтра раненько, бо дорога далека, через Моттсон.

Цю мить він раптом перемінився і знову прибрав звичайного свого мізерного вигляду, губи його заплямкали.

— Я роблю все що можу,— сказав він.— Бог свідок, що ледве чи кому-небудь доводилося зазнати стільки випробувань і насмішок, як мені.

— Коли хто зумів перехитрити Сноупса в оборудці — то він неабиякий мастак,— сказав я.— Що ви йому дали, Енсе?

Він не обернувся до мене.

— Я дав йому закладну під культиватор і сівалку,

— Але ж вони й сорока доларів не коштують! Хіба далеко ви заїдете таким дешевим запрягом?

Тепер вони всі дивились на нього, спокійно й напружено. Джуел стояв напівдорозі, чекаючи, коли зможе підійти до коня.

— І ще дещо дам,— сказав Енс.

Він знову заплямкав губами, вигляд у нього був такий, наче йому ось-ось заїдуть у зуби і він уже заздалегідь з цим примирився.

— А що саме? — спитав Дарл,

— Ч-чорт! — промовив я.— Беріть-но моїх мулів. Потім вернете. Я якось тут упораюся.

— Так он чого ти вчора ввечері нишпорив у Кеша по кишенях,— сказав Дарл. Він так це сказав, наче з газети вичитував, наче йому було байдужісінько. Тепер і Джуел підступив ближче, втупив у Енса ті свої осклілі очі.— А Кеш хотів на ці гроші балакучу машинку у Сю-рата купити,— докинув Дарл.

Енс усе плямкав губами. Джуел пильно дивився на нього. Навіть не кліпаючи,

— Але ж це тільки вісім доларів,— сказав Дарл байдужим тоном, наче йому до цього не було ніякого інтересу.— Якщо й їх докласти, все одно на пару мулів не вистачить.

Енс глянув швидко на Джуела, скоса так блимнув, потім знову схилив очі.

— Бог свідок, такого нещасного, як я...— сказав він.

Вони все ще мовчали. Просто дивились на нього, вичікуючи, а він ковзав очима у них по ногах, але не вище.

— І коня,— додав він.

— Це якого коня? — спитав Джуел.

Енс не ворухнувся. Чорти б його батькові, але якщо не можеш втримати синів у шорах, то вижени їх з хати, хоч і які вони дорослі. А коли вже й цього не можеш, то, чорти б його батькові, але мусиш тоді сам забратись. Я б таки так і вчинив, чорти б його батькові!

— Ти хочеш сказати, що мого коня запродав? — спитав Джуел. Енс стоїть, як стояв, руки обвисли.

— П'ятнадцять років у мене в роті нема жодного зуба,— каже він.— Бор це знає. Він знає, що п'ятнадцять років я не їм того харчу, який він призначив для людини, щоб вона підтримувала себе на силі, і я все призбирував цент за центом на нові зуби, але щоб родині не на шкоду — нехай, думаю, хоч колись зможу їсти призначений від бога харч. І я віддав ці гроші. Я собі подумав, що як я можу обійтись без харчу, мої сини могли б обійтись без верхового коня. Бачить бог, я так подумав.

Джуел стоїть, руками обперся, дивиться на Енса. Потім одводить погляд. Він подивився через поле, обличчя непорушне, мов камінь, ніби це хтось чужий говорить про чийогось там коня, а він і не слухає. Потім протягло так сплюнув, мовив: "Чорт!" — одвернувся, дійшов до воріт, одв'язав коня й сів верхи. І ще й не встиг він скочити в сідло, як кінь зрушив з місця, і ось вони вже мчать дорогою, наче сам Закон женеться за ними. І так вони й зникли з овиду, вдвох схожі на плямисту віхолу.

— Що ж,— кажу я.— Візьміть моїх мулів.

Але він не хотів. І заставатись вони не хотіли, коли цей хлопчак цілий день ганяв канюків під палючим сонцем, мало не так само здитинівши, як і всі вони.

— То хоча б Кеша тут залиште,— кажу я.

Але вони й на це не пристали. Постелили йому на труні постіль з ковдри, уклали там і поряд примістили його інструмент, тоді запрягли моїх мулів і з милю провезли підводу дорогою.

— Коли ми вас тут обтяжуватимем,— промовив Енс,— то гак і скажіть.

— Та ради бога,— заперечив я.— Тут вам буде добре. І безпечно. А тепер вернімся краще та повечеряймо.

— Дякуємо,— сказав Енс.— У нас ще трохи лишилося в кошику. Нам вистачить.

— Звідки це у вас? — спитав я.

— З дому.

— Та воно ж досі зіпсувалося,— сказав я.— Ходімте поїсте гаряченького.

Але вони так і не погодились.

— Думаю, ми обійдемося,— сказав Енс.

Тоді я пішов додому, попоїв, приніс їм у кошику і знову став кликати до себе.

— Дякуємо,— сказав він.— Гадаю, ми обійдемося.

Так я їх і покинув, коли вони посідали навпочіпки круг невеликого багаття, чекаючи бозна-чого.

Я знов подався додому. І все вони мені з думки не сходили, і той хлопець, що так шалено помчав конем. Більше їм його й не бачити. Чорти б його батькові, але я й не став би дорікати йому. Не за те, що він не схотів віддати свого коня, а за те, що вирвався від такого три* клятого бевзя, як Енс.

Десь отак я тоді думав, Але ж чорти б його батькові, який не триклятий цей Енс, а чимось же він спонукає людей допомагати йому — навіть коли знаєш, що за хвильку сам же й картатимеш себе за цю дурість. Бо от не минуло й години після снідання, це вже другого ранку, як приїхав Юстас Грімм, наймит Сноупсів, з двійком мулів і питає, де Енс.

— Вони ж з Енсом наче не зійшлися,— сказав я.

— Звісно,— сказав Юстас.— Вся затримка була за конем. Я так і сказав хазяїнові, він віддає цих мулів за п'ятдесят доларів, бо якби його дядько Флем утримав цих техаських коненят, яких мав, то Енс би ніколи...

— За конем? — перепитав я.— Енсів син забрав цього коня й рвонув учора ввечері, він уже напівдороги до Техасу, і Енс...

— Я й не знаю, хто його привів,— сказав Юстас.— Нікого я не бачив. Просто знайшов коня в стайні оце вранці, коли прийшов нагодувати худобу, і сказав хазяїнові, і він звелів пригнати сюди мулів.

Ну, але тепер цього хлопця вони й у живі очі не побачать, це вже безперечно. Хіба, може, на різдво листівка від нього з Техасу прийде. І якби не зробив цього Джуел, то зробив би я це вже я йому завдячую. Чорти б його батькові, якщо Енс не вміє мани напускати на людей І Чорти б його батькові, якщо він не справжній проноза!

ВАРДАМАН

Тепер їх семеро, ходять малими чорними колами* Дивися, Дарле,— кажу я.— Бачиш?

Він дивиться вгору. Ми бачимо, як вони описують малі чорні довгасті кола, самі непорушні.

— Учора було їх тільки четверо,— кажу я. Тепер на клуні сиділо більш як четверо.

— Знаєш, що я зробив би, коли б він знову спробував сісти на підводу? — питаю я.

— І що ж ти зробив би? — питає Дарл.

— Не дав би на неї сісти,— кажу я.— І на Кеша теж.

Кеш хворий. Він лежить хворий на труні. Але моя мама — рибина.

— У Моттсоні треба буде дістати ліки,— каже тато.— Доведеться-таки.

— Як тобі зараз, Кеше? — питає Дарл.

— Та нічого, не болить,— відказує Кеш.

— Хочеш, ми підмостимо вище? — питає Дарл.

Кеш зламав ногу. Він обидві ноги зламав. Тепер він лежить на труні, скручена ковдра в узголів'ї, а під коліна підсунуто поліняку.

— Мабуть, таки треба було залишити його в Армстіда,— каже тато.

Я ноги не зламав, і тато ні, і Дарл, а Кеш каже:

— Це просто через те, що трусить. Від цієї трясовиці воно натирається. А так не болить.

Джуел поїхав. Він на своєму коні ввечері поїхав.

— Це тому, що вона ж не хотіла, щоб ми були від когось залежні,— каже тато.— Бог свідок, я роблю все, що тільки в людській силі.

Чи це тому, що Джуелова мама — коняка, Дарле? — питаю я.

— Може, трішки мотузки поправити? — питає Дарл.

Ось чому Джуел і я залишилися в повітці, коли вона була на підводі, адже коні живуть у стайні, а я мусив весь час відганяти канюка від

— Та коли хочеш,— каже Кеш.

І Дьюї Делл ноги не зламала, і я теж. Кеш— мій брат. Ми зупиняємось. Коли Дарл послаблює мотузку, Кеша знову кидає в піт. Він стискує зуби.

— Боляче? — питає Дарл.

— Ні, краще вже, як було,—• стогне Кеш.

Дарл затягує мотузку по-старому. Кеш стискує зуби.

— Боляче? — питає він.

— Та нічого,— каже Кеш.

— Хочеш, щоб тато їхав; повільніше? — питає Дарл.

— Ні,— каже Кеш.— Часу нема. Нічого, мені не болить.

— У Моттсоні таки дістанемо ліки,— каже тато.— Доведеться.

— Скажи йому, нехай рушає,— каже Кеш.

Ми рушаємо. Дьюї Делл нахиляється й витирає Кешеві лице. Кеш — мій брат. Але Джуелова мама — коняка. Моя мама — рибина. Дарл каже, що коли ми знов доїдемо до річки, я зможу її побачити, а Дьюї Делл сказала: вона в труні, як вона могла звідти вибратись? Вона вибралась у воду крізь дірки, що я просвердлив, сказав я, і коли ми знов доїдемо до річки, я її побачу. Моя мама не в труні. Моя мама так не тхне. Моя мама — рибина.

— Ну й вигляд матимуть ці пироги, поки доберемося до Джефферсона,— каже Дарл.

Дьюї Делл не оглядається.

— Спробуй, може, продаси їх у Моттсоні,— каже Дарл.

— А коли ми до Моттсона приїдемо, Дарле? — питаю я.

— Завтра,— каже Дарл.— Якщо ці мули на потрух не розсип-ляться. Сноупс, певне, тирсою їх годував.

— Навіщо їх тирсою годувати, Дарле? —питаю я.

— Дивись,— каже Дарл.— Бачиш?

Тепер їх дев'ятеро, описують малі довгасті чорні кола.

Коли ми під'їжджаємо до підніжжя пагорба, тато зупиняє коней, і Дарл, Дьюї Делл і я злазимо. Кеш не може йти, бо він зламав ногу.

— Ну, гайда! — каже тато на мулів.

Вони натужуються, підвода скрипить. Дарл, Дьюї Делл і я йдемо за підводою під гору. На вершині пагорба тато знову зупиняє підводу, і ми сідаємо.

Тепер їх десятеро, описують на небі малі довгасті чорні КОЛИ

МОЗЛІ

Ненароком я підвів погляд і побачив, як вона заглядає у вітрину. Вона стояла віддалік від скла, ні на що, власне, не дивлячись, а просто повернувши в цей бік голову і втупившись у мене відсутнім поглядом, немов якогось знаку дожидала. Коли я знову глянув, вона вже підходила до дверей.

На порозі вона так наче загаялась, як то з ними буває, але зрештою ввійшла. На голові, на самому тім'ї, в неї був солом'яний капелюшок з цупкими крисами, у руках газетний згорток; я подумав, що у неї з чверть долара, ну щонайбільше — долар, і що вона постоїть часину і потім, можливо, купить дешевого гребінця чи пляшечку туалетної води, що для негрів, тож я її якийсь час не займав, мені тільки впало в око, що вона гарненька, хоч понура й вугласта, і що у своїй клітчастій сукенці й без косметики вона краще виглядає, аніж буде після того, коли врешті наважиться купити, що там надумала. Чи то хоча б скаже, чого потребує. Я знав, що вона вже наважилася ще до того, як увійшла. Але не слід їх квапити. Тож я й далі робив своє, подумавши, що нехай Алберт її обслужить, коли вернеться від крана з водоюаж це він підходить до мене.

— Ця жінка,— сказав він.— Краще ви самі поцікавтесь, чого вона хоче.

— А що їй треба? — спитав я.

— Не знаю. З неї нічого не витягнеш. Краще самі обслужіть її. Отож я зайшов за прилавок. Я побачив, що вона боса і стоїть собі

спокійнісінько — очевидно, не первина їй. Вона пильно подивилась на мене, притискаючи згорток; очі у неї такі чорні, як мені ще ніколи не траплялося бачити,— нетутешня, це ясно. Не пригадую, щоб я її раніш у Моттсоні бачив.

— Я вас слухаю,— кажу до неї.

Вона все мовчить. Втупилась на мене, незмигно так. Потім оглянулася на людей біля води. Потім перевела погляд далі, у глибину аптеки.

— Вас цікавить що-небудь з туалету? — спитав я.— Чи вам ліки треба?

— Отож саме,— сказала вона.

І знову з осторогою оглянулася на людей. Я подумав, що мати чи хтось там послав її по яку-небудь жіночу мазанину, а вона соромиться попросити. Я розумів, що якби вона сама до цього вдавалася, колір обличчя був би гірший, вже не кажучи про те, що в її віці ранувато ще на цьому знатись. Просто ганьба, як вони себе калічать! Але ж мусиш мати це у продажу, інакше прогориш.

— Ага,— сказав я.— Ви що хотіли б? У нас є...

Вона знову на мене подивилась, немов просячи змовкнути, і знову втупилася в глибину аптеки.

— Може, краще там,— сказала вона.

— Добре,— погодився я. Треба їм трохи попускати, так воно швидше. Я пішов за нею в задню кімнату. Вона поклала руку на дверцята.— Там далі нічого немає, там ми ліки готуємо,— сказав я.— Отже, що ви потребуєте? — Вона завмерла й подивилась на мене. Немовби запону з обличчя скинула, отакі були очі. І в тих очах і німа надія, і гірке

1 В Америці аптеки торгують газованою водою.

бажання розчаруватись—усе разом. Але в неї були якісь прикрощі, це вже безперечно.— Що з вами сталося? — спитав я.— Кажіть, що вам треба. Мені дуже ніколи.

Я не хотів її підганяти, але ж у нас тут з часом не так вільно, як там у них.

— Це по-жіночому,— сказала вона.

— Ага,— сказав я.— І це все? — Мені подумалось, що, може, вона молодша, ніж здається, і злякалася певних симптомів, чи, може, не ввійшло у неї в норму, як то буває у молоденьких жінок.— Де ваша мама?— спитав я.— Хіба у вас немає мами?

— Вона там, на підводі,— сказала вона.

— То чому б вам з нею не порадитися, перше ніж брати якісь ліки? — спитав я.— Будь-яка жінка підказала б вам.— Вона подивилась на мене, а я на неї і спитав: — Скільки вам років?

— Сімнадцять,— відповіла вона.

— Ага,— сказав я.— Мені здалося, можливо, ви...— Вона пильно дивилась на мене. Але то в них усіх в очах буває такий вираз, ніби вік тут ні до чого, ніби вони зроду все на світі знають.— У вас як, регулярно чи нерегулярно це буває?

Вона одвела погляд, але не рухнулася.

— Так,— сказала вона.— Мабуть, що так. Так.

— Тобто як? — не зрозумів я.— Ви не знаєте? — Це злочин і ганьба, але ж вони врешті-решт у когось таки купують! Вона стояла, не дивлячись на мене.— Вам треба, щоб воно припинилося? — спитав я.— У цьому справа?

— Ні,— сказала вона.— Не в цьому. Воно вже припинилося.

— Ну, тоді...— Голова її була ледь нахилена, як то завжди у них, коли вони з чоловіками ведуться,— що й не збагнеш, куди за мить блискавка вдарить.— Ви незаміжня? — спитав я.

— Ні.

— А-а,— сказав я.— І скільки минуло відтоді, як воно у вас припинилося? Місяців з п'ять?

— Тільки два,— сказала вона. п

— Що ж, у мене нема нічого такого, що ви могли б для цієї мети придбати,— сказав я.— Хіба що соску. І я вам раджу її купити, вернутись додому й сказати татові, якщо ви його маєте,— нехай примусить декого заплатити за вашу шлюбну ліцензію. Більше нічого вам не потрібно?

Але вона все стояла, не дивлячись на мене.

— У мене є гроші, я заплачу,— сказала вона.

— Це ваші власні чи він сам здогадався вам дати?

— Він мені дав. Десять доларів. Він сказав, що цього вистачить. —— У моїй аптеці на це не вистачить ні тисячі доларів, ні десяти

центів,— сказав я.— Послухайте моєї ради: їдьте додому і признайтесь своєму татові чи братам, якщо вони у вас є, або першому-ліпшому чоловікові, якого зустрінете дорогою. Але вона не рухалась.

— Лейф сказав, що я зможу це дістати в аптеці. Він сказав, щоб я пообіцяла, що ні він, ні я ніколи нікому не викажемо, шо ви нам продали.

— А я хочу, щоб ваш дорогенький Лейф сам по це прийшов, ось чого я хочу. Тоді моя думка про нього, можливо, трохи зміниться на краще. А ви можете вертатися додому й передати йому, що я сказав,— якщо тільки він зараз не на півдорозі до Техасу, в чому я не маю сумніву. Я — шанований аптекар, я тримаю аптеку й виховав родину і був членом парафії в цьому місті п'ятдесят шість років. Я б і сам вашим рідним розповів, якби знав, хто вони.

Тепер вона дивилась на мене, в очах був той самий відсутній погляд, що й тоді, коли я вперше побачив її через вітрину.

— Я ж не знала,— сказала вона.—Він мені казав, що я зможу дістати що-небудь таке в аптеці. Він казав, що, може, мені не схочуть продати, але якщо я матиму десять доларів і пообіцяю, що ніколи нікому не викажу...

—• Він не цю аптеку мав на увазі,— сказав я.—А якщо цю і якщо називав моє ім'я, нехай доведе. А ні, то я заявлю на нього в суд і він відповість, як того закон вимагає, можете так йому й переказати.

— Можливо, в іншій аптеці продадуть,— сказала вона.

— Мене це не стосується. Щодо мене, то...— Цю мить я глянув на неї. Тяжкувато їм живеться — інколи хлопець... Якщо взагалі можна чимось виправдати гріх, хоч я вважаю, що таки не можна. Та й те сказати, що життя ж і не повинно бути легким, бо тоді люди забудуть про чесноти й перестануть помирати.— Послухайте,— сказав я.— Викиньте все це з голови. Все, що ви маєте, це від бога, навіть коли він дияволом скористувався для цієї мети, тож нехай бог сам і позбавить вас цього, коли така буде його воля. Верніться до свого Лейфа з цими десятьма доларами й вийдіть за нього заміж.

— Лейф сказав, я зможу що-небудь дістати в аптеці,— повторила вона.

— То йдіть собі й діставайте,— сказав я.— Тут ви цього не дістанете.

Вона вийшла з тим своїм згортком, ледь човгаючи ногами по підлозі. На порозі вона знову загаялася. Крізь вітрину я бачив, як вона подалася вулицею.

Решту я знаю зі слів Алберта. Він розповів, що підвода зупинилась перед Грамметовою крамницею залізних виробів, а дами з'юрмились там і сям на вулиці, прикладаючи хусточки до носів, тоді як дядьки й хлопчиська, в кого носи загартованіші, поставали навколо підводи й слухали, як поліцейський торгується з незнайомцем. То був високий кощавий чолов'яга, він сидів на підводі й твердив, що вулиця — громадське місце і що він має на неї такі самі права, як і будь-хто інший, а поліцейський наказував йому проїжджати, людям це неможливо витримати. Трупові було вже вісім днів, казав Алберт. Вони приїхали з

якогось закутку в Иокнапатофській окрузі і волочать цього трупа до Джеффер-сона. Досі він уже, певне, перетворився на шматок перегнилого сиру серед мурашника, а ця їхня фіра, казав Алберт, ось-ось могла розвалитися— ще до того, як вони з міста виїдуть, чого й побоювалися люди,— ця підвода, на якій стояла саморобна домовина, а на постеленій поверх неї ковдрі лежав молодик з поламаною ногою, а батько й малий хлопчак сиділи на передку, і оце їх поліцейський силкувався спровадити з міста.

— Таж вулиця громадська,— каже той їхній старий.— І ми можемо тут зупинитися, щоб купити дещо, як усі інші люди. Гроші у нас є, ми заплатимо, закон не забороняє витрачати гроші, де хто хоче.

Вони зупинилися купити трохи цементу. Другий його син був у Грамметрвій крамниці й умовляв хазяїна розпакувати мішок і продати цементу на десять центів. Граммет кінець кінцем погодився, аби лиш його здихатись. Вони хотіли тим цементом якось зафіксувати молодикові поламану ногу.

— Та ви ж його в могилу зведете,— сказав поліцейський.— Через вас він без ноги зостанеться. Краще відвезіть його до лікаря, а небіжчика якомога швидше поховайте. Вас же можна посадити в тюрму за те, що ви створюєте загрозу для здоров'я людей!

— Ми робимо все що можемо,— відповів той старий. І став розсупонювати довжелезну історію, як вони мусили чекати, пеки вернеться підвода, і як змило моста, і як вони добиралися вісім миль до іншого Мосту, але той так само знесло, тож вони.вернулися назад і перебиралися вбрід, а мули потопились, і як вони дістали інших мулів і тоді виявили, що дорогу розмило, і довелося їм пробиратися через Моттсон, аж нарешті повернувся хлопець з цементом і звелів йому замовкнути.

За хвилину ми поїдемо^— сказав він поліцейському.

— Ми нікому не хочемо заважати,— додав батько.

— Відвезіть цього хлопця до лікаря,— сказав поліцейський хлопцеві з цементом.

— Та йому нічого такого нема,— відказав той.

— Не подумайте, що ми такі вже твердошкурі,— сказав поліцейський.— Але ж ви самі, гадаю, розумієте...

— Авжеж,— погодився той.— Ми від'їдемо, як тільки повернеться Дьюї Делл. Вона пішла віднести згорток.

Так вони й стояли серед людського гурту, що, тримаючись ледь осторонь, затискав носи хусточками, поки повернулася дівчина з газетним згортком.

— їдьмо,— сказав цементник,— ми й так багато часу згаяли.

І вони посідали на підводу й поїхали. А той сморід не відпускав мене й тоді, коли я пішов вечеряти. І коли наступного дня ми з нашим поліцейським зустрілись, я й кажу:

— Нанюхалися?

— Гадаю, вони вже у Джефферсоні,— сказав він.

— Або в тюрмі. Але, дякувати богові, це не наша тюрма.

— І то правда,— погодився він.

ДАРЛ

— Ось тут буде зручно,— каже тато. Він зупиняє мулів, сидить і дивиться на той будинок,— Звідти можна води принести.

— Добре,— кажу я.— Доведеться тобі, Дьюї Делл, попросити у них відро.

— Бог свідок,— каже тато.— Не хотів би я бути залежним від когось, бог свідок.

— Якщо побачиш велику бляшанку, то захопи,— кажу я. Дьюї Делл злазить з підводи, згорток усе в неї в руках.— Так і не вдалося продати пироги у Моттсоні,— кажу я.

Життя наше розчиняється у безвітрі й безгучності, втомливо повторюються втомливі рухи, відлуння споконвічних примусів, хоч нічия рука не смикає нас за шворку, а при заході сонця нас проймає шалом, рухи наші неживі, як у маріонеток. Кеш зламав ногу, тепер з пов'язки витрушується тирса. Життя з нього витікає вкупі з кров'ю.

— Не хотів би я бути залежним,— каже тато.— Бог свідок.

— Тоді йди сам принеси води,— кажу я.— Он у Кешевім капелюсі.

Дьюї Делл вертається з якимось чоловіком. Він залишається, а вона йде далі; постоявши трохи, він повернувся до будинку, став на ґанку й дивиться на нас.

— Краще його не знімати,— каже тато.— Тут і зробимо.

— Хочеш, щоб ми тебе зняли, Кеше? — питаю я.

— Хіба ми завтра не доберемося до Джефферсона? — каже він. У його погляді до нас запитання, зосередженість і смуток.— Я можу витерпіти.

— Тобі ж полегшає,— каже тато.— Вони тоді не тертимуться так.

— Я витерплю,— каже Кеш.— Це тільки зайва затримка.

— Але ми вже купили цементу,— каже тато.

— Я міг би витерпіти,— каже Кеш.— Таж тільки один день. Нема про що й говорити.— Він дивиться на нас, на схудлому й посірілому обличчі виступають самі очі, такі запитливі.— Пронесе й так,— каже він.

— Але ми його вже купили,— заперечує тато.

Я розбовтую цемент у бляшанці, закручуючи мляву воду в густі зеленаві завитки. Підношу бляшанку до підводи, щоб Кешеві було видко. Він лежить горілиць, на тлі неба його тонкий обрис, аскетичний і задумливий.

— Так буде добре? — питаю я.

— Не додавай багато води, воно не візьме,— каже він.

— Хіба це забагато?

— Може, трохи піску досип,— каже він.— Таж тільки один день. Мені зовсім не болить.

Вардаман вертається туди, де ми проїхали через потічок, і приносить піску. Потім повільно висипає його у ту густу бовтянку в бляшанці. Я знову підходжу до підводи.

— Тепер добре?

— Та вже,— каже Кеш.— Але я потерпів би. Вона мені не болить. Ми знімаємо пов'язку й неквапливо заливаємо ногу цементом.

— Дивіться, щоб труни не забризкало,— каже Кеш.

— Авжеж,— кажу я.

Дьюї Делл відриває клаптик від свого газетного згортку й витирає розчин, що капає на труну з Кешевої ноги.

— Ну як воно тобі?

— Та добре,— каже Кеш.— Холодить. Добре.

— Якщо тільки це поможе,— каже тато.— Ти вже пробач мені. Я теж про це не подумав, як і ти.

— Нічого, добре,— каже Кеш.

Якби тільки змога розчинитися в часі. Це було б чудово. Було б чудово, якби розчинитися в часі.

Ми знов накладаємо пов'язку, обмотуємо шворкою, стягуємо її дужче, цемент застигає на шворці густими зеленавими напливами. Кеш дивиться на нас глибоким запитливим поглядом.

— Так буде міцніше,— кажу я.

— Ага,— відповідає Кеш.— Дякую.

Ми обертаємось на підводі й стежимо за ним. Він підходить до нас дорогою, спина здерев'яніла, обличчя теж, самі лише ноги живі. Він підходить без жодного слова,— очі бліді й посуворілі, обличчя видовжене й понуре,— і сідає на підводу.

— Далі пагорб,— каже тато.— Вам, мабуть, краще злізти й пройти пішака.

ВАРДАМАН

Дарл, Джуел, Дьюї Делл і я піднімаємося за підводою на пагорб. Джуел повернувся. Він прийшов по дорозі й заліз на підводу. Пішки прийшов. Нема вже у Джуела коня. Джуел мій брат. Кеш мій брат. У Кеша зламана нога. Ми закріпили йому ногу, щоб не боліла. Кеш мій брат. Джуел теж мій брат, але він не зламав ноги.

Тепер їх п'ятеро, вони описують малі довгасті чорні кола.

— А де вони вночі, Дарле? — питаю я.— Коли ми ночуємо в клуні, то вони де?

Пагорб упирається в саме небо. Потім з-за пагорба вигулькує сонце, і мули, підвода й тато рухаються просто на нього. Коли дивишся на них, аж очі ріже, як вони так ідуть просто на сонце. У Джефферсоні в крамниці він стоїть на рейках у вітрині такий червоний. Рейки раз у раз зблискують, коли він ходить колами. Так Дьюї Делл каже.

Але сьогодні я вже побачу, де вони ночують, коли ми в клуні.

ДАРЛ

.— Джуеле,— питаю я,— чий ти син?

Від клуні тягне вітром, тож ми поклали її під яблунею, і місячне світло з яблуні ряботить на довгі дрімотні дошки, з-поміж яких вряди-годи пробивається цяткуватими спалахами її загадкове бурмотіння. Я покликав Вардамана, щоб послухав. Коли ми підійшли, з труни скочила кішка й майнула в тінь, кігті й очі у неї сріблясті.

— Твоєю матір'ю була коняка, а хто твій батько, Джуеле?

— Ти, бісів базікало!

— Не обзивай мене,—кажу я.

•^Всесвіт" м в 128

— Чортів базіка!

— Не обзивай мене так, Джуеле.

У місячному світлі його очі немов клапті білого паперу, наліплену на довгастий м'яч регбі.

Після вечері Кеш починає потіти.

— Щось наче пече,— каже він.— Мабуть, тому, що сонце на неї ввесь день шпарило.

— Хочеш, водою поллємо? — питаємо ми.— Може, полегшає.

— Зробіть таку ласку,— сказав Кеш.— Сонце на неї шпарило, мабуть, тому. І як це я раніш не здогадався, щоб її прикрили.

— Це нам треба було здогадатися,— сказали ми.— Ти не міг цього передбачити.

— Я й не помітив, коли вона перегрілася,— сказав Кеш.— Мені треба було раніше звернути увагу.

Отож ми облили ногу водою. Здавалось, нога у нього під цементом була спечена.

— Тепер краще? — спитали ми.

— Дякую,— сказав Кеш.— Тепер добре.

Дьюї Делл обтирає йому обличчя крайчиком сукні.

— Якби ти трохи заснув,— кажемо ми.

— Само собою,— відповів Кеш.— Щиро дякую. Так добре стало. Джуеле, кажу я. Хто був твій батько, Джуеле?

Хай тобі бісі Хай тобі бісі

ВАРДАМАН

Вона під яблунею, а ми з Дарлом ідемо в місячному світлі, і кішка скакує й біжить, і ми чуємо, як вона щось мимрить там усередині,

— Чуєш? — питає Дарл.— Вухо приклади.

Я приклав вухо й почув її. Тільки не дотямив, що вона каже.

— Що вона каже, Дарле? — питаю я.— І з ким вона розмовляє?

— Вона з богом розмовляє,— відказує Дарл.— Просить, щоб допоміг їй.

— А чого вона від нього хоче? — питаю я.

— Хоче, щоб він сховав її від людського зору,— відказує Дарл.

— Чому вона хоче, щоб він сховав її від людського зору, Дарле?

— Бо тоді вона лежатиме у спокої,— каже Дарл.

— А чому вона хоче лежати у спокої, Дарле?

— Слухай,— каже Дарл. Ми чуємо її. Ми чуємо, як вона повертається набік.— Слухай,— каже Дарл.

— Вона повернулася,— кажу я.— Вона на мене дивиться крізь дошки.

— Авжеж,— погоджується Дарл.

— Як вона може бачити крізь дошки, Дарле?

— Ходім,— каже Дарл.— Ми не повинні її тривожити. Ходім.

— Вона сюди не може бачити, бо дірки згори;— кажу я.— Як же вона бачить, Дарле?

— Ходім заглянемо до Кеша,— каже Дарл.

/ я щось побачив, а що — Дьюї Делл не веліла нікому говорити.

Кешеві нога болить. Сьогодні надвечір ми закріпили йому ногу, а вона знов у нього болить, і він мусить лежати. Ми обливаємо ту ногу водою, тоді йому легшає.

— Мені добре,— каже Кеш.— Дякую вам.

— Спробуй трохи заснути,— кажемо ми.

— Мені добре,— каже Кеш.— Дякую вам.

А я щось побачив, а що — Дьюї Делл не веліла нікому говорити. Це не тата стосується, і не Кеша, і не Джуела, і не Дьюї Делл, і не мене.

Ми з Дьюї Делл спатимемо на сіннику. Це на задньому ґанку,, ним звідти видно клуню, місяць освітлює половину сінника, і ми будемо до

половини на білому, а від половини на чорному, світло місяця падатиме нам на ноги. А потім я піду подивитись, де вони ночують, коли ми у клуні. Сьогодні ми не в клуні, але клуню мені видно, тож я хочу побачити, де вони ночують.

Ми лежимо на сіннику, ноги наші в місячному світлі.

— Диви,— кажу я,— у мене ноги чорні. І в тебе теж.

— Спи,— каже Дьюї Делл. Джефферсон так далеко.

— Дьюї Делл.

— Що?

— Тепер же не різдво, то звідки він там буде?

Він ходить раз у раз по колу, рейки зблискують. Рейки зблискують круг за кругом.

— Що там буде?

— Той поїзд. У вітрині.

— Та спи вже. Завтра побачиш, чи він там є.

Може, Санта Клаус не знатиме, що вони міські хлопчаки.

— Дьюї Делл.

— Та спи вже. Він не дозволить, щоб котрийсь міський хлопчик його забрав.

Він у вітрині був, червоний, на рейках, і рейки зблискували коло за колом. Мені аж серце тьохнуло. А потім показалися тато, Джуел, Дарл і хлопець містера Джілспая. Ноги того хлопця видніли з-під нічної сорочки. Коли він входить у місячний промінь, ноги його пухнасті. Вони йдуть довкола будинку до яблуні.

— Чого їм треба, Дьюї Делл? Вони обходять будинок і до яблуні.

— Я чую від неї запах,— кажу я.— Ти теж?

— Цить,— каже Дьюї Делл.— Це вітер перемінився. Спи.

А я таки хочу дізнатися, де вони ночують. Четверо з'являються з-за будинку, йдуть через двір, освітлені місяцем, вона у них на плечах. Вони несуть її до клуні, місяць рівно й спокійно світить на неї. Потім вони повертаються і йдуть назад до будинку. Поки вони йшли в місячному світлі, ноги того Джілспайового хлопця були пелехаті. А потім я почекав і озвався: "Дьюї Делл", і ще почекав і тоді пішов дізнаватися, де вони ночують, і побачив щось, про що Дьюї Делл нікому не веліла говорити.

ДАРЛ

Він так наче з темряви зродився проти темних дверей, тільки-но спалахнуло — худий, мов верховий кінь, у самій нічній сорочці. Він зіскакує на землю, на обличчі вираз лютої невіри. Мене він побачив, навіть не обернувши голови й не повівши очима, в яких відблискував той спалах, як два маленьких смолоскипи.

— Ходім,— каже він, зіскакуючи вниз схилом, що веде до клуні. За хвильку він уже біжить, сріблястий під місячним світлом, потім

вистрибує з нього, як пласка бляшана фігурка на тлі раптового й безгучного вибуху, коли вся покрівля клуні схоплюється вогнем, наче там повно пороху. Виразно проступає передня стіна, стіжкуватий фасад з прямокутним дверним отвором, в якому видніє на кобилиці приземкуватий обрис труни, схожої на кубістичного жука. Позад мене з хати вибігають тато, Джілспай, його син Мак, Дьюї Делл і Вардаман.

Він зупиняється перед труною, Нахиляється, дивиться на мене, обличчя розлючене. Угорі розкотисто гоготить полум'я, на нас тягне прохолодою, вітерець ще зовсім не гарячий, і жменя полови раптом знімається й вихором летить вподовж стійла, де кричить кінь.

— Швидко,— гукаю я,— коні!

Він ще хвильку втуплений у мене" потім дивиться на покрівлю і враз кидається до стійла, звідки чути коня. Кінь шарпається й копає,

удари копит вриваються в тріскотіння вогню — це наче довжелезний поїзд гуркоче нескінченною естакадою. Повз мене пробігають батько й син Джілспаї, нічні сорочки у них до колін, вони верещать, голоси їхні тонкі й високі, вигуки безглузді й заразом такі дикі й скорботні: "...корова... стійло..." Нічна сорочка Джілспая випинається перед ним у протязі, роздимається круг волохатих стегон.

Двері до стійла захряпнулися. Джуел гепає в них задом, вони відчиняються, він вибігає пригнувшись, кожен м'яз під одежею напружений, він тягне коня за голову. Кінь у цьому жахтінні дико поводить очима, що тихо й миготливо горять опаловим вогнем; м'язи його пружно ходять, коли він закидає голову, відриваючи Джуела від землі. Той усе тягне коня, повільно й моторошно, потім знов люто бликає на мене через плече. Клуня вже в них позаду, кінь і далі пручається й рветься назад до дверей, аж це повз мене пробігає Джілспай-батько зовсім голий, його нічна сорочка напнута мулові на голову, він лупить очамрілого коня, щоб той швидше відступив за двері.

Бігом повертається Джуел, знов зиркає всередину на труну. Але не спиняється.

— Де корова? — вигукує він на бігу.

Я кидаюся за ним. У стійлі Мак вовтузиться з другим мулом. Коли голова мула обертається до полум'я, я бачу, що й він дико поводить очима, тільки не шарпається. Він просто стоїть, через плече стежить за Маком, і б'є задніми ногами, коли той пробує підступити. Мак озирається до нас, очі його й рот — три округлі дірки на обличчі, ластовиння на ньому, як горох на тарілці. Голос у нього тоненький, писклявий, лункий.

— Я не подужаю...

Слова з його уст наче несуться кудись геть далеко, звідки повертаються до нас, зовсім вичерпані відстанню. Поруч прослизає Джуел, мул крутанувся й хвицяє копитом, але Джуел уже в нього біля голови. Я нахиляюсь Макові до вуха:

— Сорочку. На голову.

Мак вилупився на мене. Тоді зриває нічну сорочку, накидає на голову мула, і той зразу впокорюється. Джуел верещить до Мака:

— Корова? Де корова?

— Останнє стійло, ззаду! — кричить Мак.

Корова стежить, як ми входимо. Вона забилася в куток, голову схилила, все ще жує, хоч і поспіхом. Але з місця ані руш. Джуел вижидає, дивлячись угору, і раптом ми бачимо, як усе піддашшя наче зникає. Воно стає суцільним полум'ям, дощ дрібних іскор шугає вниз. Джуел оглядається. Ззаду, під коритом, триніжка, щоб доїти. Він хапає й бехає нею у задню стіну. Вибиває одну дошку, другу, третю, уламки му, розкидаємо. Поки триває вовтузня у виломі, на нас щось навалюється ззаду. Це корова, одним свистячим видихом вона прориває ться межи нами в отвір, вискакує в осяяне спалахами подвір'я, хвіст її задертий вгору й рівний, мов швабра, прикріплена до хребта.

Джуел вертається в клуню.

— Гей,— гукаю я,— Джуеле! — Я хапаю його, він струшує мою руку. — Дурню,— кажу я,— хіба не бачиш, що тудою не вийдеш? — Прохід виглядає так, як промінь прожектора під дощем.— Ходім,— кажу я,— осюди.

Коли ми вилізли крізь отвір, він шарпнувся бігти.

— Джуеле! — гукаю я, здоганяючи.

Він кидається навколо клуні. Поки я надбіг, він уже біля другого її боку, на тлі яскравого полум'я це фігурка, вирізана з бляхи. Тато й Джілспай із сином трохи поодаль, дивляться на клуню, всю рожеву проти навколишньої темряви, бо ж місяць на часину сховався.

— Схопіть його! — гукаю я.— Зупиніть!

Коли я добігаю до дверей, він борюкається з Джілспаєм. Один як скіпка, у самій білизні, другий зовсім голяка. Вони наче зійшли

9 грецького фризу, виокремлені з реальності червоним блиском. Перш ніж я наспів, Джуел відштовхнув Джілспая на землю, крутнувся й вскочив у клуню.

Вогонь тепер гуготить цілком мирно, як от річка шумить. Пройма дверей на очах у нас тане, ми дивимось через неї, як Джуел, пригнувшись, підбігає до заднього кінця труни й нахиляється над нею. На мить він оглядається на нас крізь зливу пломенистого сіна, подібну до штори з вогненних намистин, і я вгадую, що губи його промовляють моє ім'я.

— Джуеле! — гукає Дьюї Делл.— Джуеле!

Тепер мені здається, що я вже хвилин п'ять чую, як її голос набирає сили, як вона задихається й пробує випручатись, а тато з Маком тримають її, і вона все кричить:

— Джуеле! Джуеле!

Але він на нас більше не дивиться. Плечі його напружуються, коли він береться за труну, підіймає один кінець її і спускає з кобилиці. Труна затуляє його собою, сама неймовірно довга,— мені аж не ві-риться, що Едді Бандрен потребувала стільки місця, щоб укластися. Ще хвильку труна стоїть сторч, а іскри шугають по ній гамузом, немов їх викрешує сам доторк до труни. Потім вона хилиться вперед, дедалі швидше, і полишає Джуела беззахисним перед дощем іскор, яких щораз більше сиплеться на нього, аж він опиняється в тоненькому вогняному ореолі. Не зупиняючись, труна перевертається і знов стає дуба, застигає так, тоді поволі прориває ться крізь запону вогню. Цього разу Джуел верхи на ній, він припав до труни, поки вона не бебехає на землю, кидаючи Джуела вперед, у повітря. Тоді Мак підскакує туди, звідки чути дух

підгорілого м'яса, і ляскає по малинових в обводі дірках, що мов квіти розцяцьковують Джуелову сорочку.

ВАРДАМАН

Коли я пішов пошукати, де вони ночують, я щось побачив. Усі казали:

— Де Дарл? Куди подівся Дарл? її віднесли назад під яблуню.

Клуня ще червоніла, але це вже була не клуня. Стіни осіли, і тільки червінь вихристо здіймалася вгору. Вся клуня вихристими розжареними клаптиками пішла в небо, до зірок, аж самі зірки мусили розступитися.

А Кеш тоді ще не спав. Він крутив головою з боку на бік, обличчя його зросив піт.

— Хочеш, ми ще трошки поллємо її водою, Кеше? — спитала Дьюї Делл.

Нога Кешева почорніла. Ми посвітили лампою й оглянули його ногу, там, де вона була чорна.

— У тебе нога, як у негра, Кеше,— сказав я.

— Мабуть, доведеться це все збити з ноги,— сказав тато.

— Якої негоди ви це на нього наліпили? — спитав містер Джілспай.

— Я гадав таким способом закріпить її,— сказав тато.— Я тільки хотів допомогти йому.

Вони взяли пласку залізячку й молоток. Дьюї Делл тримала лампу. Бити довелося ще й як дуже. А потім Кеш заснув.

— Він спить,— сказав я.— Йому не боляче, поки він спить. На нозі оте тільки потріскало. Воно все не хотіло злазити.

— Разом з шкурою зніметься,— сказав містер Джілспай.— Якої негоди ви це йому наліпили? Невже ніхто з вас не дотямив, що ногу спершу треба жиром змастити?

— Я тільки хотів допомогти йому,— сказав тато.— Це Дарл накладав.

— Де ж Дарл? — спитали всі.

— Невже ні у кого з вас на щось більше розуму не стало? — дивувався містер Джілспай.— Я думав, бодай він розумніший.

Джуел лежав долілиць. Спина у нього вся була червона. Дьюї Делл помастила її ліками. Ліки зробили з масла й сажі, щоб опіки зняти. Тепер спина стала чорна.

— Тобі ж не болить, Джуеле? — спитав я.— У тебе спина, як у негра, Джуеле.

У Кеша нога, як у негра. Потім оте таки збили. З ноги Кеша засочилася кров.

— Іди лягай,— сказала Дьюї Делл.— Тобі треба спати. "— Де ж Дарл? — питали всі.

Він під яблунею, з нею, лежить зверху. Це він щоб кішка туди не вернулася. Я спитав:

— Ти від кішки її стережеш, Дарле?

По ньому переливалося місячне світло. На ній воно лежало непорушно, а Дарла просто посмугувало.

— Не треба плакати,— сказав я.— Джуел її витяг. Не треба, Дарле.

Клуня й досі червоніє. Спершу вона була ще червоніща. Потім полум'я завихрилось угору, а зірки відступилися вбік, але не попадали. Мені від цього серце заболіло, як ото думаючи про поїзд.

Коли я пішов пошукати, де вони ночують, я щось побачив, але Дьюї Делл не веліла нікому про це говорити.

ДАРЛ

Починають з'являтися вивіски: аптека, одяг, патентовані ліки, гаражі й кав'ярні; миль на дороговказах раз у раз стає все менше: "3 мл", "2 мл". На вершині пагорба ми анрру сідаємо на підводу й бачимо, як низько й пласко стелеться дим у безвітряний день, наче зовсім непорушний.

— Це вже приїхали, Дарле? — питає Вардаман.— Це Джефферсон? Він теж схуд, на його виснаженому обличчі, як і у нас, напруженість й задума.

— Еге ж,— відказую я.

Він підводить голову й дивиться в небо. Вони зависають там, у височині, дедалі вужчими колами, як той дим, маючи якусь подобу форми й мети, хоч ніщо не вказує на рух вперед, чи то назад. Ми знов сідаємо на підводу, де на труні лежить Кеш, біля йогр ніг скалки цементу. Знесилені мули з рипом і дзвякотом спускаються з пагорба.

— До лікаря його треба,—г каже тато.— Мабуть, таки доведеться. Джуелова сорочка на спині, там, де вона доторкається до тіла, у

чорних масних плямах. Життя ж виникло у долинах. А на пагорби його піднесли вічні страхи, вічні пристрасті, вічні розпуки. Ось через що треба пішки сходити на пагорб — щоб звідти можна було з'їхати донизу.

Дьюї Делл сидить на передку, на колінах у неї газетний згорток. Біля підніжжя пагорба, де обабіч дороги близько підступають дерева, вона починає поглядати то в один бік, то в другий. Нарешті вона каже:

— Мені треба злізти.

Тато дивиться на неї, на його знеможеному виду вираз незмивної похмурої досади. Він не зупиняє мулів,

— А це чого?

— У кущі мені треба,— каже Дьюї Делл. Він не зупиняє мулів.

— Не можеш почекати, поки приїдемо до міста? Ще якась миля, не більше.

— Зупини,^— каже Дьюї Делл.— Мені в кущі треба.

Тато зупиняється посеред дороги, і ми дивимось, як Дьюї Делл злазить з підводи, прихопивши й згорток. На нас вона не оглядається.

— Навіщо пироги з собою береш? — питаю я.— Ніде вони тут не дінуться.

Вона спускає ноги, а на нас і не гляне.

— Відки їй знати, куди, там іти, якщо дотерпить до міста? — каже Вардаман.— Куди б ти пішла в місті, Дьюї Делл?

Прихопивши згорток, вона зникає поміж дерев та кущів.

— Тільки не барись,— каже тато.— Нам нема коли.— Вона не відповідає. У заростях затихло.— Треба було зробити, як радили Армстід і Джілспай,— сповістити в місто, аби викопали могилу й усе приготували,— каже він.

— То чого ж ти не сповістив? — питаю я.— Міг би й подзвонити. А навіщо? — питає Джуел.— Хіба це такий у біса великий клопіт — яму викопати?

На пагорб виїжджає машина. Вона дає сигнал і сповільнює швидкість. Потім повільно об'їжджає узбіччям дороги, правими колесами заривається в канаву, але вибирається і їде далі. Вардаман стежить за нею, поки вона не зникає вдалечині.

— Ще довго, Дарле? — питає він.

— Уже ні,— відказую я.

— Треба було це зробити,— каже тато.— Тільки я не хочу від когось бути залежним, хіба що то її кревні.

— Та який це у біса великий клопіт — ту паршиву яму викопати! — каже Джуел.

— Не говори так непоштиво про її могилу,— каже тато.— Поняття ви не маєте, що це таке. Ви ніколи її по-щирому не любили, аніхто з вас.

Джуел не відповідає. Він сидить, трохи цупко випростаний, вигинаючи спину, щоб не доторкатися сорочки. Побагровіле підборіддя випнуте.

Повертається Дьюї Делл. Ми бачимо, як вона з'являється з-за кущів, згорток усе так само в руках, вилазить на підводу. Тепер на ній недільна сукня, намисто, туфлі й панчохи.

— А я ж наче велів тобі цю одежу вдома залишити,— каже тато. Вона не відповідає і не дивиться на нас. Просто кладе на підводу

згорток і сідає сама. Ми рушаємо.

— Скільки ще пагорбів, Дарле? — питає Вардаман.

— Тільки один — кажу я.— Наступний буде вже перед самим містом.

Пісок на пагорбі рудий, по обидва боки низкою негритянські хатини, над головою тягнуться телефонні дроти, з-поза дерев проглядають дзиґарі на будинку окружної управи. Колеса шурхотять по піску ледь чутно, наче сама земля хоче утаїти наш в'їзд у місто. Тільки-но дорога починає йти під гору, ми знову злазимо з підводи.

Ми ступаємо за підводою, за шурхітливими колесами, минаємо хатини, де з порогів раптом виринають білоокі обличчя. Чути збуджені голоси. Джуел крутить головою з боку в бік, потім дивиться вперед, і мені видко, як вуха його від люті ще більш багряніють. Попереду край дороги йдуть троє негрів, ще кілька кроків далі ^— якийсь білий. Коли ми випереджуємо негрів, вони вражено оглядаються, на обличчях мимовільна відраза.

— Господи,— каже один з них,— що це тут на підводі? Джуел спалахує.

— Сучий син! — сичить він.

Тепер він уже лице в лице з білим, той зупиняється. А Джуел наче осліп, бо кидається на білого.

— Дарле! — каже Кеш з підводи.

Я хапаю Джуела. Білий відступає на крок, лице його ще розслаблене, потім він увесь напружився, зціпив зуби. Джуел зависає над ним, щелепи аж побіліли.

— Що ти сказав? — питає білий.

— Послухайте,— кажу я.— Він нічого такого не мав на думці, пане. Джуеле,— кажу я.

Коли я доторкаюсь до нього, він замахується на білого. Я хапаю його за руку, ми борюкаємось. Джуел ні разу й не глянув на мене. Він пробує випручати руку. Раптом я бачу — в руці у білого розкритий ніж.

— Не треба, пане! — кажу я.— Я ж його тримаю, пане. Джуеле!

— Думає, що як він бісів городянин...— каже Джуел захекано, борсаючись зі мною.— Сучий син.

Білий зрухнувся. Він насуває ближче, стежить за Джуелом, ножака в руці.

— Ніхто не сміє так мене обзивати,— каже він.

Тато зліз із підводи. Дьюї Делл теж тримає Джуела, підштовхує до тата. Я пускаю його і обертаюсь до незнайомця.

— Стривайте,— кажу я.— Він нічого лихого не мав на думці. Він хворий, вчора ввечері опікся на пожежі, він не при собі.

— Пожежа чи ні, а я нікому не дозволю так мене обзивати,— каже незнайомець.

— Йому причулося, наче ви щось до нього сказали,— кажу я.

— Нічого я йому не казав. Я його вперше в житті бачу.

— Ради бога,— каже тато.— Ради бога.

— Я знаю,— кажу я.— Нічого він такого не хотів. Він забере свої слова назад.

— Нехай тоді забере.

— Сховайте ножа, і він це зробить.

Незнайомець дивиться на мене. Дивиться на Джуела. Джуел уже стих.

— Сховайте ножа,— кажу я. Чоловік ховає ножа.

— Ради бога,— каже тато.— Ради бога.

— Скажи йому, що ти нічого такого не хотів, Джуеле,— кажу я.

— Мені здалося, наче він щось сказав,— каже Джуел.— А як він...

— Мовчи,— кажу я.— Скажи, що ти нічого такого не хотів.

— Я не хотів,— каже Джуел.

— Тож-бо дивись,— каже незнайомець.— Обзивати мене...

— Гадаєте, він злякався? — кажу я.

— Я нічого не казав,— незнайомець дивиться на мене.

— Гляди, щоб і в думках такого не мав,— каже Джуел.

— Заткнися,— кажу я.— їдьмо. Підтягни віжки, тату.

Підвода рушає. Незнайомець стоїть, не спускає з нас очей. Джуел не оглядається.

— Джуел йому показав би,— каже Вардаман.

Ми виїжджаємо на узгірок, де починається вулиця, машини так і снують взад-вперед, мули витягають підводу нагору, на саму вулицю. Тато притримує їх. Вулиця стелеться далі, виходить на Майдан, де перед будинком окружної управи пам'ятник. Ми знову сідаємо, перехожі одвертаються все з тим самим виразом, знайомим нам усім,— тільки Джуел не сідає. Він іде пішки, навіть коли підвода знову рушає.

— Залазь, Джуеле,— кажу я.— Сідай. Забираймося звідси.

Але він не сідає. Підвода вже рушила, а він тоді ставить ногу на спицю заднього колеса, рукою хапається за стовпець борту, колесо обертається під його підошвою, він закидає другу ногу і вмощується навпочіпки, дивлячись просто вперед, непорушний, худий, з дерев'яною спиною, неначе вирізаний з пласкої деревини.

КЕШ

Іншої ради не було. Або запроторити його у Джексон, або Джілс-пай подав би на нас позов, він же якимось чином довідався, що це Дарл підпалив. Не знаю, як, але довідався. Вардаман бачив, тільки ж він божиться, що нікому не говорив, крім Дьюї Делл, і та звеліла йому нікому не говорити. Але Джілспай довідався. Він однаково б рано чи

пізно запідозрів. Уже тієї ж ночі він міг би помітити, якби простежив за поведінкою Дарла. Отож тато сказав:

— Іншої ради, здається, немає. А Джуел тоді:

— Хочеш зараз його впорати?

— Впорати? — перепитав тато.

— Схопити й зв'язати,— повторив Джуел.— Якого біса, ти що, дожидаєш, поки він спалить цих бісових мулів і саму підводу?

Але це було вже зайве.

— Це ти зайве,— сказав я.— Почекаймо хоча б, поки вона в землю ляже.

Коли хто решту свого життя просидить під замком, то нехай хоч при кінці скуштує краплину втіхи.

— йому місце, мабуть, таки там,— каже тато.— Бог свідок, це мука для мене. Видно, як уже перестає таланити, то й кінця нема безталанню.

Часами я не так і певен, хто має право визначати, коли людина божевільна, а коли ні. Часами мені здається, що ніхто з нас ані повністю божевільний, ані повністю нормальний, вся річ у тому, яка думка про нас

переважить у людей. І важливо не стільки те, що людина робить, скільки те, як більшість подивиться на ту її роботу.

Бо от Джуел до нього занадто нетерпимий. Звичайно, це ж Джуелового коня продали, щоб доправити її до міста, і у певному розумінні саме вартість коня Дарл і пробував спалити. Але я багато про це думав перед тим, як ми перебралися через річку, та й опісля — що, певне, така була воля божа, коли він узяв її з наших рук і хотів у якийсь прийнятний спосіб скінчити з цим, отож мені здавалося, що Джуел, коли, надриваючись, витягав її з річки, проти бога чинив, тоді як Дарл, коли побачив, що хтось же з нас мав би щось зробити, повівся, мабуть, слушно. Хоча, звичайно, нічим не можна виправдати підпалу — адже в людини клуня згоріла, і худоба її була під загрозою, і все майно. Ось по цьому й знати, чи хто божевільний. По тому, що він не у згоді з іншими людьми. І нічого тоді не поробиш, треба чинити з ним, як жадає більшість.

Але все-таки соромно. Люди мовби забули давню слушну приповістку, що коли забиваєш цвяха, не полишай гострих виступів, так як робиш для свого власного вжитку й утіхи. Виглядає на те, що одні мають купу гладеньких добрих дощок, яких вистачить на цілий особняк, а в інших тільки обапіл, придатний хіба на курник. Хоча краще вже збудувати порядний курник, аніж абиякий особняк, і коли їх обидва будують абияк або ж добре, то не для того, щоб у тому чи другому людина почувала себе краще або гірше.

Отож коли ми їхали вулицею до Майдану, він сказав:

— Перше треба Кеша до лікаря одвезти. Ми можемо його там залишити, а потім вернемося й заберем.

Ось так. Це тому, що ми з ним майже однолітки, народилися років за десять перед тим, як почали з'являтися на світ Джуел, Дьюї Делл і

Вардаман. Я, власне, їх теж люблю, але я не знаю. А я ж найстарший і я ж мало не задумав те саме, що він зробив, просто не знаю.

Тато подивився на мене, тоді на нього, все плямкаючи губами.

— їдьмо далі,— кажу я.— Спочатку головне зробімо. —— Вона б хотіла, щоб усі ми там були,— каже тато.

— Одвезім перше Кеша до лікаря,— сказав Дарл.— Вона почекає. Вона вже дев'ять днів чекає.

— Нічого ви не розумієте,— каже тато.— Людина, з якою ти був молодим, і постарів разом з нею, і вона постаріла разом з тобою, бачивши, що старості не минути, і от вона казала, що це пусте, і ти теж

внав; що така правда нашого трудного світу а усіма його людськими

знегодами й випробуваннями. Нічого ви не розумієте.

— І ще ж могилу викопати треба,— кажу я.

— І Армстід, і Джілспай радили тобі, щоб заздалегідь сповістив,— каже Дарл.— А ти хіба не хочеш зараз оце' поїхати до Піболі, Кеше?

— їдьмо далі,— кажу я.— Мені легше. Краще зробім усе своїм ладом, як годиться.

— Якби хоч уже яма була готова,— каже тато.— А то ми й лопату забули.

— Нічого,— каже Дарл.— Я сходжу в крамницю. Купимо її.

— Але ж це гроші, — каже тато.

— Тобі хіба школа для неї? — питає Дарл.

— їдьмо далі, а лопату купимо,— сказав Джуел.— Ну, давай мені гроші.

Тато, однак, не зупинив підводи.

— Я гадаю, лопату можна й позичити,— сказав він.— Є ж тут християни, гадаю.

Отож Дарл лишився сидіти, і ми їхали далі. Джуел примостився навпочіпки біля борту підводи, втуплений у Дарлову потилицю, як той бульдог, що ані гавкне, сидячи на повідку, і тільки пасе очима свою майбутню жертву.

Він так і сидів увесь час, не відводячи від Дарлової потилиці гострих білястих очей, поки ми були перед будинком місіс Бандрен і чули музику.

Там усередині грала музика. То був грамофон. Звучало так справдешньо, як оркестр.

— Хочеш, до Піболі поїдемо? — спитав Дарл.— Вони почекають тут і скажуть татові, а я одвезу тебе до Піболі й сюди вернуся.

— Ні,— сказав я.

Краще вже поховати її, коли ми так близько тепер, ось тільки ще тато позичить лопату. Він їхав вулицею, поки не почулася музика.

— Може, тут є лопата,— сказав тато.

Він під'їхав до того будинку. Ніби наперед знав. Я часами думаю: якби ж то роботящий так нюхом чув здалеку роботу, як нероба чує байдики! Отож він зупинився там, ніби наперед знав, перед тим новеньким будиночком з музикою. А ми чекали й слухали її. Гадаю, у Сюрата я такий грамофон сторгував би за п'ять доларів. Добра штука музика, така заспокійлива.

— Може, тут є лопата,— каже тато.

— Ти хочеш, щоб Джуел сходив,— Каже Дарл,— чи краще я?

— Гадаю, краще я сам піду,— каже тато.

Він зліз з підводи й пішов стежкою на подвір'я і довкіл будиночка. Музика стихла, а тоді знову почулася.

— Він дістане її,— Сказав Дарл.

— А так,— погодився я. Він ніби прочував, ніби бачив крізь стіни й крізь оці десять хвилин.

Тільки на це пішло не десять хвилин, а більше. Музика стихла й уже не оживала, поки вона з татом розмовляла десь там, по той бік будиночка. Ми чекали на підводі.

— Давай, я тебе до Піболі одвезу,— сказав Дарл.

— Ні,— заперечив я.— Спершу її поховаймо.

— Якщо він коли-небудь повернеться,— сказав Джуел. Він почав лаятись. Тоді став злазити з підводи.— Я іду,— сказав він.

Потім ми побачили, що тато вертається. Він вийшов з-за рогу з двома лопатами в руках. Він поклав ЇХ на підводу, сам сів, і ми поїхали далі. Музики більше не чулося. Тато все оглядався на той будинок. Коли він трохи підніс руку, я побачив, як у вікні промайнула тінь і мелькнуло жіноче обличчя.

Та найдивніше було з Дьюї Делл. Це мене вразило. Я розумію, чому люди говорили, що він чудний, хоча ніхто нічого не мав до нього

особисто, І це начебто його самого, як І будь-кого іншого, не стосувалося, і злитись тут було однаково що на калюжу, яка обляпає тебе, коли ступиш туди ногою. Та й крім того, я давно вже підозрював, що його й Дьюї Делл щось таке загадкове зв'язує. Якби я мав сказати, що когось із нас вона любить більше за інших, то це був би саме Дарл. Але от коли ми опустили труну в яму й засипали і виїхали з воріт у провулок, де нас дожидали оті хлопці, що рушили просто на Дарла, і він сахнувся вбік, то саме Дьюї Делл вчепилася в нього перше, ніж навіть Джуел навалився. І тоді вже я міг не сумніватися, звідки Джіл-спай довідався, як зайнялась його клуня.

Вона ні словом не озвалася, навіть не глянула на нього, але коли ті хлопці сказали, чого їм треба, і що вони прийшли забрати його, і він кинувся назад, вона скочила на нього, мов дика кицька, аж одному з тих хлопців довелося тримати її, а вона його дряпала, мов дика кицька, поки другий хлопець, тато й Джуел не збили Дарла з ніг і так він і лежав, розпластаний долі, й дивився на мене.

— Я думав, ти мені скажеш,— озвався він.— Я й подумати не міг, що ти не скажеш.

— Дарле,— сказав я.

Але він знов запручався, став битися з Джуелом і з одним із тих хлопців, бо ж другий тримав Дьюї Делл, тоді як Вардаман верещав, і Джуел тоді сказав:

— Убийте його. Убийте сучого сина.

Так це було негарно. Страшенно негарно. І нікуди від цього бруду не дінешся. Нікуди. Я пробував пояснити йому, але він тільки одне товк:

— А я думав, ти мені скажеш. Це не те, що я.

Потім він почав сміятися. Один з хлопців стяг з нього Джуела, і він сидів на землі, не перестаючи сміятись.

Я знов спробував пояснити йому. Якби я тільки міг ворухнутися, хоча б сісти. Але я все пробував пояснити йому, і він перестав сміятися й звів на мене погляд.

— Ти хочеш, щоб я поїхав? — спитав він.

— Так буде краще для тебе,— сказав я.— Там буде спокійно, ніхто не чіплятиметься і взагалі. Так буде краще для тебе, Дарле.

— Краще,— повторив він. І знов зайшовся сміхом.— Краще,— повторив він ще раз. Він насилу промовив це, так його душив сміх. Ми дивились на нього, а він сидів на землі і сміявся й сміявся. Це було негарно. Страшенно негарно. Щоб мене лиха година побила, коли я бачив тут щось смішного. Адже нічим не виправдаєш того, хто зумнсно нищить те, що ти спорудив у поті чола, що зросив власним потом.

Але я все-таки не певен, чи хто-небудь має право визначати, шо ось це божевілля, а оце ні. Мабуть, у кожній людині сидить якесь створіння, що робить за неї щось нормальне чи ненормальне, що спостерігає за

нормальними й ненормальними її вчинками з однаковим жахом і подивом.

ПІБОДІ

Я сказав:

— Ну нехай як припекло, хтось міг би ще погодитись, щоб Білл Варнер зашив його, як паршивого мула, це я допускаю, але щоб мене чорти взяли, якщо той, хто дозволив Енсові Бандрену лікувати його голим цементом, не мав зайвих ніг!

— Таж вони хотіли, щоб мені трохи полегшало,— сказав він.

— Хотіли, чорти б їх побрали! — сказав я.— Але якого чорта Армстід дозволив знов укласти тебе на цю підводу?

— На ній було цілком терпимо,— сказав він.— І ми не мали часу чекати.— Я тільки дивився на нього.— І мені зовсім не боліло,— докинув він.

— Не бреши мені; й не пробуй вмовити, що тебе шість днів трусило на підводі без ресор і зламана нога у тебе не боліла!

— Ну, не дуже боліла,— сказав він.

— Ти хочеш сказати — Енсові не, дуже боліла,— сказав я.— Так само, як не боліло йому, коли серед вулиці кинулись на цього бідолаху й забили в кайдани, мов запеклого вбивцю. Не кажи. І не кажи, що тобі не болітиме, якщо ти втратиш шістдесят з гаком дюймів шкури, поки я здеру цей бетон. І не кажи, що тобі не болітиме, якщо кульгатимеш на вкороченій нозі до кінця віку,— це якщо ти взагалі ше зможеш ходити. Бетон,— сказав я.— Боже всемогутній, та чого Енс не відніс тебе до найближчого тартака й не встромив твоєї ноги під пилку? Це б її

вилікувало. А потім ви гуртом могли б устромити його голову під пилку й вилікувати всю родину... А де ж сам Енс? Що він поробляє?

— Поніс віддавати позичені лопати,— сказав він.

— Атож,— сказав я.— Де ж пак, він же мусив позичити лопату, щоб поховати власну дружину. Якщо він ще й ями не позичив. Шкода, що ви й його туди не поклали... Що, боляче?

— Та не так, щоб дуже,— відповів він, і краплі поту, здорові, як мармурові кульки, побігли у нього по обличчю, і воно стало такого кольору, як промокальний папір.

— Звичайно, не дуже,— сказав я.— До наступного літа ти чудово зможеш шкутильгати на одній нозі. Тоді вона тобі вже не болітиме, що й казати... Твоє щастя, що це та сама нога, яку ти вже раніше зломив,— сказав я.

— Отож і тато так само каже,— сказав він. •

МАКГАУЕН

Тільки-но я ввійшов у рецептурну й почав шоколаду собі наливати, коли вертається Джоді й каже:

— Слухай, Скіте, там жінка якась питає лікаря, і коли я її спитав: "Якого вам лікаря?" — так вона каже, того лікаря, що тут працює. Я кажу — немає тут ніякого лікаря, а вона однак стоїть і дивиться в цей бік.

— Що за жінка? — питаю.— Скажи їй, нехай звернеться до Ел-форда.

— Селючка,— каже він.

— Спровадь її звідси до окружної управи,— кажу йому.— Скажи — всі лікарі поїхали в Мемфіс на конференцію перукарів.

— Ну добре,— каже він, виходячи.— Але вона навіть дуже нічогенька, як на селючку.

— Стривай-но,— кажу. Він' зупинився, а я підійшов і заглянув у шпарину. Але проти світла нічого не міг розгледіти, хіба те, що ноги у неї були гарні.— Кажеш — молода?

— Та з вигляду мов ягідка, як на селючку.

— На ось,— кажу, простягуючи йому шоколад.

Скинув я фартуха й вийшов. Вона й правда була нічогенька. З таких ото чорнооких, що й ножа тобі в спину встромлять, коли що не так. А таки нічогенька! В аптеці більше нікого не було — обідня ж пора.

— Я вас слухаю,— звертаюсь до неї.

— Ви — лікар? — питає вона.

— Звичайно,—І відповідаю. Вона одвела од мене погляд, розглянулась.

— А можна пройти туди трохи далі? — питає.

Було саме чверть на першу, але я пішов і попросив Джоді постояти на сторожі й свиснути, у разі старий з'явиться, хоч він узагалі приходить рівно о першій, не раніше.

— Краще не починай,—каже Джоді,—Він же тебе під зад коліном, що й не зоглядишся.

— Він ніколи раніше першої не повертається,— я йому.— Ти ж побачиш, як він заходитиме на пошту. Тож витрішок не купуй, і зразу ж тоді свиснеш.

— А ти що там збираєшся? — питає він.

— Ти надвір паси оком. Потім розкажу.

— І помічника тобі не треба?

— Що ти собі в біса думаєш? — я йому.— Тобі що тут, кінний розплідник? Ти його пильнуй. А я іду на переговори.

Я пройшов у глибину приміщення. Став біля дзеркала, пригладив чуприну і вернувся до рецептурної, де вона чекала. Вона розглянулася по боках, а тоді подивилась на мене.

— Ну,—кажу я,— які ж у вас неприємності, пані?

— Це по-жіночому,— каже вона і пильно так дивиться.— Гроші я маю,— додає.

— Ага,— кажу.— У вас уже є неприємності по-жіночому, чи ви їх хочете мати? Якщо так, то я саме той лікар, що треба.

Ну ж ці селючки. Ніяк не можуть втямити, чого потребують, а потім ніяк не можуть цього пояснити. На годиннику було двадцять на першу.

— Немає їх у мене,— каже вона.

— Чого немає? — питаю.

— Немає їх,— каже вона.— У тому ж бо й справа.— Вона дивиться на мене.— А гроші я маю.

Тепер до мене дійшло.

— Ага,— кажу.— У вас у животику завелося щось таке, чого ви не хотіли б там мати.— Вона дивиться на мене.— І ви хотіли б трохи більше його, а чи трохи менше?

— Гроші я маю,— каже вона.— Він сказав, що в аптеці на ці гроші можна чого-небудь дістати проти цього.

— Хто так сказав? — питаю.

— Він,— каже вона й дивиться просто на мене.

— Імен можете не називати,— кажу.— Той, хто сунув жолудя вам у живіт? Це він вам так сказав? — Вона не відповідає.— Ви ж не заміжня, ні?

Персня у неї я не бачив. Але, можливо, вони й не знають, навіщо перстень?

— Гроші я маю,— каже вона і показує їх мені, загорнуті в хустинку: десять доларів.

— Я не сумніваюся, що ви їх маєте,— кажу.— Це він вам дав?

— Атож,— відповідає вона.

— Котрий саме? — питаю. Вона дивиться на мене.— Котрий з них дав вам гроші?

— А він тільки один,— каже вона й дивиться на мене.

— А далі що? — питаю. Вона мовчить. У підвалі тим незручно, що тільки один вихід, і він за внутрішніми сходами.— Така ж гарненька дівчина, як ви.

Вона дивиться на мене й починає загортати гроші назад у хустинку.

— Хвилиночку,— кажу я, і обходжу прилавок.— Ти чув коли-небудь про того хлопця, що розтяг собі вухо? — питаю.— Він потім став глухий, як пень.

— Сплавив би ти її звідси, поки не заявився старий,— каже Джоді.

— Якщо ти стоятимеш при вході, за що старий тобі платить, він нічого не запопаде, навіть мене,— кажу йому.

Він помалу рушає до входу.

— А що ти думаєш з нею робити, Скіте?

— Не можу тобі сказати,— відповідаю.— Це було б неетично. Ти йди і пильнуй.

— Скажи, Скіте,— просить він.

— А пішов ти! — кидаю я.— Рецепт випишу, та Й годї.

— За жінку він, може, й нічого не зробить, але якщо накриє тебе з рецептами, то вже неминуче копняком під зад спустить.

— Мені й не такий старий хрін під зад давав,— кажу я.— Іди й пильнуй, коли він прийде, ну!

Я повертаюся. На годиннику вже.за чверть перша. Вона зав'язує гроші в хустинку.

— Ніякий ви не лікар,— каже вона.

— А от таки й лікар,— кажу я. Вона дивиться на мене.— Це тому, що я надто молодий з вигляду, чи тому, що надто вродливий? — питаю.— У нас тут раніше була ціла гурма лікарів, з яких порохня сипалась. Джефферсон був справжнім притулком для підтоптаних лікарів. Але справи пішли на спад і люди були такі здорові, що нарешті одного чудового дня здогадалися, чому жінки зовсім перестали хворіти. І тоді вигнали всіх старих лікарів і запросили нас, молодих і симпатичних, які можуть подобатися жінкам, і тоді жінки знову розхворілися й справи пішли вгору. Тепер по всій країні так роблять. Хіба ви не чули? Може, це тому, що. ви ніколи не зверталися до лікаря.

— Тепер от довелося,— каже вона.

— І ви, на щастя, натрапили на того лікаря, що саме розуміється на цьому, я вам уже казав.

— То у вас є що-небудь від цього? — питає вона.— Гроші я маю.

— Ну,— кажу їй,— лікар, звичайно ж, безліч речей на світі повинен вивчити, поки навчиться лікувати, це він просто мусить. Але ж я не знаю, які саме у вас неприємності.

— Він сказав мені, що я зможу що-небудь дістати. Він сказав, що це. можна купити в аптеці,

—— А як це зветься, він вам не сказав? — кажу я.— Краще вам вернутися до нього й спитати.

Вона перестала дивитись на мене, хустинку крутить у руках.

— Треба ж мені щось зробити,— каже вона.

— А вам дуже цього треба? — питаю. Вона дивиться на мене.— Адже лікар повинен усе на світі знати, навіть те, про що ніхто й не здогадується. Але говорити про все, що він знає, йому аж ніяк не годиться. Це проти закону.

Від входу чути голос Джоді:

— Скіте!

— Хвилиночку, пробачте,— кажу я й виходжу.— Що, вже йде? — питаю Джоді.

— Ти ще не скінчив? — він до мене.— Може, тепер ти тут постоїш і постежиш, а я піду докінчу консультацію?

— Чеши хвостяру,— я йому на те..

Я повертаюся. Вона дивиться на мене.

— Ви, звичайно, розумієте, що мене в тюрму можуть посадити, якщо я зроблю те, чого ви хочете,— кажу я їй.— Я втрачу ліцензію й муситиму перейти на інший фах. Ви це розумієте?

— Я маю тільки десять доларів,— дсаже вона.— Решту я, можливо, зможу через місяць привезти.

— Пхе,—кажу,—десять доларів! Я ж не можу сам оцінювати власні знання й умілість. Та ще й у таку мізерну суму.

Вона дивиться на мене. І навіть не кліпне.

— Чого ж ви тоді хочете?

Ще чотири хвилини, і рівно перша. Я вирішую, що пора вже без манівців.

— Вгадайте з трьох разів, а ні,, то я вам покажу. Вона навіть оком не кліпне.

— Мені ж треба щось зробити,— каже вона. Тоді оглядається кругом і дивиться в бік дверей.з вулиці.— Але дайте мені спершу ліки.

— Ви хочете сказати, що готові вже зараз? — питаю я.— На місці?

— Але дайте мені спершу ліки,— каже вона.

Я взяв мензурку, обернувся до неї спиною і вибрав пляшечку, котра з нешкідливим вмістом, бо ж кожен, хто зберігає отруту в посудині без наліпки, повинен сидіти в тюрмі. Відгонило скипидаром. Я відлив трошки у мензурку й подав їй. Вона понюхала, дивлячись на мене крізь скло.

— Скипидаром віддає,— каже вона.

— Авжеж,— кажу я.— Це на початок лікування. Ви ще раз прийдете сьогодні о десятій вечора, я дам вам решту ліків і зроблю операцію.

— Операцію? — не зрозуміла вона.

— Це не боляче. Ви вже зазнавали такої операції. Ви чули коли-небудь, як клин клином вибивають?

Вона дивиться на мене.

— А це подіє? — питає вона.

— Авжеж, подіє. Якщо ви прийдете на операцію.

Вона випила, що там було, не моргнувши, і вийшла. Я пішов до дверей.

— Ну як, домігся? — питає Джоді.

— Чого домігся? — перепитую я.

— Та вже хай,— каже він.— Не збираюсь я тобі на заваді ставати.

— А, це ти про цю,— кажу.— їй просто одні ліки були потрібні, у неї важка форма дизентерії, і вона соромиться говорити про це незнайомим людям.

А ввечері як на те саме було моє чергування, я допоміг старому хрінові зібратися, надів на нього капелюха й випровадив з аптеки десь так о пів на дев'яту. Я ще провів його до перехрестя й подивився вслід, поки він не пройшов під двома вуличними ліхтарями і зовсім зник удалині. Тоді вернувся в аптеку, дочекався дев'яти тридцяти, погасив світло з вулиці, замкнув двері, залишивши тільки одну лампу в глибині приміщення, сам пішов на місце й насипав порошку талька в шість пакетиків, трохи прибрав у підвалі і вже був готовий.

Вона з'явилася рівно о десятій, перед тим, як вибили дзиґарі. Я впустив її, і вона хутко ввійшла. За дверима, як я виглянув, нікого не було, тільки якийсь хлопчина в комбінезоні сидів край тротуару.

— Тобі чогось треба? — спитав я.

Він нічого не відповів, а лише втупився в мене. Я замкнув двері, погасив світло й вернувся до неї. Вона чекала. Тепер вона на мене не дивилася.

— Де ж вони? — спитала вона.

Я дав їй коробку з пакетиками. Вона покрутила їх в руках, подивилась на пакетики.

— А ви певні, що це подіє? — спитала вона.

— Авжеж подіє,— кажу.— Коли ви отримаєте решту лікування.

— А де я повинна його отримати? — питає вона.

— Внизу, в підвалі,— відказую.

ВАРДАМАН

Тепер стало більше місця й видніше, тільки у крамницях темно, бо всі розійшлись по домах. У крамницях темно, але коли ми проходимо, по вітринах відбивається світло. І на деревах навколо управи світло. Воно сидить на деревах, а в будинку управи темно. Дзиґарі на цьому будинку дивляться на чотири боки, бо вони не темні. І місяць теж не темний. Не дуже темний. Дарл він поїхав до Джексона він мій брат Дарл мій брат. Тільки то було в той бік, і тому рейки зблискували.

— Ходімо в той бік, Дьюї Делл,— кажу я.

— Навіщо? — відказує вона. Рейки зблискували у вітрині, а поїзд був такий червоний. Але вона сказала, що міським хлопчакам його не продадуть.— Нічого, він буде там і на різдво,— каже Дьюї Делл.— Доведеться почекати до різдва, тоді його знову виставлять.

Дарл поїхав до Джексона. Багато хто не їде до Джексона. Дарл мій брат. Мій брат їде до Джексона

Ми йдемо, і світло йде поряд з нами, воно сидить на деревах. На всі боки те саме. Воно звертає за будинок управи, і тоді його вже не видно. Але його видно у чорних вікнах он там. Всі вже розійшлись по домах спати, крім нас із Дьюї Делл.

Іде поїздом до Джексона. Мій брат

Усередині одної крамнички світиться. У вітрині дві здоровенні склянки з содовою водою, червона й зелена. Таких і двоє дядьків не подужали б випити, і навіть два мули. І дві корови. Дарл

У дверях показується якийсь чоловік. Дивиться на Дьюї Делл.

— Почекай тут,— каже Дьюї Делл.

— А чого мені туди не можна? — питаю я.— Я теж хочу.

— Почекай на вулиці,— каже вона.

— Добре,— погоджуюсь я. Дьюї Делл входить всередину. Дарл мій брат. Дарл збожеволів

Ходити важче, ніж сидіти на землі. Він стоїть у розчинених дверях. Дивиться на мене.

— Тобі чогось треба? — питає він.

Голова у нього прилизана. У Джуела вона теж іноді така(А у Кеша — ні. Дарл він поїхав до Джексона мій брат Дарл. На вулиці він їсть банан. Може, краще бананів поїси? — сказала Дьюї Делл. Почекай до різдва.

Тоді він знову там буде. Ти його побачиш. Тож у нас будуть банани. Ми цілу торбу купимо, ми з Дьюї Делл. Він замикає двері. А Дьюї Делл усередині. Потім і світло гасне.

Він поїхав до Джексона. Збожеволів і поїхав до Джексона. Багато хто не збожеволів. Тато, Кеш, Джуел, Дьюї Делл і я не збожеволіли. Ніколи ми не божеволіли. І до Джексона ми не поїхали. Дарл.

Довго я чую, як корова тупотить по вулиці. Потім вона йде на Майдан, переходить через нього, голова нахилена, тупотить Вона мукає. На Майдані нічого не було перед тим, як вона замукала, але він не був порожній. А от тепер він спорожнів. Вона все йде, тупотить Мукає. Мій брат Дарл. Він поїхав до Джексона поїздом. Він не поїхав поїздом, щоб збожеволіти. Він збожеволів на підводі. Дарл Вона там так довго. І корови вже не стало. Так довго. Вона там довше, ніж була корова. Але не так довго, як порожньо. Дарл мій брат. Мій брат Дарл

Виходить Дьюї Делл. Дивиться на мене.

— Ходімо тепер у той бік,— кажу я. Вона дивиться на мене.

— Не подіє це,— каже вона.— От сучий син.

— Що не подіє, Дьюї Делл?

— Знаю, що не подіє,— каже вона, дивлячись невидюще.— Я знаю.

— Ходімо в той бік,— кажу я.

— Нам треба до готелю. Вже пізно. Треба тихенько вернутись.

— Але хіба не можна пройти тудою, щоб хоч глянути?

— Може, краще тобі купити бананів? Може, так буде краще?

— Добре вже.

Мій брат він збожеволів і поїхав до Джексона. Джексон далі ніж божевілля

— Не подіє воно,— каже Дьюї Делл.— Я вже знаю.

— Що не подіє? — питаю я.

Йому довелося сісти на поїзд, щоб поїхати до Джексона. Я ще не їздив поїздом, а Дарл їздив. Дарл. Дарл мій брат. Дарл. Дарл

ДАРЛ

Дарл поїхав до Джексона, його посадили на поїзд, а він сміявся, і в довгому вагоні сміявся, і всі обертали голови, як сови, коли він проходив.

— З чого ти смієшся? — спитав я.

— Атож атож атож атож атож.

Садовили його на поїзд двоє. Куртки на них тіснуваті, і праві задні кишені віддимаються. А потилиці виголені рівно-рівненько, наче оце щойно вони від голярів, у яких шнури для розмітки, як у Кеша.

— Ти що, з пістолетів смієшся? — спитав я.— Чого ти смієшся? Що не любиш сміху? — отак я спитав.

Вони стягли докупи два сидіння, щоб Дарл міг сидіти біля вікна й сміятися. Один з них сів поруч, другий навпроти, тобто спиною вперед.

Довелося одному з них їхати спиною вперед, бо на державних грошах кожен лицевий бік має зворотний бік і навпаки, а вони ж їдуть державним коштом, чисте тобі кровозмішування. А на монеті по один бік — жінка, і по другий — бізон, два лицевих боки й жодного зворотного. Не розумію, що це означає. У Дарла був маленький бінокль — з Франції, з війни ще. У ньому видко жінку й кабана, дві спини і жодного переду. Я розумію, що це означає.

— Того ж ти й смієшся, Дарле?

— Атож атож атож атож атож атож.

Підвода стоїть на Майдані, запряжені мули не ворухнуться, віжки обвинуті круг передка, задником підвода до будинку управи. Вона така самісінька, як і сотні інших підвід, Джуел, стоячи біля неї, дивиться на вулицю, як і будь-хто інший дивився б, але деяка відміна є, це помітно. З усього знати, як то у поїздів буває, що скоро неодмінно вирушать. Може, це тому, що Дьюї Делл і Вардаман сидять на передку, а Кеш на поперечці і їдять банани з паперової торбинки.

— Того ти й смієшся, Дарле?

Дарл наш брат, наш брат Дарл. Брат наш Дарл у клітці в Джек-соні, брудні руки він стромив у щілини й дивиться, і навколо рота у нього піна.

— Атож атож атож атож атож атож атож атож.

ДЬЮЇ ДЕЛЛ

Коли він побачив гроші, я сказала:

— Це не мої гроші, вони не мені належать.

— А чиї ж вони?

— Кори Талл. Дружини містера Талла. Це я продала її пироги.

— Десять доларів за два пироги?

— Не чіпай їх. Вони не мої.

— Та в тебе й пирогів ніяких не було. Брехня це. У цьому згортку була твоя недільна одежа.

— Не чіпай їх! Якщо візьмеш — ти злодій.

— Рідна дочка каже на мене — злодій! Рідна дочка!

— Тату, тату.

— Я тебе годував і давав тобі дах над головою. Я оточив тебе любов'ю й турботою. І ось тепер моя рідна дочка, дочка моєї дружини-небіжчиці, обзиває мене над материною могилою злодієм!

— Не мої вони, кажу тобі. Якби мої — я б тобі їй-богу віддала.

— Звідки у тебе цих десять доларів?

— Тату, тату.

— Не хочеш мені сказати? Ти їх так нечесно нажила, що соромно навіть признатись?

— Вони не мої, кажу ж тобі. Хіба ти не розумієш, що вони не мої?

— Таж я тобі поверну їх! А вона обзиває рідного батька злодієм!

— Я не можу дати, кажу тобі. Вони не мої, розумієш. А то б я їй-богу віддала.

— А я б і не взяв їх. Рідна дочка, яку я годував сімнадцять років, шкодує позичити мені десять доларів!

— Не мої вони. Я не можу.

— Чиї ж вони?

10*

145

— Мені їх дали. Купити дещо.

— Що купити?

— Тату, тату.

— Тільки позичити! Бог свідок, я ні за що не хочу, щоб мої власні діти мені дорікали. Але я їм даю все, що маю. З радістю даю. А от вони й крихтою зі мною не поділяться. Щастя твоє, що ти померла, Едді.

— Тату, тату.

— Бог свідок, щастя. Він узяв гроші й пішов.

КЕШ

Отож коли ми там зупинилися попросити лопати, то почули, як у будинку грає грамофон, а коли вони вже були нам не потрібні, тато й каже:

— Мабуть, краще я сам їх однесу. І ми вернулися до того будинку.

— Краще нам одвезти Кеша до Піболі,— сказав Джуел.

— Та це ж одна хвилина,— сказав тато. Він зліз із підводи. Музика тепер не грала.

— Нехай Вардаман збігає віднесе,— сказав Джуел.— Він зробить це вдвічі швидше, ніж ти. Або дай я...

— Ні, мабуть, краще, як я сам це зроблю,— каже тато.— Якщо вже я їх позичав.

Отож ми лишилися на підводі, але музика тепер не грала. Я гадаю, це добре, що ми не маємо ніякого грамофона. Я б і не працював через це слухання. Хоча як небагато музики, то воно ще й дуже гарно. Коли от повертаєшся з роботи втомлений, нема кращого відпочинку, як музика. Я бачив і таку, що закривається, як саквояж, і зверху держак, щоб її можна було нести, куди хочеш.— Що він там робить, як ти гадаєш? — питається Джуел.— Я за цей час ці дві лопати вже б разів десять туди й назад відніс.

— Хай собі не квапиться,— сказав я.— Він же не такий хвацький, як ти, не забувай,

— Чого ви не дали мені їх віднести? Нам ще ж твою ногу треба підлікувати, щоб завтра ми змогли додому вирушити.

— У нас часу хоч греблю гати,— сказав я.— Цікаво, скільки за ці машинки вносять, коли берутьла виплат?

— Який такий виплат? — спитав Джуел.— І де ти грошей візьмеш? —— Та хто його знає,— сказав я.— Може, у Сюрата я її за п'ять

доларів купив би.

Нарешті тато вийшов, і ми поїхали до Піболі. А коли ми були там, тато сказав, що піде поголитись. А потім увечері він сказав, що у нього справи і, кажучи це, косив очі вбік, а волосся його зачісане було й зволожене, і пахло парфумами, але я сказав — нехай собі, я б і сам не від того, щоб трохи тої музики послухати.

А наступного ранку він знову пішов, тоді вернувся і наказав, щоб ми запрягали й збиралися їхати, він пізніш перестріне нас, і коли вони пішли, сказав:

— Грошей у тебе, мабуть, більше вже немає?

— Піболі залишив мені тільки за готель заплатити, — відказав я.— Нам же більш ні на що не треба, еге ж?

— Ні,— сказав тато,— ні. Більш ні на що не треба. Він стояв, не дивлячись на мене.

— Коли на що-небудь треба, то, може, Піболі...— сказав я.

— Та ні,— сказав він,— вже все. Зачекаєте мене на перехресті. Отож Джуел приїхав по мене підводою, мені намостили там сіна,

і ми поїхали через Майдан до перехрестя, про яке тато говорив, і стали чекати на підводі, Дьюї Делл і Вардаман їли банани, і ось ми побачили, як вони йдуть вулицею. Тато мав на обличчі отой зухвалий і жа-

люгідиип вираз, як то бувало, коли він збирався зробити щось таке, що на прикрість мамі, а в руці ніс саквояж, і Джуел спитав:

— Це хто?

Тоді до нас дійшло, що це зовсім не через саквояж він мав такий вираз на обличчі, і Джуел сказав:

— Та в нього ж зуби!

І справді. Він наче й зростом повищав, і голову закинув угору, жалюгідний і водночас гордий, і аж тепер ми помітили її позад нього, вона несла другий саквояж — качкувата вичепурена жіночка з колючими балухатими очима, які не допустять, щоб хтось їй що-небудь зауважив. А ми сиділи, витріщені на них, Дьюї Делл і Вардаман роти пороззявляли, недоїдені банани в руках, і цю мить вона вигулькнула у нього з-за спини, колюче втупившись на нас. І тоді я здогадався, що то у неї у руці — такий маленький грамофон. Ясно, це був він, закритий з усіх боків, гарний мов намальований, і щоразу, коли поштою прийде нова платівка і ми слухатимем її вдома зимової пори, я подумаю — як це прикро, що Дарл не може з нами розважатися музикою. Хоча для нього так воно й краще. Цей світ, це життя, не для таких, як він.

— Це Кеш, Джуел, Вардаман і Дьюї Делл,— каже тато, не дивлячись на нас, жалюгідний і гордий водночас — і своїми зубами й усім іншим.— Познайомтеся, це місіс Бандрен,— каже він.

З англійської переклав Ростислав ДОЦЕНКО